

OKNYTT

Medlemsblad för Johan Nordlander - sällskapet
Red: Lars - Erik Edlund   Nr 1-2 1986   Årg 7

INNEHÅLL

ISRAEL RUONG IN MEMORIAM	
Lars Thomasson, Israel Ruong som samernas ledare och talesman	1
Phebe Fjellström, Israel Ruong som etnolog	5
Olavi Korhonen, Israel Ruong som språkforskare	9
ARTIKLAR	
Kenneth Awebro, Vadmal, samer och Piteå silververk	14
Bertil Marklund, Något om våldsbrott och rättskipning i Lappmarkerna under äldre tid	29
Roger Kvist, Brännvinsregleringarna i Lappmarken	43
Roger Kvist, Kredithandeln i Arjeplog 17 ^o 2	49
Per Moritz, Resursutnyttjandet i Västerbottens lappmarker under 1700- och 1800-talen	56
Karl-Hampus Dahlstedt, Sydsamernas riddare och den aleutiska anakoluten	69
RECESSIONER - ANMÄLNINGAR	
Kenneth Awebro, Gösta Berg, Tryggve Sköld och Sverker Sörlin, Recensioner och anmälningar	75
FRAGOR	
Vad heter rännen (rännorna) under skidan? En ordfrågelista	86

Redaktörens adress:

Lars-Erik Edlund
Mariehemsvägen 13 C
902 36 UMEA

DETTA NUMMER AV OKNYTT
ÄGNAS MINNET AV
ISRAEL RUONG

ISRAEL RUONG SOM SAMERNAS LEDARE OCH TALESMAN
AV LARS THOMASSON

I en tidigare nekrolog över Israel Ruong (DN 9/4, SvD 10/4 1986) har jag skrivit, att hans huvudinsats - trots hans vetenskapliga arbete och hans uppgifter i ledningen för nomadskolan - kanske ändå ligger i det samiska organisationsarbetet. Min uppfattning grundar sig därvid på hur jag själv upplevt hans betydelse som en av samernas främsta ledare och talesmän, som en av de få det över huvud taget förunnats att i sitt livsverk betyda något för många andra.

Det var f.ö. först i arbetet med nomadskolan och i SSR:s (Svenska samernas riksförbunds) verksamhet som jag lärde känna Israel Ruong. Vi hade egentligen inte haft någon kontakt med varandra under den tid jag var student i Uppsala de första åren av 1950-talet. Jag hade flyktigt träffat honom men kände honom ännu inte. Jag minns, att mitt allra första intryck av honom var, att han t.o.m. höll en viss distans till sin omgivning.

Vid ett tillfälle hade Israel och Maja emellertid samlat den lilla gruppen samestuderande i Uppsala. Det var förutom mig, min bror Nils Anton (adjunkt i Östersund, död 1977) och Erik Pokka (socialchef i Kiruna) som gick på Fjellstedtska skolan. Vi var faktiskt inte flera. (Susanna Jannok - sedermera Jannok-Porsbo, chef för den samiska avdelningen vid fjäll- och same-museet A'jtte i Jokkmokk - hade ännu inte kommit dit, och Erik Nilsson Mankok, författaren, var tillfälligtvis inte där.) Vi var hemma i deras hem, där gästfriheten, som jag senare skulle upptäcka, alltid var mycket stor, och vad jag särskilt minns är med vilket intresse Israel Ruong lyssnade på våra olika uppfattningar.

Sedan lämnade jag Uppsala för lärararbete. Några år senare skulle den tredje nordiska samekonferensen äga rum i Enare i Finland, i augusti 1959. Eva-Lisa (min hustru) och jag hade varit i Frankrike den sommaren, och när vi kom hem låg ett brev från Israel Ruong och väntade på mig. Det innehöll programmet för Enarekonferensen. Men det viktiga var, att han skrivit till några personliga rader. Jag vill minnas, att det stod ungefär så här: "Jag hoppas Du kommer till Enare. Du behövs i vårt arbete!".

Det är ju så, att vissa till synes slumpartade tillfällen ofta kan avgöra en människas inriktning mot olika verksamheter. Så här efteråt tror jag att

I en intervju som jag gjorde med honom 1978 frågade jag honom vad han då såg som allra viktigast, och han svarade med eftertryck: "Samerna måste vaka över sin självständighet och värna sig mot alla försök till centralstyrning." Det fanns nämligen tendenser som oroade honom. Ett led i den självständigheten, fortsatte han, är att diskussionerna bland samerna får vara absolut fria. Att kontroversiella åsikter fritt får brytas mot varandra för att något gemensamt skall kunna utkristalliseras. Olika samegrupper måste kunna mötas på saklig nivå och få diskutera med varandra "med rent samvete". Same ungdomen hade därför alltid starkt stöd hos Israel Ruong. Han tyckte om att de gav sig i kast med problemen och inte lät sig styras av dem som menade sig veta bäst.

In i det sista var Israel Ruong med i debatten om samernas framtid. Samekulturens mångsidighet, inte bara renskötsel, måste enligt honom bli klarare belyst. Han glädde sig över en ökad samisk identitetskänsla och över att det samarbete samerna i Norden etablerat, bl.a. genom hans ansträngningar för det, burit frukt. Om samerna skulle överleva som en etnisk minoritet måste det ske på nordisk bas. Det smärtade honom, sa han, att klyftorna mellan olika samegrupper tycktes vidgas, och man måste vara rädd om de bindemedel man har och den gemensamhetskänsla man kan förstärka. Statens tidigare samepolitik hade haft stor del i en ökande segregation inom samegrupperna, liksom att dagssamhällets multikulturella syn och uppfattning stärkte de yttre förutsättningarna för samekulturen att leva vidare. De inre förutsättningarna måste samerna själva svara för.

I samband med samiska identitetsfrågor talade Israel Ruong ibland om ett "dubbelt kulturarv", som för den enskilde samens dock kunde bli både en tillgång och en börda. För honom själv blev det en rikedom att förvalta!

ISRAEL RUONG SOM ETNOLOG
AV PHEBE FJELLSTRÖM

Israel Ruong var en mångkunnig och utomordentligt lärd person. Hans etnologiska kunnande var brett och genomsyrat av ett djupt inifrån-perspektiv men även parat med vetenskapsmannens analytiska utifrån-perspektiv. Som fältforskare och dokumentator av den sociala och materiella samiska kulturen var han framstående, ja rentav unik i sin framtoning; som den analytiske vetenskapsmannen framhävde han alltid det empiriska materialet och det historiska perspektivet men var samtidigt öppen för aktuella tankegångar.

FÄLTFORSKNINGEN OCH DEN DOKUMENTÄRA INSAMLINGEN

Under nästan hela sitt liv har Ruong bedrivit fältforskning såväl inom sin egen hemmiljö i Pite lappmark som inom andra områden inom Sameätnam. Det etnologiska konkreta materialet presenteras bl.a. i *Studier i lappsk kultur i Pite lappmark (i Svenska landsmålen och svenskt folkliv 1944)*. Arbetet kom 1944 och är hans första större etnologiska arbete som berör samisk nomadmiljö. Ruong visar där den samiska miljöns etniska och kulturella särdrag men där antyds även att en ny tid börjar anas i levnadssättet, avspeglad i den materiella kulturen.

Grundligt analyserar Ruong med sitt kompetenta inifrånperspektiv t.ex. vad som är tamrensköttsel - dessa variabler som är så väsentliga för att överhuvudtaget förstå samisk kultur. Den fåkunnige forskaren snubblar ofta just på dessa begrepp och kontextuella sammanhang.

I arbetet om Pite lappmark tar Ruong även upp det folkloristiska materialet, bl.a. sägenmaterialet hos skogssamerna i området. Sägner har bevarat ålderdomliga drag som visar omsorg om den ekonomiska nisch som dominerar fisket; de visar även upp drag av en nu förgäten historia.

I arbetet *Harrok* - ett samiskt nybygge (1978) (i *Kultur på karrig jord* [Festskrift till A. Nesheim]) skriver Ruong om sin uppväxtmiljö. Han återvänder efter dryga tre decennier till det ursprungliga etnologiska fältet och ger en lysande, ömsint formulerad skildring av livet i barndomsmiljön och av sin kärlek till de egna samiska markerna.

När Ruong i boken *Sameerna* (1982) beskriver t.ex. cigarrjakten - en speciell form av vildrensjakt - är det utifrån fältforsknings- erfarenheter han talar.

Men att fältforska, dvs att samla material på fältet, t.ex. i Arjeplog-området eller i Jukkasjärvi eller inom andra regioner, innebär ett mekaniskt insamlande av intervjuer eller inspelningar på band eller fotografering av föremål. Det innebär samtidigt att förstå, att kunna sätta in fältmaterialet i en dokumentär kontext. Därför är fältforskningens insamlande och samekulturens dokumenterande två sidor av samma mynt. Tillsammans utgör de en gedigen helhet. Här har Ruong som etnolog haft en unik ställning. Uppfödd i den miljö han dokumenterar vet han sedan barndomen *vilka* material han skall belysa och *hur* de skall belysas. Han behöver ej som forskare utifrån "läsa" in sig på materialet för att kunna nalkas det. Israel Ruong kunde gå rakt fram och snabbt komma till det centrala. Informanterna fanns självfallet i hans närhet och gav generöst ut av sitt kunnande. Emellertid var det väsentligt för kommande forskning och för vetenskapsmannen Ruong att belysa *varför* den samiska kulturen hade t.ex. helt skilda kulturdrag i nordliga Sameättnam jämfört med sydliga delarna av Sameättnam.

VETENSKAPSMANNEN

Karakteristiskt för etnologen Ruong var att han gärna arbetade med det etnologiska materialet utifrån språvetenskapliga aspekter. Även här fanns kunskaper som inlärts under barndomen men detta språkliga arv finslipades och belystes ur analytiska aspekter för att bli ett forskningsinstrument av stor skärpa.

Ett annat karakteristiskt drag i Ruongs forskning är att belysa forskningsmaterialet ur den ekologiska aspekten. Redan 1967 använder Israel Ruong denna i *Sameerna och naturmiljön* (i *Norrbottnen* 1967). Han är här banbrytande inom svensk etnologisk forskning. Dessa mångfaldiga grepp hos forskaren Ruong att fältforska, att dokumentera social och materiell samisk kultur, att analysera detta ur en etnologisk, språkvetenskaplig och ekologisk aspekt, allt detta förs samman i boken *Sameerna*, särskilt i kapitlet *Om de arktiska och subarktiska områdenas ekologi* (1982, s. 12 ff). Ett exempel: det *orörda* snötäcket hette *åppas*. Det hade sin betydelse att ge rätt beteckning i samband

med renskötelsen och i synnerhet med hänsyn till vinterbetet, då var ordet *äppas* flitigt i bruk.

På vårvintern - i mars-april - användes förr ofta ett annat snöord, nämligen *ciegar*. Det var ett nyckelord för vildrensjägaren i iorna tider. Ciegarjakten ägde rum då snötäcket var som djupast. Renarna drog sig samman till stora hjordar. De orkade ej flytta vida omkring i den djupa snön. De åt på samma ställe, som var vidsträckt. På vårvintern tinar snön av den starka solen - men på natten fryser snön och det blir hård skare. Vildrensjägarna gillar då i tysthet snaror runt detta betesfält, denna ciegarsnö. Sedan skräms vildrenarna mot snarorna med hjälp av hundar. Ciegarjakten har gamla anor. Ordet som lever än i dag såsom beskrivning av djup snö på vårvintern inrymmer i sig en mängd kunskap om vi kan tolka det rätt, om vi förstår dess kommunikation. Just denna kommunikativa klargörande förmåga var hos Israel Ruong en av hans starkaste sidor och gav vetenskapligt sett rikt resultat i utbyte. För lappologer var det ovärderliga kunskaper som erhöles.

I Ruongs sista verk, framställt tillsammans med hans hustru Maja, fullkomligt öser Ruong ur sitt breda kunnande om samisk historia, kultur, personhistoria och samiskt samhällsvetande. Verket heter helt torrt *Index. Till Samefolkets egen tidning - Samefolket 1918-1973. Med historisk kommentar av Israel och Maja Ruong.* (Efterskrift av Lars Thomasson. Utg. av Stiftelsen Samefolket 1985.) I samefolkets tidning, vars redaktör Israel Ruong var under åren 1960-1973, finns en mångfald alldeles utmärkta artiklar med rent etnologisk profil, artiklar som skrivits av honom själv eller andra samiska och nordiska forskare. Tidningen Samefolket är en guldgruva att tillgå när t.ex. samernas personhistoria skall skrivas. Forskaren har då till sin hjälp detta utmärkta *Index* med kronologiskt register, samt namn- och realregister. Israel Ruong behärskade så många andra sidor av vetenskap och empiriskt kunnande kring samernas kultur. Då vi båda arbetade med lappologiskt material var den vetenskapliga kontakten tät. Man kunde fråga Israel Ruong till råds om allt. Ett exempel: i ett handskriftsmaterial (det Nensénska) omtalas en ört med ett samiskt namn. Vilken växt var det? Den användes i kosthåll och i medicinskt bruk och var alltså betydelsefull i deras liv. Vilket latinskt namn? Ett brev gick genast till Israel Ruong och snabbt löstes gåtan. Vem kan idag lösa problemen så snabbt? Vem har detta enorma kunnande? I en tidigare artikel och

minnesruna hävdade jag att Israel Ruong var - skulle man kunna säga - en samernas Linné.

Vid sin bortgång hade Israel Ruong sitt arbetsbord överfyllt av manuskript, fältmaterial och nästan tryckfärdiga artiklar. Linné yttrade om fältforskarens mål: Nulla dies sine linea, Inte en dag utan en skriven rad. Så arbetade forskaren Israel Ruong till sin bortgång.

ISRAEL RUONG SOM SPRÅKFORSKARE
AV OLAVI KORHONEN

Jag hade haft Isse, dvs Israel Ruong, någon tid som lärare innan jag besökte honom på hans kontor på Östra Ågatan i Uppsala. Isse var det namn vi alla använde. Det passade så bra med hans lediga och vänliga väsen. Det var på den tiden Israel Ruong var nomadskolinspektör och hade sitt kontor i ett hus på Fyrisåns östra sida. Antagligen hade Isse bett mig komma dit, för att få tala med mig om läromedel för nomadskolorna. Man steg in genom höga vita spegeldörrar och kom först in i ett stort rum med kakelugn. Ett mindre rum till höger var nomadinspektörens rum. Han hade teckningar på väggarna gjorda av skolbarn. Det var fjäll och renar, kåtor och rengården, allt sådant som Isse älskade och nog emellanåt drömde sig bort till. Det var här som de allra första enkla läromedlen för undervisningen i samiska i nomadskolan tillkom. Han hade författat egna enkla berättelser på nordsamiska och dessutom på den nya ortografin normaliserat sägner från äldre läroböcker. Två anspråkslösa stencilerade textböcker hade blivit klara (1957 och 1959). Han hade också gjort en enkel grammatik (1957). Vid kurser för nomadskolans, dvs nuvarande samekolans, lärare gjorde man även senare översättningar som kom att brukas i textböcker.

Besöket hos Isse föranleddes av att han hade behov av hjälp med läromedelsarbetet. Jag var hans elev i en kurs i samisk ljudtranskription en vinter i början på 1960-talet. Under övningarnas gång uppkom tanken på att söka fondmedel för en assistenttjänst. Under denna period var jag dessutom den ende eleven vid finsk-ugriska institutionen med samiska som huvudinriktning. Snart lyckades det för oss att från Kungafonden få de medel som behövdes och därmed började ett treårigt arbete som var mycket lärorikt för mig. Vid denna tid fanns det en överenskommelse mellan de svenska och norska skolmyndigheterna om ett gemensamt samiskt skrivsätt (se Ruongs artikel *Om stavningen av lapiska språket, Samefolkets egen tidning* 1948, häfte 2, s. 14-15). I fastställandet av den hade Israel Ruong som nomadskolinspektör och professor Knut Bergsland i Oslo varit de aktivaste. Man hade inte lyckats få med Finland i samtalen om skrivsättet och det ledde till att de regler som fastställdes inte kom att omfatta Finland.

För det brådskande arbetet att förse skolan med läroböcker ansåg man sig inte kunna vänta längre. Att samiskan i skrift skulle brukas av en bredare samisk allmänhet låg vid denna tid fjärran. Det fanns på den tiden bara två mindre samiskspråkiga tidningar, *Nuorttanaste* utgiven i Norge och *Sábmelaš* utgiven i Finland. Stavningen i Konrad Nielsens stora ordboksverk låg till grund för den ortografi som nu fastställdes och bland de mer avgörande detaljerna som fördes vidare var det så kallade stadieväxlingstecknet för redovisning av vissa konsonantförändringar. När sameskollärarna efterhand tog del av stavningen fann man den alltför detaljerad och svår att lära. Revideringsförslag framfördes och efter många års arbete fastställdes vid Nordiska samekonferensen i Arjeplog den nu gällande nordsamiska ortografin. Den kom i praktiskt bruk från 1979.

Parallellt med strävandet att få en enhetlighet i den yttre formen, stavningen, arbetade Isse med innehållet, böckerna, texterna och läromedlen. Att vid denna tid ta hänsyn till den stora mångfalden i de samiska språkvarianterna var inte att tänka på. En samlad insats för den största och överbryggande samiskan på Nordkalotten, dvs nordsamiskan, var det enda praktiska. Efter den linjen arbetade Israel också ivrigt i fråga om läromedlen, samtidigt som han i sina vetenskapliga arbeten ständigt återkom till dialekternas rikedom.

Jag hade möjlighet att i början av 1960-talet vara med i kurser anordnade i bland annat Uppsala och Jokkmokk för nomadskollärarna. Flera av dem blev för övrigt mina medarbetare, när jag senare var projektledare för det samiska läromedelsarbetet. Efter det att jag 1969 flyttat till Jokkmokk kom det samarbetet att utvecklas. Redan vid denna tid fanns det en spirande dröm hos flera lärare att få se den egna språkvarianten brukad i läromedlen. Det märktes tydligt av de samtal jag hade med dem under kurserna, men det skulle dröja länge innan det blev förverkligat.

I tät följd utkom som ett resultat av läromedelsarbetet i Uppsala några textböcker. *Mui'talus sámiid birra* av Johan Turi (1965) hade normaliserats av Nils Erik Hansegård och den färdigställdes av Israel och mig för tryckning. Antologin *Duov'dagat ja bargot* (1967) var i ännu högre grad ett resultat av vårt gemensamma arbete. Under denna tid växte även en grammatik fram och den utkom 1970. Min insats bestod denna gång, förutom av den sedvanliga korrekturläsningen, av arbete med paradigmdelen. En text- och övningsbok utkom efter ytterligare några år (1976).

Det har varit naturligt för mig att börja återblicken av Israel Ruongs betydelse som språkman med de delar som närmast har med samisk språkvård att göra. De var i de sammanhangen jag fick samarbeta med honom i Uppsala och det var mycket inspirerande. Samtidigt tog jag del av de vetenskapliga arbeten som Isse sysslade med parallellt med läromedelsproduktionen. Under några år i början av 1960-talet arbetade han med undersökningar av Jákkákaska sameby. Det arbetet grundades på ett mycket gediget fältarbete. Uppsatsen (tryckt 1964) är ett gott exempel på en metod som Israel brukade i många andra sammanhang. Jag tänker på sättet att i undersökningar av samisk kultur låta språkets pregnanta termer beledsaga och komplettera det som framkommer av andra fakta. Vid en beskrivning av traditionell samisk kultur är benämningar på bruksföremål och redskap viktiga. Särskilt beaktansvärda är termerna vid beskrivning av tekniker av skilda slag. Topografiska termer, snö- och istermer och beteckningar på renar efter kön, ålder, färg och karaktärsdrag är annat som nära sammanhänger med samiska förhållanden. Israel kunde genom sin samiska bakgrund utnyttja den kunskapskälla som språket utgör och han tog många gånger tillfället att betona den betydelse som en inre kunskap om samiska levnadsförhållanden har för en samiskt inriktad forskning. Då tänkte han säkert främst på de möjligheter som språkkunskaper ger.

Jag tog i korrekturskedet del av uppsatsen *Jákkákaska sameby* och min nyfikenhet väcktes att läsa annat som han skrivit med liknande arbetsmetod. På det sättet hittade jag verk som *Fjälllapparna i Jukkasjarvi socken* (1937), *Något om den lapska skogserenskötelsen i Arvidsjaurs socken* (1944), *Studier i lapsk kultur i Pite lappmark och angränsande områden* (1943-44) och *Om rennjölkningen på sydlapskt område* (1954). På grundval av de resultat som denna forskning hade givit och kompletterad med huvuddragen av samernas historia och det viktigaste om samiskt samhälls- och organisationsväsen m.m. skrev Israel boken *Samerna* som utkom 1969 (en andra och tredje upplaga 1971 och 1975). En kraftigt omarbetad version, *Samerna i historien och nutiden*, utkom 1982.

Israel Ruongs viktigaste språkliga arbete är hans avhandling. Den har titeln *Lappische Verbalableitung dargestellt auf Grundlage des Pitelappischen* (Uppsala 1943). Jag lyckades tidigt få boken i min ägo genom att jag fick kontakt med anhöriga till jokkmokksprästen

och ordboksförfattaren Harald Grundström som avled i Uppsala 1960. Han hade varit en av Israels opponenter och i ett interfolierat exemplar av avhandlingen gjorde han sina påpekanden och kommentarer. Fru Grundström överlämnade den boken och några andra till mig, när hon fick veta att en yngling från Jörn, Harald Grundströms hemsocken, studerade lulesamiska - den samiska som Grundström ägnade sitt intresse under mer än hälften av sitt liv. Harald Grundströms ihärdighet och språkintresse framgår av en uppgift från hembyn Östersjön. När han studerade teologi och hade ferier utnyttjade han delvis även sommaren. Han läste då grekiska i bagarstugan, stående vid ett bakhord. Det påstods att han stod för att inte förtrötts i sina studier.

Israel Ruongs avhandling vittnar också om ett långvarigt och enträget arbete. Det material som behandlas har insamlats under lång tid, även om det grundar sig på författarens eget modersmål, dvs pitesamiskan (jag föredrar termen arjeplogssamiska), och han har därmed även kunnat ösa ur egen språkfärdighet. Metoderna är däremot förutsättningslöst utarbetade och innehåller detaljer som har intresse än i dag. Isse tog gärna fram det samiska avledningssystemet i sina föreläsningar och under kurser, och gav populariserade framställningar därav. Det är verbavledningarna som behandlas i avhandlingen. Förarbeten inom detta ämnesområde förelåg vid den tiden i den grammatik över nordsamiskan, som Konrad Nielsen publicerade i mitten av 1920-talet.

Helt nyligen har det samiska avledningssystemet aktualiserats i ett samnordiskt projekt under ledning av Nordiskt samiskt institut. Denna gång är det nominalavledningarna, dvs språkets substantiv och adjektiv, som behandlas, men det har visat sig att utan Ruongs ingående analys av verbalavledningarna skulle en besvärande brist i kunskaperna om samisk derivation ha förelegat. Målet i samarbetsprojektet är att genom en datoriserad lagring och analys av samiskans nomen försöka finna vägar för ett effektivare arbete med nybildningar och en bättre grundad bedömning av nybildade ord som redan är i bruk. Den moderna tiden medför ett ökande behov av termer och i likhet med finskan erbjuder samiskan goda möjligheter till nyskapande av ord. Samiska tidningar och samiska radioprogram behöver i sin förmedling av både inlands- och utlandsnyheter ett ordförråd som i viss grad saknats i det traditionella språket. Eftersom samiskan så snabbt utvecklats till ett standardspråk har med de små språk-

vårdsresurser som står till buds det samiska ordbildningsarbetet i stort sett legat på skribenter och massmediafolk. Isse ständigt omvittade förståelse för väsentliga forsknings- och utvecklingsarbeten visar sig i valet av avhandlingsämnet. Han bedömde redan då en analys av derivationssystemet som något viktigt. Senare var han mycket aktiv i en arbetsgrupp för "kulturord", som under rätt informella former samlades under den tid jag var kvar i Uppsala. Lektorn i samiska vid Oslo universitet, Thor Frette, var emellertid den som då lade ned det mesta arbetet på nybildning av ord. En norsk-samisk ordbok innehållande ett betydande antal ordförslag utkom 1975. Några år tidigare (1973) hade jag utgivit en nordsamisk-svensk ordbok med ett ordförråd som främst riktade sig till språkstudier.

Forskning, utvecklingsarbete, information om samiska levnadsförhållanden och samisk historia var några av de väsentligaste områden inom vilka Israel Ruong brukade sina krafter. Han hade en intuition om vad som behövdes göras och han brukade de många tillfällen vid årsmöten och konferenser att framföra sina tankar. Vid minnesstunden efter jordfästningen i Uppsala den 25 april sade en representant för Nordiskt samiskt institut att det organet för samisk forskning inte skulle ha tillkommit utan Ruongs ihärdiga arbete. Visserligen hade han sett fram mot ett samiskt forskningsinstitut i anknytning till ett universitet, men han böjde sig för kravet om en placering i Kautokeino. Det fanns även andra tillfällen, när han fick böja sig för en annan uppfattning i den samiska befolkningen. Den ortografirevidering som kom till stånd och som för nordsamiskan fastställdes vid samekonferensen i Ruongs hembygd Arjeplog är en sådan genomgripande språklig fråga, i vilken Isse arbete inte kom att bestå. Jag är dock övertygad om att det med tiden kommer att bli allt klarare hur mycket annat i hans verksamhet som består även i eftervärldens kritiska ögon. Det vetenskapliga arbetet kom tveklöst att lida av alla de engagemang som Isse hade i samiska organisationer. Att samtidigt vara ordförande i Svenska Samernas Riksförbund, redaktör för tidningen *Samefolket* och nomadskolinspektör det krävde sin man! Mycket av insamlat material blev därför också liggande. Det är betydande samlingar av språklig och etnologisk karaktär som Isse lämnat till Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, men tyvärr är det bara en liten del av allt som han hann iordningställa för arkivering. På ett tidigt stadium förstod han också värdet av att bruka inspelningstekniken för att bevara prov på samiskt språk. Det är många band som han under årens lopp spelat in.

ARTIKLAR

VADMAL, SAMER OCH PITEÅ SILVERVERK
AV KENNETH AWEBRO

INLEDNING OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Kyrkoherde Samuel Rheen sade på 1670-talet att somliga samer kallades *fjällappar* "av orsak att de merendels vistas och bo i fjällen". Han sade också i sin relation något om deras levnadssätt och bostäder: "Så bo nu dessa fjällappar allena under tiäll och pauluner, dem de föra vart de vilja, och uppslå dem där deras boskap kunna bekomma sin föda och bete. Till sina pauluner och tiäll hava de 4 stolpar, igenom vilka de fästa tre åsar, och lägga där omkring små tiällstänger, varöver de draga sina tält eller tiäll av vadmal".¹

Detta är utan allt tvivel en tidig beskrivning av den samiska flyttbara tältkåtan, möjligen den variant som kallas *bågsax-* eller *bågstångskåtan*. En flyttbar bostad är naturligtvis av största värde för ett nomadiserande folk. På 1600-talet kallades kåtan för *tiäll*, *paulun* eller mera sällan *kotta*. Israel Ruong beskriver bågsaxkåtan på följande sätt: "Den bärande stommen i bågstångskåtan består av fyra båg böjda stänger som parvis kopplas ihop med hjälp av en ås som sticks in i hål i ändarna på bågstängerna ... Bågstängerna sammanhålls längre ned av tvenne tvärgående ribbor. Mot denna bärande stomme lade man de lösa mycket lätta tältstängerna och över det hela spändes tältduken som bestod av två sektioner, vilka fogades ihop vid kanterna vid dörren och vid boassjo (motsatta sidan)".²

Piteå silververk etablerades år 1635 med hytta i Silbojckk och med gruvor fem mil därifrån på Nasafjäll nära norska gränsen. Bergverksrörelsen markerar det första allvarliga försöket att utvinna Lapplands malmrikedomar. Källmaterialet återfinns i stor utsträckning bland de räkenskaper som fördes vid Piteå silververk åren 1635-1649. Året därpå hade bruksrörelsen överförts i privata händer och därför saknas räkenskaper i stort sett för perioden fram till ödeläggelsen år 1659. De är ofta förda med stor detaljriktighet, vilket medför att man kan följa mängden inköpt vadmal och se på vilket sätt den användes, ända till dess den individuella sammen mottog den som ersättning för ett visst antal renlass med malm, ved eller proviant.³

Ämnet för denna studie är den vadmal som infördes i Piteå, Luleå och Umeå lappmarker under 1630- och 1640-talen. Att vadmalen var lämplig som tältduk framgår av flera uppgifter. År 1641 levererades 93 alnar för att ha över gruvan på Nasafjäll.

Fyra år senare levererades 175 alnar vadmal för att användas som tiäll över tre

gruvor. År 1648 hade denna tygmängd tydligen tjänat ut, och 225 alnar skickades upp från Silbojokk för samma ändamål. Året därpå behövdes 42 alnar vadmal "till tiällens förbättrande vid gruvan". Detta visar att den vadmal som var aktuell var mycket lämplig som tältduk och också användes som sådan av bruksledningen. Däremot förefaller det inte som om man räknade med att den svenska eller tyska arbetskraften skulle behöva bo i vadmalstält, utan den användes för att täcka gruvöppningarna.

Silververkets förhållande till samerna kan belysas med hjälp av den vadmal som skickades upp till lappmarkerna. Speciellt intresse skall här ägnas den vadmal som samerna (häll- och skattlapparna) fick för arbete och transporter, bruksskickarnas uppgifter, och de sätt varpå vadmalen kan belysa fjällsamernas, och framför allt Tuorpons samebys, situation.

För samerna var vadmalen viktig och användes främst till tältduk, men kanske också ibland till kläder. Den utgjorde också en viktig klasskillnad inom samebefolkningen. Enligt O. P. Niurenius övertäckte de rika samerna kåtastängerna med ylleväv, medan de fattiga använde näver som gjorts böjlig genom långvarig kokning.⁴

SAMERNA OCH PITEÅ SILVERVERKS FÖRSTA ÅR

I ett brev från Magdeburg den 11 augusti 1635 betonade rikskansler Axel Oxenstierna nödvändigheten av att med all omsorg driva bergverken "såsom ett fundament till all vår välfärd". Det var viktigt att se till att silverbergverken med "flit och idkesamhet" bearbetades, dock aktades "att man icke några nya tungor därmed lägger (lapp-) allmogen uppå, på det den icke (må) fördölja (nya malmupptäckter) och förhindra (nya verks anläggande)".⁵

Att ordna transportererna genom ödemarkerna var av yttersta vikt. Naturligtvis insåg man att detta inte kunde ske utan samernas medverkan. Redan den 13 mars 1635 utfärdades en fullmakt för lappfogdarna Per Amundsson och Olof Jonsson att ordna transportväsendet genom lappmarken från Piteå eller Skellefteå till Nasafjäll, "att där till både ved och viktualiepersedlar uppå så många personer som dit förordnade äro, må bliva försedda av de medel, som de under händer hava".⁶ I ett memorial några dagar senare heter det: "Sedan skall fogeligen med lapparna i Piteå (lappmark) handlas, om de vilja mot utlagornas avkortande påtaga (sig) att utköra malmen från fjället ... och det mera som bruket länder till befordring, prestera".⁷

Lappfogden fick snart nya instruktioner för sin fortsatta verksamhet. Han hade bl.a. att övervaka att alla behövliga varor i rätt tid uppfördes från kusten av bönderna och samerna, som för detta sitt besvär fick avkortning i utlagorna. All inkomst av tionde i renar och varor skulle Olof Jonsson uppbära och använda till silververkets nytta. Varje same beordrades att mot avkortning i utlagorna leverera en ackja med dragren och sele. Lappfogden skulle

sedan uppköpa så många muddar, stövlar och skor som kunde behövas för arbetsfolkets behov.

I ett riksrådsprotokoll av den 7 september 1635 omnämns också hur transportererna skulle ordnas och betalas: "Taltes om det nya silverbruket i Lappland, som är 1/2 mil inom Sveriges gränser, och vore rådsamt, att dem i lappmarken tillgäves deras årliga ringa utskuld, medan de tillbjuda sig vilja föra malmen till hyttan, vad övrigt är, låta de sig väl nöja i betalningen med vitt vadmal och brännvin".⁸

En arbetsstyrka lämnade kusten i början av sommaren 1635 för att påbörja arbetet. I den återfanns samerna Pål Nilsson, Thomas Amundsson, Lars Nilsson, Thomas Fiärdingsman, Anund Siulsson och Anders Nilsson, och de arbetade under sex veckor i Silbojokk och möjligen även vid Nasafjäll. Från september till november arbetade Nils Clementsson, Pål Larsson och Store Nils Thomasson, och då troligen främst på hyttplatsen. Resultatet av arbetet var att de tillsammans med det övriga arbetsfolket "upptimrade hyttan, stugor, drivhus och en smedja". Var och en av dessa samer erhöll sin lön i kontanter, förutom att kronan höll dem med kost.⁹

De första två åren förefaller det som om samerna också sporadiskt deltog i gruvarbetet. Den 13 februari 1636 fick Thomas Larsson, Lars Nilsson och Lars Olofsson livsmedel för den typen av arbete.

I en specialräkning för år 1636 finns ett och annat om samernas arbeten. Mindre ersättningar utbetalades för att de fört malm från gruvan till hyttan (23 april), fört proviant till hyttan (juni), gjort tre par korgar att klövja med på renarna (juni), märkt och röjt vägen mellan Silbojokk och Nasafjäll, fyra samer (juni) gjort två kåtor mellan hyttan och berget, sju samer (juli) skjutsat den döde Hans Beck utför, åtta samer (juli) skjutsat två sjuka tyska gruvarbetare utför, sex samer (juli) hade lett två hästar ifrån Arjeplog till Silbojokk, två samer (aug.) skjutsat prästen Herr Hans och två tyskar, sex samer (sept.) fört malm till hyttan, sju samer (sept.) rott båtar, tre samer (okt.) legat och väntat på ståthållaren Stellan Mörner i sju dagar, Lars Krokfinger gjort bud väster om fjällryggen till Måns Persson, byggt ackjor, två samer (okt.) skaffat sovel till berget, fört proviant till hyttan, utmärkt vägen till Nasafjäll, igenfunnit fem av kronans renar, fört "tiäll" att täcka gruvan med, fört malmen två gånger med 100 renar, o.s.v.¹⁰

Dessa samer bör vara de 16 stycken som i räkenskaperna för samma tid kallas för *kronlappar*. Under år 1636-1637 fick de 223 alnar vadmal och 145 alnar blaggarn. Detta kan jämföras med en uppgift hos Olaus Graan: "De rika bruka dubbla tiäll när stort oväder och slagg är, det ena av vadmal och det andra av blaggarn". Schefferus påpekar detsamma år 1673: "De rika lapparna bruka överdraga en linneduk över tältduken för att på detta sätt genom det

hölje av dubbelt tyg bättre skydda sig mot regn och oväder".¹¹

Nu rör det sig visserligen i detta fall kanske inte om rika samer. Det som är intressant är hur väl uppgifterna hos Graan och Schefferus stämmer överens med det använda källmaterialet, som i det här fallet avspeglar en verklighet som är ett femtiotal år äldre.

Man kan naturligtvis tänka sig tältduk även av skinn, som Johan Ferdinand Körningh i sin relation från åren 1659-1660 påpekade. En sådan var dock tung att frakta. I jämförelse med skinn måste vadmal ha varit mycket värdefull för nomadiserande samer.¹²

Antalet samer som arbetade i Silbojokk och Nasafjäll med vanligt bruks- och gruvarbete blev aldrig stort. Enligt bruksledningen dög de inte mycket till - de var, enligt egna uppgifter inte vana att arbeta varje dag, varför de efter ett tag begav sig hem igen.¹³

Man kan av materialet se att tyngdpunkten i samernas arbete snabbt gick över till transporter av olika slag. Mellan den 10 april och den 10 maj 1636 fick några personer, som sysslade både med gruvarbete och malmtransporter, livsmedel för sitt arbete. I följande månadsräkning kallas samerna (11 stycken, därav två kvinnor) för "kronans renvaktare och malmförare".

Nu inköps också med början april 1636 vadmal för att användas till ersättning för malm- och proviantförslorna. Från den 10 april 1636 ända fram till hösten 1637 utdelades 221 alnar vadmal, vilket var en liten början på de stora mängder som snart skulle utbetalas.

Naturligtvis behövdes ett riktigt reglerande av samernas transporter i den riktning som antytts redan 1635. På hösten 1636 besökte Stellan Mörner Silbojokk och kanske också Nasafjäll. Då uppgjordes vissa förslag angående verksamhetens bedrivande som kom att bli vägledande när nästkommande års stat utformades i Stockholm. Vissa av dessa förordnanden berörde också samerna.

Mellan Gråträsk och Silbojokk behövdes 5 hållställen och på varje sådan omlastningsplats 60 renar och 6 samer, alltså 300 renar och 30 samer. Samma antal renar behövdes, förutom 24 samer, för malmtransporterna mellan gruvan och hyttan. Man begärde också att alla de fårskinn, "som falla vid hovförtäringen skulle deputeras till brukets tarv och nytta att göra fällar och pälsar av till arbetslapparna". Tydligt räknade man ännu med att några samer också i fortsättningen skulle arbeta åt silververket. Hållapparna skulle årligen få 60 tunnor spannmål och torr fisk i proviant. Dessutom skulle 20 samer vid hyttan framföra kolved, sågtimmer och annat byggnadsmaterial.

Den mängd vadmal som behövdes uppskattades till 4 000 alnar, man tänkte sig i huvudsak avlöna skattlapparna med vadmal och hållapparna med livsmedel. Skattlapparna - som till övervägande delen bör ha varit nomadiserande renägare - hade naturligtvis stor nytta av vadmalen. Hållapparna var i princip bundna till sitt hållställe. De var skyldiga att skjutsa och ledsaga var och en som

färdades för silververkets räkning och som hade ett av bergmästaren utfärdat pass. Kronans tionderemar hopsamlades från olika lappmarker och fördes till Piteå lappmark, där de fördelades på de olika hållställena och där sköttes av hålllapparna under överinseende av en hållmästare.

Den som hade det direkta ansvaret för att transportererna fungerade var lappfogden Olof Jonsson. I slutet av 1637 fick han meddelande från bergskollegium om att han kunde fortsätta som lappfogde, "så som tillförne skola hava att skaffa och disponera, så vida kronans gagn i så måtto sökas, allenast ni med gode lappar därtill persuadera, så sägande att de icke förorsaka sig i någon måtto över Eder att besvära".

Den 24 december 1637 utfärdades bergsprivilegier för Nasafjäll och där berörs också samernas ställning: "Skall ock ingen hava makt någon av lapparna eller andra, som sig uppå de ödes orterna i Lappmarken nedsätta, mycket mindre själva bergverken med dess arbetsfolk och tjänare, med någon skjutsfärd, gästning eller några andra desslikes besvärningar, i någon måtto att betunga nu eller i tillkommande tider, utan allt sådant må ske av en fri vilja och avhandling emot en billig (skälig) penning".¹⁴

Här inskräps alltså ytterligare att samerna skulle behandlas väl och att transportererna skulle ske efter eget åtagande och efter en skälig överenskommelse. Det bör dock observeras att den senare bestämmelsen endast omfattade skattlapparna.

Lappfogden var styresman för samtliga samer i sin eller sina lappmarker. Olof Jonsson var lappfogde över Piteå, Luleå och Umeå lappmarker och hans huvudsakliga sysselsättning innan silververket tillkom var säkert att samla in lappskatten.

I början av 1637 fanns även planer på att samerna i Ångermanlands fjällvärld skulle delta i "folkhjälpen" vid Piteå silververk. I en ödmjuk skrivelse till landshövding Mörner bad dock samerna där om att bli förskonade från transportererna i Piteå lappmark, "ty när lappen ifrån sitt bruk och handverk bliver förhindrad är det honom icke möjligt bliva på sitt land besutten sig och sina förestå och nära". De sade däremot att de gärna ville "(göra) vad dem möjligt är samma silverbruk befordra". Av räkenskapsmaterialet framgår också att några samer från Ångermanland kom att utföra transporter åt Piteå silververk. Men den största insatsen gjordes nog genom att anordningsmedel för silververket kom att uttas från Ångermanlands lappmarker.¹⁵

Den värdefullaste av de anslagna lappmarkerna var Luleå lappmark. Olof Jonsson sade år 1637 uttryckligen att "i Luleå lappmark var de bästa och rikaste lappar på renar och hava tillförende gjort mig allrabästa biståndet". Med detta menas naturligtvis att samerna i Luleå lappmark till övervägande delen var nomadiserande och därigenom hade större renhjordar än samerna i de övriga

berörda lappmarkerna.¹⁶

HÄLLAPPARNA OCH PITEÅ SILVERVERK

De första hållapparna fick år 1636 lön i form av 238 lispund torr fisk, dessutom levererades 55 alnar kläde, 273 alnar vadmal och 10 stycken kohudar. Landshövding Mörner hade också levererat 2,5 åmar brännvin och tobak för 12 riksdaler för att utdelas bland håll- och skjutslapparna. Det var viktigt att dessa hölls på gott humör. Mörner hade i slutet av 1636 föreskrivit att en hållapp (i början kallades de "lappar som akta kronans renar") varje månad skulle erhålla 2 fjärdingar spannmål, 2 marker salt, 2 marker smör, 12 marker torrt kött, 18 marker salt fisk och 6 marker torr fisk.¹⁷

Bergskollegium reglerade också vissa förhållanden rörande hållapparna, "... skall sättas en lappkåta där lappen med sitt folk kan vistas och bo uti, vilka består av kronans medel till kost eftersom kronans skickarlappar årligen hava, samt med tvenne klädningar av vadmal".¹⁸

Vid inrättandet av hållväsendet utgick man alltså ifrån den ersättning som kronans "skickarlappar" hade fått. Dessa - vanligen tre eller fyra samer - användes för att stämma skattlapparna till förslor och till att utföra diverse arbeten, vanligen budskickning och mindre transporter.

De lappkåtor som omtalas i bergskollegii brev av den 14 december 1638 var inte tältkåtor, utan hållapparna bodde i mer permanenta bostäder. Troligen liknade de kåtorna som skogs- och fiskarlapparna byggde. Samuel Rheen har en beskrivning av denna typ: "Granlappar, eller de som bo och vistas i skogen och vid sjöar och älvar, bruka kåtor av bräder med sex väggar, somliga bruka sina kåtor av granris eller tallris, somliga av granbark och somliga av torv"¹⁹ Hållapparna hade inga större behov av flyttbara tältkåtor och i källmaterialet finns endast vid ett tillfälle upptaget vadmal för ett sådant ändamål. År 1638 fick de 40 alnar vadmal till ett tiäll, kanske för att användas vid färder i fjällen.

I ett brev till lappfogden Olof Jonsson ombads denne att ha ett noga överinseende så att ingen utomstående utnyttjade deras skjutsningsplikt. Mot uppvisande av bergmästarens pass var de dock skyldiga att skjutsa dem som reste i kronans ärenden. För detta åtnjöt de skattefrihet. År 1638 fick de gemensamt ett oxhuvud brännvin och 40 skålpund tobak. Övriga persedlar, som brännvin, tobak, järn och penningar skulle de få av bruksskrivaren.

Under silververkets första tid hade inte ersättningen fastslagits slutgiltigt, utan kunde variera från år till år. I 1640 års stat finns uppgiften att varje hållapp skulle få en tunna mjöl, ett skålpund tobak, ett lispund salt och 1/2 kanna brännvin. Senare blev det regel att varje hållapp årligen också skulle få 8 alnar vadmal, som troligen främst användes till kläder. Som jämförelse kan nämnas att lapptolken Knut Olofsson år 1646 fick 12 alnar

vadmal, och det sägs uttryckligen att den mängden skulle användas till kläder. Samen Knut Mårtensson fick 1645 10 alnar kläde som också skulle användas till det ändamålet. Detta tyder på att mängden vadmal som behövdes till kläder kunde variera mellan 8 och 12 alnar.

År 1639 förklarade bergskollegium att det var belåtet med bergmästarens arrangemang rörande hållapparnas fördelning på fem olika hållställen.²⁰

Tabell 1 visar mängden vadmal utdelad till hållapparna under åren 1639-1649. Mängden har kunnat fastställas med största säkerhet. Ibland kunde det hända att några hållappar fick extra betalt för malm- och vedtransporter. Den ersättningen utbetalades oftast i vadmal. Antagligen fanns det ett mindre antal hållappar som var fjällappar, och därmed hade egna renar som kunde användas.

Tabell 1. Vadmal utdelad till hållappar åren 1639-1649.

År	Alnar vadmal
1639	138
1640	392
1641	400
1642	400
1643	480
1644	480
1645	480
1646	480
1647	496
1648	496
1649	496

Man ser av tabell 1 att mängden utdelad vadmal inte var stor, detta trots att silververket hade ett stort antal hållappar. Vissa år kunde kring 60 stycken ha engagerats, men i de flesta fall var antalet 50. Mot den bakgrunden var mängden utdelad vadmal liten. Den bör framför allt ha använts till kläder. Något större behov av flyttbara kåtor fanns inte för hållapparna.

SKATTLAPPARNA OCH PITEÅ SILVERVERK

Redan tidigt insåg man att vadmal var det som skattlapparna främst ville ha i ersättning för sina transporter. Det är knappast några år då det vid värtiden - när transportererna av naturliga skäl upphörde - finns vadmal kvar i förråd. Antalet transporter överensstämmer väl med mängden utdelad vadmal. Tillgången var tydligen i viss mån begränsad, borgerskapen i Luleå och Piteå och bönderna på landsbygden kunde inte alltid få fram den mängd som behövdes. Därigenom kom också antalet av skattlapparna utförda transporter att begränsas. Bruksledningen klagar ibland över att både malm och ved fanns i förråd, men att samerna inte kom för att utföra transportererna. Antagligen var vadmalen då slut och ersättning i pengar, proviant, tobak eller brännvin var inte lika intressant.

Tidigare har visats att under de första åren efter silververkets grundande

avlönades många samer med livsmedel. Men detta upphörde snart - utom när det gällde hållappar, skickarlappar och arbetslappar - och nästan all ersättning kom att ske i form av vadmal. Redan den 10 april 1636 uppges att 1 000 alnar fanns i förråd för att användas som avlöning.

Tabell 2 visar antalet alnar vadmal som utdelades till skattlapparna i Umeå, Piteå och Luleå lappmarker som betalning för transporter av malm, ved, kol, proviant m.m. under åren 1636-1649.

Tabell 2. Vadmal utdelad till skattlappar åren 1636-1649.

År	Alnar vadmal
1636	309
1637	383
1638	80
1639	68
1640	789
1641	659
1642	1240
1643	2444
1644	1579
1645	1408
1646	2228
1647	2201
1648	2536
1649	2672

Anmärkas kan att under några år i slutet av 1630-talet och början av 1640-talet förekom också mindre ersättningar i form av kläde, lärft, blaggarn, hurst eller rysshurst (tältduk av hamptyg). Oftast rör det sig om några hundratal alnar varje år, men år 1641 utlämnades över 700 alnar rysshurst. Mängden lärft - som säkert främst användes till sommardukar - har inte kunnat fastställas och finns bara i räkenskapsmaterialet de första åren. Vid slutet av år 1637 fanns dock 616 alnar lärft i förråd. Det följande året utgavs 160 alnar. Man kan också iakttaga att användandet av hurst minskade och helt upphörde efter några år. År 1640 inköptes 800 alnar hurst, men endast 222 alnar utdelades till samerna. Antagligen användes resten till säckar m.m. I räkenskaperna upptas hurst oftast som likvärdigt, värdemässigt sett, med vadmal. Det rör sig troligtvis om inköp när det inte fanns vadmal att inhandla. Varorna köptes oftast av borgarna i Luleå, som i varje fall när det gällde rysshursten hade inköpt den från Ryssland. Sigrid Drake säger att om hurst användes till tältkåtorna (gäller 1800-talet), så hade man vadmal överst, eftersom detta inte var elfdänt.²¹ Hurst kan alltså inte ha varit lika användbart som vadmal och här ser man hur bruksledningen bör ha rättat sig efter fjällsamernas önskemål, då dessa tydligen inte gillade att få hurst i stället för vadmal.

Tabell 2 omfattar endast större samlade transporter utförda av samebyarna. Till detta kommer naturligtvis mindre ersättningar för utförda arbeten och transporter. Följande exempel visar vilka typer av arbeten det kunde röra

sig om: År 1638 betalades 40 alnar vadmal "uti farlön för en upphuggen stuga som fördes fyra mil över fjällen". Skickarlapparna fick år 1639 139 alnar vadmal för att de vaktat kronans renar. År 1640 gavs 8 alnar vadmal till Sjul Mårtensson för att han med 10 renar fört proviant till gruvan. Två år senare betalades 40 alnar vadmal "för 160 kolackjor till klensmedjan på berget å 1/4 aln vadmal". Unge Anders Larsson och Anund Olofsson fick 1643 7 alnar vadmal för två lappmuddar. Samen Sjul Andersson skickades år 1644 till Nasafjäll för att därifrån snabbt kunna ta sig till Silbojokk och varna hyttbefolkningen om normännen planerade något överfall m.m.

Tabell 3 är en uppställning över vadmal utdelad för annat arbete, diverse transporter m.m. De första åren fick samerna betalt i livsmedel för sitt omak. För silververket innebar detta ett enklare förfaringssätt än att betala med vadmal. Proviant såsom spannmål, fisk och kött uppbars av fogdarna i de olika socknarna och skickades direkt upp till Silbojokk. Den vadmal som behövdes inköptes av borgarna i städerna och av bönderna på landsbygden för reda pengar.

Tabell 3. Vadmal i ersättning för mindre arbeten och transporter.

År	Alnar vadmal
1638	290
1639	207
1640	84
1641	155
1642	187
1643	41
1644	38
1645	185
1646	12
1647	12
1648	12
1649	-

Tabell 3 visar att antalet utdelade alnar vadmal, förutom till håll- och skattlappar, var få. Dessutom uppvisas en sjunkande tendens. Detta tyder på att transportererna fungerade väl mot slutet av 1640-talet. De ersättningar som förekom utbetalades i form av tobak, och detta kan förklaras av att man reserverade den eftertraktade vadmalen för fjällsamerna. De 12 alnar som finns mot slutet av 1640-talet är lön till lapptolken Knut Olofsson, vilken bör ha varit en betydelsefull och nödvändig person. Av tabell 3 framgår också att mängden vadmal som tillfördes lappmarkerna utanför fjälllapparnas och hålllapparnas krets var mycket liten.

Naturligtvis skulle skattlapparna använda vadmalen till tältkåtor, även om ett visst behov av vadmalskläder kanske också fanns. Här uppkommer den intressanta frågan om hur mycket vadmal det åtgick till en tältkåta. Självfallet varierade mängden efter behovet, men följande ger dock en viss vägledning. Samen Måns Persson hade år 1636 lånat ut ett vadmalstält till silver-

verket, "vilket då förbrukat är". I ersättning fick han 40 alnar vadmal. År 1638 omtalas att till ett "resetiäll" åtgick 68 alnar lärft. Samma år finns i räkenskaperna en uppgift om att 104 alnar vadmal användes till flera tiäll på Nasafjäll. Graan säger att till ett medelstort tält krävdes 70-80 alnar vadmal om en alns bredd. Sigrid Drake säger efter forskningar om Västerbottenssamerna att somliga fjällsamer använde endast 40 alnar. Om bredden på den vadmal som inköptes av silververket är inget annat känt än att den måste ha haft samma bredd under hela perioden. Ett genomsnitt på 50 alnar för en tältkäta medför alltså att material som skulle räcka till över 370 tältkåtor tillfördes lappmarken under en dryg 10-årsperiod. Som senare skall visas var dock fördelningen synnerligen ojämn.

Som en jämförelse kan nämnas att materialet skulle ha räckt till omkring 2 000 uppsättningar vadmalskläder. Naturligtvis uppkommer då frågan om vadmalen som utbetalades till framför allt håll- och skattlapparna överensstämmer med mängden som en gång tillfördes Piteå silververk.

Tabell 4 visar mängden inköpt vadmal under åren 1636-1649. Den omfattar inte de smärre mängderna lärft, blaggarn eller hurst. De mycket små mängderna kläde finns inte heller med. I silververkets räkenskaper är vadmalen tämligen väl dokumenterad, eftersom den inköptes för kontanter. Priset varierade oftast mellan 4 och 7 öre/aln vadmal.

Tabell 4. Inköpt mängd vadmal åren 1636-1649.

År	Antal inköpta alnar vadmal
1636	223
1637	275
1638	273
1639	207
1640	1181
1641	1370
1642	1857
1643	3500
1644	1873
1645	2073
1646	2907
1647	3019
1648	3269
1649	3210

Under de år som kronan drev verket steg ständigt mängden inköpt vadmal. Tabell 4 visar att det under de aktuella åren inköptes 25 237 alnar vadmal. En jämförelse med tabellerna 1 och 2 visar att hålllapparna fick 4 738 alnar och skattlapparna 18 596 alnar. Då uppstår en differens på omkring 1 900 alnar, vilket kan minskas med de 1 223 alnar som redovisas i tabell 3. Därigenom uppstår en mycket liten differens på 681 alnar som väl täcks av "extraordinarie expenser" i silververkets egen verksamhet. Det rör sig här främst om tält av olika slag (tältduk över gruvorna på Nasafjäll krävde under perioden 535 alnar),

säckar samt kläder åt några arbetslappar.

Det anförda visar alltså att nästan all inköpt vadmal användes till utdelning åt samerna. Det är också ett gott belägg för att totalmängden vadmal i denna studie har kunnat fastställas med stor säkerhet.

Mellan åren 1641-1649 är räkenskaperna mycket utförliga och medger ett intensivstudium av fördelningen av vadmalen på de olika lappmarkerna.

Tabell 5. Antalet alnar vadmal per lappmark åren 1641-1649.

År	Umeå lappmark	Piteå lappmark	Luleå lappmark
1641	10	519	130 (76)
1642	92	434	714 (714)
1643	38	1461	945 (892)
1644	55	659	865 (865)
1645	191	642	575 (575)
1646	253	1022	953 (943)
1647	283	1222	696 (696)
1648	160	1658	718 (718)
1649	181	1637	854 (854)
Summa	1263	9254	6450 (6333)

Under dessa år förekom alltså få transporter utförda av samerna i Umeå lappmark. År 1641 lades Tuorpons sameby till Piteå lappmark, men i denna studie redovisas samebyn under Luleå lappmark. Invånare i denna sameby uppehöll sig både i Piteå och Luleå lappmark. Siffrorna inom parentes visar antalet transporter utförda av samerna i Tuorpon. Bidragen från de övriga samebyarna i Luleå var som synes endast marginella.

Enligt bergmästarens rapport till bergskollegium den 11 maj 1641 hade samerna vid denna tid med större villighet än tidigare deltagit i arbetet, särskilt beträffande transporter. Lybecker konstaterar belåtet "att de så godvilligen och fliteligen komma och tillhjälpa med allehanda forslor för en ringa betalning, men riktigt vill han (samen) var gång avbetalt bliva, eljest kommer han inte gärna igen". Här sägs klart ut att skattlapparna inte var tvingade till körslor vid silververket. Lybecker sade också att de under innevarande verksamhetsår (kalenderåret) fått 1 079 alnar vadmal och 517 alnar grov hurst, "därav de göra sig pauluner".²²

Ett närmare studium av materialet visar att det endast var ett fåtal byar som aktivt deltog i silververkets transporter. Undantagsvis förekommer samer från byar som Storvindelnbyn m.fl. byar i Umeå och Angermanlands lappmarker. Dessa samer kan knappast ha ombetts att komma, utan bör ha tagit tillvara möjligheten att förtjäna sig några alnar vadmal.

För Luleå lappmark sköttes transporter - som redan tabell 5 visar - främst av Tuorpons sameby; i Luleå lappmark nästan enbart Granbyn, medan Lochtbyn, Semisjärv och Norrvästerbyn i Piteå lappmark deltog under 1640-talet.

Tabell 6. Antal alnar vadmal per sameby åren 1641-1649.

Sameby	1641	1642	1643	1644	1645	1646	1647	1648	1649
Granbyn	10		5	55	191	253	283	160	181
Lochtbyn	151	69	734	318	401	276	240	326	244
Semisjärv	133	133	329	80	208	521	301	348	343
Norrvästerbyn	175	232	397	262	33	225	681	984	1050
Tuorpon	76	714	892	865	575	943	696	718	854

Tabell 6 ger de intressanta upplysningarna att den tyngsta transportbördan - och den största ersättningen - låg på Tuorpon och Norrvästerbyn. Dessa bör då rimligtvis också ha varit de byar som bäst svarade mot kraven, d.v.s. de bör ha haft gott om renar. Antalet samer i Norrvästerbyn var enligt längderna c:a 80 mot Tuorpons 60 skattlappar.

Tuorponsamerna och övriga fjällsamerna var angelägna om att få vadmal till sina tältkåtor. På tinget i Arjeplog framförde samerna att vadmalen verkligen var viktig för dem. De flesta hade klagat över att de fått sin betalning "i mäktiga grovt och ostadigt vadmal, vilket befallningsmannen ut på bygden av bönderna uppbär". Olof Jonsson svarade att han skulle anmäla detta hos landshövdingen, så att samerna kunde få sådan vadmal "som lapparna kunde vara belåtna med".²³

Samerna tog också på sig extra förslor under tinget - utöver de som skulle utföras åt kronan detta år. De överenskom nämligen med borgerskapet i Luleå om att transportera proviant från Harads till Arvidsjaur. Betalningen blev tre alnar vadmal/renlass.²⁴

När det gäller transporterna är bruksskickarnas verksamhet viktig. År 1643 uppfordrade samerna Lars Nilsson Norrvästerbyn till vedtransporter till Nasafjäll. Samma år reste Lars Nilsson och barberaren Hans Olofsson Pijl två gånger till Granbyn och Tuorpon för att stämma dem till proviant- och malmförslor. År 1646 krävdes tydligen större insatser för att övertala samerna att åtaga sig malmförslor. Den tidigare nämnde Lars Nilsson reste i februari till Tuorpon och Hans Pijl besökte i februari och mars Lochtbyn. Sven Friare reste till Granbyn och Pål Nilsson i Arjeplog stämde Norrvästerbyn för vedförsel till Nasafjäll och Raudurtvare. Olof Jonsson påpekade under året att det var viktigt att samerna efter transporterna genast fick sin vadmal. Bruksskrivaren Egidius Otto fick också order om att "betalningen för lapparna måtte vara i förråd, så snart de framföra veden och malmen".²⁵ År 1647 engagerades brukskarlarerna Anders Biörn och Jon Starck samt samerna Lars Nilsson och Pål Nilsson för att stämma samerna från Tuorpon, Norrvästerbyn, Lochtbyn och Granbyn till transporterna. Även de två följande åren stämde samerna, men nu anges inte vilka samebyar det gäller.

Bruksskickarnas verksamhet påverkades naturligtvis av att samerna inte fanns i närheten av Silbojokk eller Nasafjäll. Ingenstans talas om att bruks-

skickarna reste till några speciella platser för att hämta samerna, utan oftast anges bara att de reste "till fjälls" för att "söka upp skattlapparna". Som synes fick de ibland resa flera gånger. Kanske träffade de inte på samerna första gången, men troligast är att det inte passade för skattlapparna att komma med en gång. Det är egentligen ganska naturligt att bruksskickarens tjänster behövdes, för annars kunde inte samerna gärna veta när det fanns behov av deras tjänster. Det finns inga tecken i källmaterialet på att tvång användes mot skattlapparna i samband med uppfordringen till malm- och proviantförslor. I bergsprivilegierna av år 1637 hade också mycket klart uttryckts att skattlapparna inte fick tvingas till transporter och att dessa skulle ske mot skälig betalning. Den gängse bilden i forskningen av tvångskommitterade samer som mot sin vilja tvingades till malmtransporter försvinner alltså - i varje fall för perioden 1635-1649.

Tabell 7 visar den tänkbara mängden tältkåtor som kunde erhållas av den tillförda vadmalen. Till varje kåta har beräknats en åtgång av 50 alnar. Som en jämförelse visas i tabell 8 antalet samer i byarna enligt skattlängderna för "hexepaltan". Detta var en skatt som utgick i lappskor m.m. och som bör ha betalats av de flesta samer i byarna.

Tabell 7. Tänkbare mängder tältkåtor per sameby åren 1641-1649.

Sameby	1641	1642	1643	1644	1645	1646	1647	1648	1649
Granbyn	-	-	-	1	4	5	5	3	3
Lochtbyn	3	1	14	6	8	5	4	6	4
Semisjärv	2	2	6	1	4	10	6	7	7
Norrvästerbyn	3	4	8	4	-	4	13	19	21
Tuorpon	1	14	18	17	11	19	14	14	17

Tabell 8. Antal samer i mantalslängderna åren 1638 och 1640.

Sameby	1638	1640
Granbyn	27	29
Lochtbyn	37	43
Semisjärv	23	28
Norrvästerbyn	81	84
Tuorpon	69	65

Enligt tabell 7 hade alltså vadmalen räckt till 318 tältkåtor. En matematisk beräkning av antalet alnar i tabell 6 ger dock över 330 tältkåtor. Antalet tältkåtor hos fjällsamerna blir nämligen mycket större om man beaktar deras möjliga livslängd. Om detta finns visserligen olika uppgifter, men enligt Sigrid Drake kunde en fjällsame ha en kåta i tre år utan att behöva laga den (en skogssame som bara hade den under vintern kunde ha den i 20 år). Genom kompletteringar med mindre vådor i kåtaduken kunde den räcka en livstid. Andra uppgifter talar om att tältkåtor användes av fjällsamerna i mellan fem och tio år. Även mindre mängder vadmal än 50 alnar bör ha varit intressanta för skattlapparna.

Störst intresse tilldrar sig utan tvivel Tuorpons sameby. I denna sameby utförde innevånarna en stor mängd transporter och fick också mycket vadmal för sina tjänster. Den var säkerligen en rik by. Graan säger att de samer som var rika "använda all flit att förskaffa sig tiäll: Somliga hava allenast ett halvt tiäll på den ena sidan och granris eller bark på den andra sidan, och händer ofta att två lappar bo uti ett tiäll, var på sin sida".

Fjällsamerna bodde i sina tältkåtor sommar och vinter och enligt Graan hade de rika samerna dessutom om sommaren "bredvid den kåtan de vistas uti ... ett tiäll uppslaget, under vilket de förvara sina ostar, som de om sommaren göra ...".²⁶ Graan säger också att de "mera bo ... söndrade i fjällen ... än som tillsammans i byalag". Piteå silververk medförde alltså att vissa samebyar - och då främst Tuorpon - kunde skaffa sig en stor mängd vadmal för att använda till sina flyttbara kåtor. Tillförseln av vadmal svarade mot ett stort behov hos de rikaste samerna som också var de som var mest nomadiserande. Detta förhållande måste vara en följd av en lång utveckling i lappmarkerna.

I början av 1660-talet värjer sig förre bruksarrendatorn Egidius Otto mot bergmästaren Tiocks påståenden om att han utarmat samerna genom alltför betungande transporter: "Fjälllapparna övergiva inte gärna sitt land, utan det försvaras och besittes och kan bevisas att större fattigdom finnas i de andra lappmarkerna som av bruket intet visst hava, än i Piteå lappmark".²⁷ För fjällsamerna innebar Piteå silververk en möjlighet att mot arbete och transporter skaffa sig den vadmal som var av vikt för att de skulle kunna fortsätta och kanske utveckla sitt nomadiserande levnadssätt. Vad som knappast uppmärksammats i tidigare forskning är att vadmal eller liknande tyg nästan var en förutsättning för samernas nomadism.

Det påstående som lappfogden Olof Jonsson gör år 1637 om att "samerna i Luleå lappmark (och i detta fall Tuorpons sameby) var de bästa och rikaste lappar på renar" visar sig vara helt riktigt.

NOTER

1. Samuel Rheen, *En kort Relation om Lapparnes Lefwerne och sedher, wijs-Skiepellser, samt i många stycken Grofw widfarellser*. Bidrag till kändedomem om de svenska landsmälen ock svensk folkliv. XVII.1. Uppsala 1897.
2. Ruong, I., *Samerna*, s. 125-126. Stockholm 1975.
3. *Lappmarkens silverbruk* I-II. Kammarkontorets och räkenskapsförarens arkiv. Bergskollegii arkiv. RA. Bergsbruk, vol. 379 och 380. KA. RA. - Det material som redovisas i tabellerna har hämtats ur silververkets eget räkenskapsmaterial. Uppgifter om samerna finns också i Norrlands landsbok med verifikationer. KA. RA.
4. *Berättelser om samerna i 1800-talets Sverige*. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar. Nr 27. Umeå 1983.
5. *Handlingar rörande Skandinaviens historia* 35, s. 140.
6. Riksregistraturet den 13 mars 1635. RA.
7. Riksregistraturet den 20 mars 1635. RA.
8. Riksrådets prot. den 7 sept. 1635. RA.
9. För räkenskaperna har använts följande: Norrlands landsbok 1635-1637. Bergsbruk, vol. 379-380. KA. och Lappmarkens silverbruk I-II.
10. Bromé, J., *Nasafjäll. Ett norrländskt silververks historia*, s. 84-85.

11. Schefferus, J., *Lappland*. Översättning från latinet av Henrik Sundin. Nordiska museet. Acta Lapponica VIII. Uppsala 1956.
12. Johan Ferdinand Körningh: *Berättelse om en missionsresa till Lappland 1659-1660*. Nordiska museet. Acta Lapponica IX:1. Uppsala 1956.
13. Bromé, J., *Nasafjäll. Ett nordiskt silververks historia*, s. 75.
14. Riksregistraturet den 24 dec. 1637. Bergskollegii registratur den 5 dec. 1637. Huvudarkivet. BKA. RA.
15. Extract av lapparnas i Angermannafjällen supplication ... Västerbottens Läns landshövding till Kungl. Maj:t 1637. RA.
16. Olof Jonsson till bergskollegium den 24 nov. 1637. Brev och suppliker. Huvudserien. Huvudarkivet. BKA. RA.
17. Norrlands landsbok med verifikationer 1637. KA. RA.
18. Bergskollegii registratur den 14 dec. 1638. Huvudarkivet. BKA. RA.
19. *Relation, Eller En Fulkomblig Beskrifning om Lapparnas Vrsprung, så Wahl som om heela dheras Lefwernes Förehållande. Sammanfattat, utaf fördetta: Magistro Olav Graan*. Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svensk folkliv. XVII:2. Uppsala 1899.
20. Bergskollegii registratur den 2 aug. 1639. Huvudarkivet. BKA. RA.
21. Drake, S., *Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet*. Umeå 1979.
22. Lybecker till bergskollegium den 11 maj 1641. Brev och suppliker. Huvudserien. Huvudarkivet. BKA. RA.
23. Piteå lappmarks dombok den 17 jan. 1645. Svea hovrätts arkiv. RA.
24. Piteå lappmarks dombok den 14 dec. 1645. Svea hovrätts arkiv. RA.
25. Bergskollegii registratur den 2 nov. 1646. Svea hovrätts arkiv. RA.
26. *Relation, Eller En Fulkomblig Beskrifning om Lapparnas Vrsprung, så Wahl som om heela dheras Lefwernes Förehållande. Sammanfattat, utaf fördetta: Magistro Olav Graan*. Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svenskt folkliv. XVII:2. Uppsala 1899.
27. Otto till bergskollegium den 6 april 1662. Brev och suppliker. Huvudserien. Huvudarkivet. BKA. RA.

NÅGOT OM VÅLDSBROTT OCH RÄTTSKIPNING I LAPPMARKERNA UNDER ÄLDRE TID

AV BERTIL MARKLUND

Vad vet vi egentligen om brottslighet och rättsväsende i lappmarkerna under 1600-talet och 1700-talet? Ja, inte är det mycket! Vi vet kanske att det fanns ett häradsting med en domare och några nämndemän och att tinget ägde rum under årets första månader. Men någon djupare förståelse av brottslighet eller rättsväsende det har vi inte.

Inledningsvis ska vi dock lämna dessa djupare aspekter och bereda plats för ett rättsfall hämtat från Pite lappmark, nämligen ett ruskigt dubbelmord. Det utspelas år 1708 i gränstrakterna mellan Arvidsjaurs och Piteå socknar. De inblandades lappskatteländ, Lappträsk eller Tjaktjeaur och Beckertjaur, gränsar till varandra. Dessa länd är belägna norr respektive nordväst om Glommersträsk i sydöstra delen av Arvidsjaurs kommun. De närmast inblandade är de två offren, gifta män från Lappträsk, och förövaren från Beckertjaur. I domboken står följande att läsa:

Pijteå Lappmarck
Anno 1709 den 11 Januari hölts Laga Ting i Pijteå Lappmarck uppå ArfwisJaur Tingsställe, -----
Nämndemannen Erich Pärsson¹ Öpsteg för Rätta, och med gråt och Klagelige åtbörder utsade, huruledes hans tvenne Söner, den äldre Lars om sine 36 åhr och den yngre Matz om 23 åhr, som bägge äge hustru och barn, dog strax efter förledne Michelsmässotijd, ynkeligen dräpne och af daga tagne, hwar med sälunda är tilgått; At enår dee Måndagen näst för Michelsmessodagen, eller den 28 September wore gångne i Skogen, at igensöka dess förskingrade Renar, hafwa dee uppå Atta dagars tijd icke igenkommit, hwaröfwer han blifwit illa till fredz, och med sin dräng Anund Olofsson begynte sökia efter dem, fölliandes fothspären som dee uppå ofrusne Jorden, i den nyss falne Snön, på under dagen emot Aftonen, hinte till det ställe som Sönerne woro dräpne, Klöbbälfwen² ben:d, dock blef han icke warse dee döde kropparne eller dee två hundar som dee haft med sig, utan såsom mycken blod fans under Granryset, hwar på dee legat, förstod han at de wore där sammastädes dödade, hälst som der fans Kött af en willren som dee skuttit och allenast et fothspår derifrån, hwilket han vidare efterföljde, och wid pass 1½ Myhl ther ifrån, hinte på Lappmannen Lars Andersson³ äfwen hemma här i Arfwisjaur om fyra eller fem och Tiugu åhr som med Erich Pärssons Söner woro slächt uti tredie led, och frågade honom om han något wiste af hans Söner, sine Slächtingar? Swarade han först, Så så, Enår Erich Pärsson vidare sporde honom, sade han, Jag har dräpiti dine barn, och begynte at lösa hölstret av byssan, såsom den där wille skiuta honom, men enår han blef warse, at Erich Pärsson hade drängen med sig, hölt han der med uppe, och vidare berättade sig dräpiti och mördat bägge hans

Öfversigt af hvad som äro skedd i Sverige och i Norden
 i denna månads slut. Den 20 Septembe i Stockholm
 såsom i den här följande berättelse äro skedd. Den
 20 September i Stockholm såsom i den här följande
 berättelse äro skedd. Den 20 September i Stockholm
 såsom i den här följande berättelse äro skedd.

Stilla Sappmarck

Anno 1709 den 11 Januarij guld Lyng
 i Stilla Sappmarck i staden i Stockholm
 i den här följande berättelse äro skedd.

King Kallgeborn
 King Kallgeborn
 King Kallgeborn
 King Kallgeborn
 King Kallgeborn
 King Kallgeborn

Den 20 September i Stockholm såsom i den här följande
 berättelse äro skedd. Den 20 September i Stockholm
 såsom i den här följande berättelse äro skedd.

Den 20 September i Stockholm såsom i den här följande
 berättelse äro skedd. Den 20 September i Stockholm
 såsom i den här följande berättelse äro skedd.

S. Royer

Söner, dem han sedan dragit neder uti een bäck, som hade sit ursprung uhr någre Kallkiällor, och hwardere på sit ställe nedsänckt, och sedan med torfwor och stähkar öfwarhölgt, Erich Pärsson tordes intet bedia honom föllia sig, af frucktan, det han torde och dräpa honom, gick tillbaka, och efter noga sökiande igenfant Sönerne uti bemälte Bäck, sittandes et bredt ullband kring halsen på den äldre Sonen Lars med hwilket han släpadt och dragit först den ena, och sedan den andre till bemälte bäck eller Dy, wid pass 60 Steg ifrån det ställe som dee woro dräpne.

Erich Pärsson gick så heem, och sände sin Piga till Gråträsket⁴, anmodandes bönderne Lars Pärsson och Johan Matzson, att komma och hielpa sig optaga dee döda Kropparne, som och skiedde, hwilka befunnos så wara handterade, at den äldre Sonen Lars war skuten igenom wänstra bröstet, halsen merendels afhuggen, och ett stort hugg bak under Axlen. Opå den yngre Mattz benemd, ett stort yxehugg under wänstre Tinningen, strupen afhuggen, et yxehugg bak i halsen, och 2:ne yxehugg emillan Axlarne, som bemälte Gråträskboer nu tilstädes, besannade, Och som dee döde Kroppar till denne tiden städt obegrafne, blefwo dee af Rättens lemmar⁵ sampt Kyrkioherden H:e Johan Lestadius, Rådmännen Johan Höijer och Johan Sterner⁶ med flere tilstädes warande besichtigade, och befunnos så grymt wara handterade som ofwan före är infördt, och man utan särdeles fasa och förundran icke kunnat äskåda.

Sedan Erich Pärsson, som förbenämt är, skilldes med Lars Andersson, har han först farit hem till sin fader Anders Pählsson⁷, där han warit öfwer Natten, och om Morgonen bekiändt sin giärning för honom, och sedan begifwit sig till sin broder Hindrich Andersson⁸, der han warit två Nätter, men ej uppenbarat för honom dee begångne dräpen, därest han slaktadt en sin Reen och tagit een deel däraf med sig, och begifwit sig neder åth Skiellefteå Kyrkia, Sedan farit till Uhmeå Sock, och opføre till dess Lappmark, under hwilken tid hans giärning utspriddes, och uppå betiäntternes i Uhmeå giorde Anstalt, omsider fasttagen, Siu Mylar ofwanföre Lycksele eller Uhmeå Lappmarcks Kyrkia hoos en Nybyggare Enwald Enwaldsson⁹ wid Namn, af honom och Ländsmannen i bemelte Lappmark, Märten¹⁰ Mårtensson¹⁰, hwilka bägge förde honom bunden till Ländsmannen här i Arfwisjaur Clemmet Siuhlsson¹¹ den där ej heller kunde honom här uppå säkert förwara, och derföre lär föra honom till Ländsmannen och fångewacktaren i Piteå Jönss Holm, der han sedermera suttit fångslig, och nu här inför Rätta framstältes, den där strax tilstod, sig Gud bättre, så illa förbehället som ofwan bemält är, refererandes, utaf det tilfället, at sedan Lars Andersson hade kommit öfwer fiätten eller Spären efter twänne wilrenar har han sökt at så skiuta dee samma, och råkadt tilhopa med förberörde Erich Pärssons Söner, som tilhopa uti twänne dagar efter samma wilrenar, dem dee omsider hinte, och Lars Ersson kom at skiuta een Ren, som skiedde söndagen efter Michelmässodagen eller den 4 October. Om aftonen medan Lars och Matz flådde honom Ren, har Lars Andersson giordt up elden då dee kokade åth sig alla af berörde Willren, och åt tilhopa, under samma tid skulle Erich Pärssons söner hafwa förebrådt Lars Andersson, som hade han året före skutit en Reenkalf som deras

fader ägde, Lars Andersson swaradt, det samma Reenkalf warit omärkter, och dee därföre Owissa om det warit deras eller någon Willrenskalf, bekiännandes doch, at ingen särdeles oenigheet kom dem emillan, utan talet föll så af och till, störste delen ut i god wänskap, hwarmed dee alla lade sig till sombns och insomnade, Men då Lars opwagnade kom honom i tankarne, at dräpa desse sina Cammerater, steg så upp, tog Mattz Erichssons Byssa som laddat war, och sköt Lars Erson, som låg framstupa och sof, under wänstra Axlan och genom bröstet, tog med samma yxan, och i det Mattz af skättet upwagnade, högg honom med yxan under wänster Tinningen.

Lars Erichsson så wähl som Mattz stego fuller upp, men föllo åter strax neder, då han i hastigheet widare högg strupen af Matts och någre hugg i ryggen och Axlan.

Sedan han war aldeles dödat, mördade han widare den andre Brodren Lars som af Byse skättet hade jämwäll fådt dödshugget och medan han drap Mattz låg och ropte, och honom med åtskillige yxehugg i halsen och Ryggen lifwet afhändt.

Morgonen efter drog han kropparne neder i en bäck och dem i twänne gropar nedsänkte och med Jordetorfwor öfwertäckte, som här ofwanföre fins infört Sedan begaf han sig först neder till någre byar i Skiellefteå, och åter opföre till det stället som han gjorde dräpen och tog sig math af den där skuttne willreen, och wid det han då war på flyckten, råkade han Erich Pärsson, och för honom bekiände sig hafwa dräpit hans Söner, begaf sig så widare hem till sin fader Anders Pählsson, och till sin broder Hindrich Andersson, och sedan på flyckten till Skiellefteå och Uhmeå, aldeles som föregående Protocoli uthwijsar.

Dee twenne hundar som Lars och Mattz Erichssöner hafft med sig, sade Lars Andersson hafwa dagen efter som dräpen skiedde fölgdt med honom, men där han Natten efter tog sitt Nattläger, högg han och them ihähl med yxan. Widare tilspordes Målsäganden Erich Pärson sant (eg. samt, förf.:s anm.) Nämde männen och dee öfrige af Allmogen, om någon i råd med sig om denne grymma giärning?

Tå swarades, at dee som aldrig hörds något rychte. Lars Anderssons fader Anders Pählsson blef jämwäll framkalladt och i samma måhl tilfrågadt, samt hwarföre han icke strax hindrade sin Sons flyckt, och lät Ländsmannen detsamma wetta, så att han ginast kunnat fasttagas? Swarade, at Såsom hans Son tilstodh sigh giordt en så Gud och Menniskior misshagelig Giärning kunde han icke heller tro honom at skona sig, där han hade welat hindra honom, och i det öfrige wiste Målsäganden då allaredan, at Lars Andersson hade hans Söner Drupit, och det således, förr war uppenbart Lars Andersson spordes widare, om han tilförenne någon grof missgiärning begått? Swarade, sig allenast kunna påminna, det han nästledne Åhr ihählskutit een ung Reen som Erich Pärssons märkie påstådt, den han förtegat och till sin nytta Användt.

Föregående Högmåls Sak lades till Tingsrättens noga öfwerwägande, och slöts till fölliande utslag och Dom.

Aldenstund Lappmannen Lars Andersson här i ArfwisJaur by om sine 24 eller 25 Åhr, tilstår och bekänner, sig hafwa Natten emoth den 5 sidstledne October/. på et här å orten ohört Mordiskt sätt./ dräpitt och mördat twenne Erich Pärssons Söner Lars och Mattz, dee derom natten legat och Sofwit, således, at han först skuttit den äldre genom wänstre Bröset, och strax der på huggit den andre ofwanföre wänstra tinningen, så at ingendera sedan förmådde giöra motstånd, utan han med faaslige yxehugg den ene efter den andre grymmeligen mördade och der efter Kropparne uti en bäck eller gropp släpade och med Jordetorfwor, som af ransakningen omständeligen är att see.

Fördenskull blifwer Lars Andersson i förmågo af Guds Lag Gen. 9v.5. Exod: 21v.12. Lev:24.v.17¹² samt Sweriges Lag¹³ 1 Cap: Högmålabalken och 15 Cap Högmålabalken med willia L.L. af denne Tingsrätten dömd att dödas och steglas, hwilket dock den Höglöfl Kongl Swea Hofrätts högrättwijsa Omdöme allerödmukeligst underställes¹⁴.

Denna tragiska historia slutar inte här. Lars Andersson, som fram till 1708 skattat för Beckertjaur, försvinner ur skattelängden. Åren 1710-1717 betalas skatten, i Lars Anderssons ställe, av fadern Anders Pålsson. Åren efter 1717 betalas skatten av Lars broder Anders Andersson¹⁵. Sannolikt fick Lars Andersson det straff samtiden ansåg rättmätigt. Fadern till offren; Erich Pärsson, nämner vid tinget i Arvidsjaur år 1711 att Lars "behörigt straff undergått", men också att han och hans släkt

för desse Anders Pålssons Söner lefwa i dagelig fruchtan at blifwa skadat till lif och ägendom, anhållandes att Kongl Maj:ts betjente här å orten, techtes på något sätt, att så elacht folk skaffa her ifrån, williandes han sig påtaga att betala åhrlik skatt och utlagor för berörde Anders Pålssons skatteland Pickertjaur eller på Swänka Hwipperträsk¹⁶.

Frågan hänskjuts till landshövdingen för beslut. Detta drag från Erich Pärssons sida misslyckas dock. Som vi sett ovan fortsätter Anders Pålssons söner att betala skatt för landet även efter år 1711.

Men för att återgå till mördaren Lars Andersson: hur kan en människa, till synes normal, begå ett sådant fruktansvärt brott? Den frågan är jag knappast skickad att bedöma men uppenbarligen har Lars när han vaknar till under nattimmarna befunnit sig i något slags förvirrings- eller affekttillstånd. En möjlig orsak skulle vara en under lång tid ackumulerad vrede. Kanske föreligger en djupgående konflikt mellan innevanarna på de båda skattelanden. Åren efter dubbelmordet

anklagas Beckertjaurborna flera gånger för renstöld av Erich Pärsson¹⁷. Därav kan man dra den slutsatsen att Beckertjaurlandet inte kan föda sina egna. Erich Pärsson har ett förtroendeuppdrag (nämndeman) och redan i 1695 års jordebok betalar han mer skatt än Anders Pålsson (tre mot två daler silvermynt). I jordeboken för 1727 är beloppen 5 respektive 1:16 daler. Erich Pärsson betalar då mera skatt än någon annan i Arvidsjaurbyn¹⁸.

Detta dubbelmord har levt vidare i traditionens form. Därom kan man läsa i den av Nils Ramselius redigerade boken *Vår nordliga hembygd* (Lund 1920) s. 124. Där berättas att de mördade skulle ha hetat Larsson och mördaren Tjacketje. Vidare kunde man med hjälp av trolltrumman (sic!) få fast mördaren. Traditionen förmäler också att mördaren skulle ha avrättats i Arvidsjaur. Namnuppgifterna är felaktiga, men vad gäller faktiska omständigheter stämmer traditionen mycket väl överens med tingsprotokollet. Det hör inte till vanligheterna att man kan koppla ihop tradition och protokoll från ett ting. Desto roligare är det när det händer!

Men det finns även andra upplysningar i detta protokoll, t.ex. uppgifterna om vildrenar. Vildrensjakten beskrivs som en jakt för fåtalet, inte som en stor välorganiserad operation. I stället för att snara eller använda sig av fångstgropar används bössa. Vildrenarna går inte i flock utan är strörenar. I litteraturen om vildrenar upplyses man om att stora uppbåd sökte fånga renarna, som gick i hjordar, med hjälp av stora snaror, fångstgropar eller lasso¹⁹ (nu kan ju förklaringen till upplysningarna i protokollet vara att renarna inte gick samlade p.g.a. årstiden). Vidare skulle, enligt litteraturen, vildrenar inte finnas i dessa trakter vid denna tid²⁰.

KORT OM RÄTTSVÄSENDET I LAPPMARKERNA VID 1700-TALETS BÖRJAN

Tingsplatserna i de svenska lappmarkerna var vid 1700-talets början belägna i Åsele, Lycksele, Arvidsjaur, Arjeplog, Jokkmokk, Gällivare, Jukkasjärvi och Enontekis. Från år 1698 brukar man räkna med att häradstinget (med häradsdomare och nämnd) som första rättsinstans var infört i lappmarkerna. Som en andra av de två lägre rättsinstanserna fanns Piteå lagmansrätt²¹. Under perioden före 1698 hade lagmanstinget

fungerat som lägsta instans i lappmarkerna²². Som högre rättsinstans fanns, som vi sett av det redovisade rättsfallet, Svea Hovrätt.

Från Gustav Vasas tid vet vi att fogdarna (som arrenderade den s.k. lappskatten av kronan) i samband med skatteuppbörden även fungerade som domare²³. Fogdarna var av kungamakten ålagda att hålla rättskipningen "vid lag och rätt", något som inte alltid var fallet²⁴.

Från 1640-talet kom myndigheterna att försöka frångå denna "fogdejustis", och inriktade sig på en domsrätt utövad av utsedda domare. Man började också hålla årliga ting²⁵. Perioden mellan 1640-talet och 1690-talet kan betecknas som en övergångsperiod från fogdejustis till ett mer ordnat rättsväsende i lappmarkerna.

Nämndemännen hade vid 1700-talets början ett stort inflytande på rättskipningen vid häradstingen då domare och nämnd gemensamt anses ha avgjort målen. Detta nämndsinflytande minskar avsevärt med införandet av 1734 års lag där endast en enig nämnd vägde tyngre än domarens åsikt²⁶. De lagverk som gällde före 1734 var den upplaga av Kristofer av Bayerns landslag från 1442 som utkom 1608 samt upplagan av Hälsingelagen från år 1609²⁷.

GROVA BROTT I LAPPMARKEN

Det hör till undantagen att så grova brott som detta dubbelmord begås i lappmarkerna under 1700-talet. Något liknande uppenbart mordfall har inte begåtts i Arvidsjaur under denna tid, såvitt jag kunnat utröna.

I Ume lappmark begicks dock vid ungefär samma tid, närmare bestämt år 1703, ett grovt brott. Till skillnad från det förra fallet skulle vi idag beteckna detta brott som dråp.

En rymling från Norge har under en tid genom hot mot vuxna och barn samt med matstöder härjat på samnen Joen Jacobssons land Krutjaur²⁸ (Krutträsket mellan Gargnäs i Sorsele kommun och Holmsjö i Malå kommun). Joen har även haft en medhjälpare, grannen Hindrich Joensson som skattar för landet Karko²⁹, ett skatteländ beläget vid och omkring nuvarande Gargnäs. Till tinget år 1705 kommer endast Joen varför målet uppskjuts till 1706. Vid det tinget berättar Joen sin version först varefter han tar *afträde*. Joens granne och medhjälpare träder nu fram:

Anno 1703 om hösten, Michailis tijd, blef han anmodat af sin granne Joen Jacobsson /: som den tijden hade sitt tillhåld ungefär $\frac{1}{2}$ mihl ifrån honom /: att föllia sig och upsöka en Skiälm, som kommit på hans land, och deels wäldsamligen deels hembligen tagit hans maat bort, Henrich fohr med honom och enär de rodt ett stycke neder om Gargsehlet, blefwo de warse, hwarest Noriges karlen war stadder på Norre sijdan om Älfwen, men enär de kommo roendes in emot landet, strax karlen till stranden med yxan i handen, frågandes dem hwad de wille? Joen Jacobsson swarade sig willia hafwa igen den maat som han stuhlit ifrån honom på holmen i Gargsehlet; karlen sagdt, komma I till landz, så skall iag wijsa Eder annat, fäcktandes med yxan af: och till i wädret, kunnandes desse, icke heller med hast komma uhr båthen, efter som någon ijs war lagd uth med landet, så att det hwarken brööt eller bar, och dijt som de wände Båthen, stälte han sig i förwäg, hootan: och undsäjandes dem på ett och annat, Joen och Henrich tänchte att skrämma honom der med att han tog byssan och läth skiuta åth honom, sköt och af med byssan, men hölt skåttet afsijdes, karlen sade sig achta sådant lijka som slungestenaar, Enär Joen och Henrich, länge hade rådslagit, huru de skulle bära sikh åth med en sådan skougzröfware, fattade Joen de tanckar att skiuta ned honom, som Henrich och samtychte, hwilket Joen Jacobsson sedan med ett skått gjorde, så att karlen der efter hwarken talte eller ropte³¹.

Joen anför som motiv att skjuta karlen att Joen "sielf ringa hafwer att lefwa uthaf"³¹, samt mannens hotfulla uppträdande framförallt mot Joens barn. Joen anför alltså nödvärn som motiv³².

Ett liknande motiv för ett dråp återfinns i *Kristoffer Sjulsson minnen*³³. Denna händelse inträffar betydligt senare men är ändå av värde att återberätta eftersom den finns såväl i traditionens som i urkundens form, men också därför att den säger något om det kollektiva lösandet av ett problem i en nödsituation.

Först till Kristoffers Sjulssons minnesbilder: en tjuv, Stuora Suolek, som terroriserat samerna med matstölder och skadegörelse tas till fånga och förs bunden till en holme i sjön Abelvattnet. Där hålls han fängslad under några sommarmånader. När hösten kommer och flyttandet med renarna står för dörren måste man bestämma sig om tjuvens öde och sammankallar till ett rådslag. Efter många turer enas man om att tjuven är för farlig att flytta över till ett riktigt fängelse och att man därmed är nödd att ta livet av honom. Så sker också. Kristoffer Sjulsson berättar vidare att de skyldiga alla blev instämnda till tinget i Lycksele, och efter att först ha anklagats för mord och sedermera för dråp blir de till sist frikända.

Samma händelse återges, i källskriftens form, av Ossian Egerbladh. Vid tinget nekar de inblandade till att ha begått något brott varpå

rätten tvingas avskrika det hela. Rätten finner det dock vara riktigt att avsätta byalänsman Sjul Nilsson och nämndeman Sjul Larsson³⁴. Anledningen till avsättningarna är att dessa, med uppgifter i den svenska rätten, i stället för att lämna över tjuven till de rättsvårdande myndigheterna avgör målet efter eget huvud. Traditionen genom Kristoffer Sjulsson bekräftar byalänsmans avgörande inflytande på beslutet. I båda berättelserna finns drag av en stark rädsla, i det ena fallet bland många, inför hotet om grovt våld. Det skulle kunna tyda på att våld och hot om våld inte är alltför vanligt samer emellan, och att nödvärnssituationen rättfärdigar åtgärden enligt gammal sed. Man kan naturligtvis också anföra att ett sätt att klara sig undan lagens arm är att föra fram nödvärn som en central punkt i sitt försvar. Därmed kan man avsluta denna del med en fråga: kan man tänka sig att tillvägagångssättet i dessa två fall har sitt ursprung i en samisk rättsuppfattning utifrån hävd, och att nödvärnssituationen genererar beslutet?

FANNS EN SAMISK RÄTT?

I de rättsfall som återgetts här förekommer ingen uttalad samisk rättsinstans. Ärendena avgörs av svensk domstol. Det är dock på sin plats att beröra detta intressanta spörsmål.

Många forskare har hävdat att samerna fordomsdags skulle ha haft en egen rättsorganisation grundad på byagemenskapen³⁵. I spetsen för ett antal betrodda³⁶, eller äldste, fanns en ålderman, en klok gubbe, eller, som kyrkoherde Nensén i Dorotea benämner honom *judes*³⁷ (pl. *judices*). Men hur var det? Vilka rättsfall skulle denna samiska domstol ha tagit sig an? Dömde man i smärre tvister eller kunde det också gälla mord och dråp? Därvidlag finns i litteraturen uppgifter om båda typerna av kompetens, även om det finns en övervikt för uppgifter som bekräftar en mindre långtgående kompetens³⁸.

Bland de rättsfall som återgetts här saknas uppgifter om någon *judex*. Däremot förekommer i rättsfallen former av nödvärn. I fallet med tjuven vid Abelvattnet förekommer ett rådslag där den församlade menigheten diskuterar för och emot. Den mest intressanta upplysningen från rådslaget är den utslagsgivande röst som byalänsman står för.

Därmed har han ju faktiskt fungerat som judex i en rättskipning, samtidigt som han innehar ett förtroendeuppdrag som kan kopplas till den svenska domstolen, d.v.s. den av traditionen utpekade samernas judex fungerar samtidigt som handräckare eller åklagare vid tingen. Eller skulle det här röra sig om ett fall som helt beror på omständigheterna? I fallet med den norske rymlingen sägs ju bl.a. följande:

Enär Joen och Hindrich, länge hade rådslagit, huru de skulle bära sigh åth med en sådan skougzröfware, fattade Joen de tankar att skiuta ned honom, som Henrich och samtychte³⁹.

Här har man delat på ansvaret och av texten att döma har det nödvändiga, som de ser det, diskuterats som en möjlighet en längre tid. Däremot finns inte den minsta antydning om någon judex i denna urkund.

Vid 1700-talets mitt kom gränsen mellan Norge och Sverige att fastslås. Därvidlag tvingades myndigheterna att reglera samernas flyttningar med sina renar över gränsen. Det bestämdes att varje same skulle skatta till ett rike⁴⁰. I denna process kom utsedda sakkunniga, genom omfattande undersökningar bland gränsbefolkningen, in på frågan om samiska domstolar. Det konstaterades att samerna ofta avgjorde sina tvister på egen hand. Någon häradsrätt anlätades ej⁴¹. När gränsen mellan Norge och Sverige fastställdes genom traktaten i Strömstad år 1751, fanns även ett tillägg, en kodicill, till traktatstexten. Däri fastlogs samernas rätt till en egen rättskipning "på fjället" i fråga om arvs- och betestvister (Jfr Cramer & Prawitz, 1970, s. 112 f. och § 22). Ett år senare kom Svea Hovrätt att ålägga domstolarna att beakta denna rätt⁴². Forskare menar att kodicillen är en *kodifiering av den urgamla samiska byrätten*⁴³.

Därmed kan man skönja ett mönster: under en övergångsperiod efter 1751 verkar byalänsman dels ha fungerat i svensk rätt som åklagare, dels som judex/domare/klok gubbe bland samerna när så var nödvändigt (avstånd till häradsrätt och/eller rättsfrågans art).

Fastän tinget i Arvidsjaur och dess "lappska allmoge" låg utanför gränstraktens verkningsområde ombads man år 1753 om ett yttrande:

Then 19 Januarii:

Föreständigades Allmogen att wid thet Gräntsen emellan Sverige och Norrige, genom en Åhr 1751 uprättad Tractat fastställd blifwit, är äfwen beslutit thet hädanefter i Lappmarkerna en LappeRätt af en Länsman och 2:ne Nämde män komma att inrättas hwilka wid

Lapparnes öfwerflyttningar till Norrige koma att wara them följaktige samt afgiöra alla förefallande smärre och Lappwäsendet i gemen beträffande twister med mera som Codicillen innehåller och Allmogen til thes omständigheter Kundgiordes; Men utom thet Lapparne i denne församling aldrig flyttja utom Gräntsen, utan ligga på theras Land, och sådane Läns och nämдемän som kunna allmogen emellan döma ibland dem ej finnas, sade the sig gierna ästunda, att hädanefter som hittils med theras twister afgiörande förhållas måtte samt the wid tinget anmälas och slitas blifwande sådant i Protocollet anmärkt⁷⁷.

Av detta protokoll framgår att bland samerna i Arvidsjaur vänder man sig till häradsrätten vid behov. Det bör dock noteras att nämnden år 1753 bestod av enbart samer⁴⁵. Nybyggarna hade ännu inte kommit till denna landsända; det skulle dröja fram till 1757⁴⁶. Vid en jämförelse mellan samerna i Arvidsjaur och fjällsamerna verkar den samiska rätten enbart vara förankrad bland de senare. För att uppnå någon form av säkerhet beträffande frågan om en fungerande rätt existerade bland samerna i allmänhet, måste dock omfattande undersökningar göras.

Med utgångspunkt tagen i ett enskilt rättsfall har jag försökt beskriva rättsläge och rättsutveckling i lappmarkerna under en tid då stora förändringar äger rum (vi får den första *Sveriges Rikes Lag* år 1734 och gränsdragningen under 1750-talets första år påverka rättskipningen). Forskningsuppgiften som sådan är däremot "utan gräns", varför bara någon bit i en stor mosaik har lagts. Kanske kan denna uppsats ses som en inledning till ett fortsatt utbyte av tankar i detta ämne.

NOTER

1. Erich Pärsson skattar år 1695 för Lappträsk. Jordebok, Pite lappmark, Riksarkivet (RA).
2. Klubbälven, biflöde till Aby älv.
3. Lars Andersson kommer från lappskatteländet Beckertjaur och är en av Anders Pahlssons söner.
4. Gräträsket är beläget ca 3 mil VNV den beskrivna mordplatsen och 2 mil NNO om sjön Lappträsket.
5. Lemmar 'medlemmar'. Svenska akademiens ordbok, bd 15, sp. 525. Lund 1939.
6. Johan Höijer och Johan Sterner är kända borgare i Piteå. Båda omnämns i Steckzén, B., *Minneskrift till Piteå stads 300-årsjubileum*. Uppsala 1921.
7. Skattar för Beckertjaur åren 1695- o. 1705, o. 1709-1717. Jordeböcker, Pite lappmark, RA.
8. Skattar för Keppejaur, beläget i Malå kommun, från o. 1708-1742, RA. Henrik Andersson omnämns på flera ställen i Marklund, B., Samer och nybyggare i det gamla Malå. Tiden 1736-1777. *Västerbottniska urkunder och traditioner 1*. Skellefteå 1985.
9. Nybyggare i Björksele, jfr Egerbladh, O., Fyra gamla Lyckselebyar, s. 6f. *Ur lappmarkens bebyggelsehistoria*, del XI. Lycksele 1973.
10. Länsman från Falträsk. Egerbladh 1973, 46 f. och 53 ff.
11. Sannolikt densamme som skattar för Lerewattn år 1695. Jordebok, Pite lappmark, RA.
12. Förkortningar för Moseböckerna 1-3.
13. Kristofers av Bayern landslag. Jämte den skulle Hälsingelagen (landslag), liksom landssed, tillämpas i denna landsända. Jfr Korpijaakko, K., Samerna och jordäganderätten 1, s. 13. *Diedut* 3/1985. Guovdageaidnu 1985.
14. Tinget i Arvidsjaur den 11 januari 1709. Originaldombok, Landsarkivet i Härnösand (HLA).
15. Jordeböcker 1708, 1711, 1713, 1715, 1717, 1720, 1723, 1727, 1730 och 1739 för Pite lappmark, RA.
16. Tinget i Arvidsjaur den 20/1 1711, originaldombok HLA.
17. Jfr not 16.
18. Jordebok, Pite lappmark år 1727, RA.

19. Ekman, S., *Norrlands jakt och fiske*, s. 21 f. Norrländskt handbibliotek 4. Andra uppl. Umeå 1983. Ingår som nr 11 i serien Norrlandska skrifter.
20. Ekman 1983, plansch 2.
21. Fellman, I., *Handlingar och uppsatser angående finska lappmarken och lapparne* III, s. XLV, XLIX. Helsingfors 1912. Uppgifterna om rattsväsendet äger giltighet för samtliga lappmarker.
22. Fellman, I., III, 1912, s. XXXVI-XLIV. I praktiken valde kungen den lagman han onskade. Lagmannen fick genom ämbetet vissa inkomster (bötesandelar, lagmansränta) vilket under 1600-talet ledde till att ämbetena förbehölls riksråden. Bl.a. Axel Oxenstierna var utsedd lagman över Norrland, en syssla som han i lappmarkerna lät en vikarie fullgöra. *Svensk uppslagsbok*, bd 16 s. 736. Malmö 1933. Fellman, I., III, 1912, s. XIX f.
23. Fellman, I., III, 1912, s. XIX, XXVIII f.
24. Fellman, I., III, 1912, s. XIX, XXIII f.
25. Fellman, I., III, 1912, s. XXXII f.
26. Korpijaakko, 1985, s. 18 f.
27. Korpijaakko, 1985, s. 13.
28. Jordbok, Ume lappmark år 1695, RA.
29. Jfr not 28.
30. Tinget i Lycksele den 3/1 år 1706. Originaldombok, HLA.
31. Jfr not 30.
32. I detta fall skulle termen *större nödvärn* vara giltig. "...då man blir överfallen med våld eller hot som innebär trängande fara; då vid egendomsbrott angriparen sätter sig till motvärn mot den, som 'sitt värja el. å bar gärning återtaga vill'..." *Svensk uppslagsbok*, bd 21, s. 778. Malmö 1965.
33. *Kristoffer Sjulssons minnen*, s. 71 ff. Red. Bäckman, L. och Kjellström, R. Acta Lapponica 20. Stockholm 1979.
34. Egerbladh, O., *Människoöden i domböckerna*, s. 24. Acta Occidentalis 2. Umeå 1977.
35. Fellman, I., III, 1912, s. XI, 422. Solem, K., *Lappiske rettsstudier*, s. 96-100. Institutt for sammenlignende kulturforskning, serie B. Skrifter XXIV, Oslo 1933.
36. Solem 1933, s. 98.
37. Drake, S., *Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet*, s. 227. Lapparna och deras land VII. Uppsala 1918.

38. Solem, 1933, s. 96-99.
39. Tinget i Lycksele år 1706. Originaldombok, HLA.
40. Första bihang eller Codex till Gränse Tractaten emellan Konunga Rikerne Sverige och Norge, Lappmännen beträffande, §§ 1-8. Cramér & Prawitz, *Studier i renbeteslagstiftning*, s. 108 f. Stockholm 1970.
41. *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller 1742-1745*, bd 1, s. 57. Oslo 1962.
42. Svea Hovrätts Universal. *Samernas Vita Bok (SVB) VI:I*, s. 21-23. Stockholm 1979.
43. Solem. 1933, s. 99. Förf. anser det befogat att utgå från att de som formulerat "Lapprätten" (med bylänsman som ordförande) utgått från samernas urgamla byaorganisation. Hallqvist, G., *Samiska domstolar*, s. 5 f. SVB VI:I. Stockholm 1979.
44. Häradsrätten i Arvidsjaur år 1753. Originaldombok, HLA.
45. Jfr not 44.
46. Bylund, E., *Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m. år 1867*, s. 48. Geographica 30. Uppsala 1956.

FÖRKORTNINGAR

Landsarkivet i Härnösand = HLA
 Riksarkivet = RA
 Samernas Vita Bok = SVB

BRÄNNVINSREGLERINGARNA I LAPPMARKEN AV ROGER KVIST

Den kanske äldsta beskrivningen av berusade samer återfinns i en relation om uppbörden i Torne lappmark 1615. Fogden var då tvungen att inställa skatteuppbörden i Tingevaara lappby, eftersom skattebetalarna var så berusade att de löpte omkring som galna och inte visste vad de gjorde. Brännvinet hade de förvärvat från birkarlarna, vilka kommit till vintervistat fjorton dagar före fogden.¹ Annars var det även vanligt att fogden utspisade samerna med rikliga mängder mat och dryck i samband med skatteuppbörden. När samerna från Ume och Angermanlands (Åsele) lappmarker kom samman för att utgöra skatten 1607, erhöill de 42 skattedragarna med hustrur och barn förutom bröd, kött och smör m.m., även 11 tunnor öl och 6 kannor brännvin.² Denna icke oansenliga mängd dryckesvaror garanterade säkerligen de berörda ett gott rus. Förmodligen utlämnade dock fogden inte dryckerna förrän skatten uppburits.

I de prästrelationer från mitten av 1600-talet, vilka insändes som underlag för Johannes Schefferus' *Laponica*, framträder brännvinet som väletablerat i den samiska kulturen. Brännvin uppräknas bland de vanliga handelsvarorna och ingår som ett led i det traditionella frieriet. I de något egenrättfärdiga uppräkningarna av samernas laster ingick dock inte fylleriet. Även om Olaus Graan ansåg att samerna var mycket begivna på brännvinsdrickande, så besatt de enligt honom den unika egenskapen att kunna dricka utan att berusa sig.³ Nu var 1600-talets prästmän inga anhängare av återhållsamhet i mat och dryck, vilket kan ha påverkat deras bedömning. Den franske resenären Jean-François Regnard, som bevistade gravölet efter Johannes Tornaeus i Torneå 1681, har lämnat ett dråpligt exempel på detta: "Som efterrätt gav man oss pipor och tobak, och alla prästerna drucko tills de föllo under bordet".⁴

Den pietistiska väckelsen som kom i början av 1700-talet, som en följd av det långa kriget och de många nederlagen, ändrade dock på denna mera lättsinniga inställning. Dess anhängare ivrade för mission bland samerna. Prosten i Umeå, Nils Grubb, var en av dessa pietister som med stor iver diskuterade den kyrkliga verksamheten i lappmarken. Han påtalade i skarpa ordalag alkoholmissbruket invid lappkyrkorna och föreslog att all brännvinshandel skulle förbjudas i lappmarken. Den pietistiska lappmarksoffensiven resulterade i en förordning 1723 om "lappländarnas flitigare undervisning i kristendomen och skolars inrättande där i orten". Det praktiska resultatet blev ringa. Det blev dock förbjudet att sälja brännvin till samerna förrän marknaden var avlyst,

eftersom marknadstiderna var viktiga för religionsundervisningen.

Detta begränsade förbud medförde inte någon förbättring, och då prästeståndet hade velat ha ett totalt förbud mot brännvinsförsäljning i lappmarken, väcktes frågan på nytt vid riksdagen 1727. Sedan samerna haft tillfälle att yttra sig över frågan på tinget, totalförbjöds 1740 all brännvinsinförsel till lappmarken jämte all utminuterig och utskänkning. Det dröjde dock inte länge förrän förbudet började kringgås och missionären P. N. Holmbom, som påsken 1743 vistades i Jokkmokk, fick där bevittna hur samerna under vårmarknaden var allmänt överlastade och även uppträdde berusade i kyrkan på långfredagen. Klagomål hos regeringen medförde dock bara att förbudet upprepades 1743.⁵

Det nya förbudet var dock lika svårt att upprätthålla som det gamla. Prosten och lappmarkskännaren Pehr Högström hade föga tilltro till dess effektivitet. Brännvin kunde alltid fås, särskilt om sommaren i Norge. Han ansåg dock talet om samernas fallenhet för fylleri och längtan efter alkohol vara betydligt överdrivet. Problemet var drickandet vid kyrkorna, vilket försvårade kristendomsundervisningen.⁶

Det handlande borgerskapet såg med oblida ögon på förbudet, då det skadade deras handelsintressen i lappmarken. Vid riksdagen 1747 väcktes därför förslag i borgarståndet om förbudets upphörande. Som huvudskäl anfördes att samernas resor till Norge tilltagit sedan förbudet införts. Det var den merkantilistiska rädslan att samerna skulle föra sina varor utrikes som frammanades. Prästerskapet i lappmarken tillstyrkte förbudet av handelspolitiska skäl. Vid tinget i Kemi lappmark förklarade dock ombuden från Enare enhälligt att de önskade bibehålla det. Förslaget mötte även motstånd från direktionen för lappmarkens ecklesiastikverk och andra myndigheter, och föll tills vidare.

Vid riksdagen 1751-52 upptogs angreppen mot brännvinsförbudet igen, nu i besvären från de västerbottniska städerna. Man menade att samerna köpte brännvin i Norge mot betalning i goda silvermynt och finare skinnvaror. Denna gång vann de merkantilistiska argumenten bättre gehör, och förbudet upphävdes 1752. För att inte brännvinshandeln skulle få alltför menliga följder för kyrkolivet, tilläts inte försäljning annat än dagen efter det att marknaden avslysts. Det var den s.k. vadmaldagen, livligt skildrad av Petrus Laestadius.⁷ Dessa bestämmelser kompletterades 1765 med ett påbud om att ingen utskänkning skulle få äga rum på lördagar eller dag före helg. Vissa tider, såsom 1756-60, rådde dessutom ett totalt brännvinsförbud i hela riket.⁸

Många resenärer i lappmarken vid denna tid hyste uppfattningen att samerna i allmänhet var hemfallna åt fylleri och dryckenskap, en uppfattning som de f.ö. ofta gav tillkänna på ett oförsynt och föga grannliga sätt, något som kanske avslöjar mera om resenärerna än om samerna själva. Giuseppe Acerbi reste 1799 uppför Torne älv mot Kautokeino och Nordkap. I sin resebeskrivning

beklagar han sig över sina samiska bärare:

Den ovanligt starka hettan hade snart en förlamande inverkan på våra lappar, som redan hade druckit tre glas konjak per man. De lade sig jämnt och samt på marken för att vila och ropade ideligen på mera konjak. Vi märkte sannerligen snart att vi inte längre hade att göra med finnar, vilka är en nykter, kraftig, energisk och härdad ras. Nu hade vi att göra med stackare, som bara brydde sig om jästa drycker och var föga samarbetsvilliga.⁹

Mer tilltro väcker då den samevänliga motion som väcktes av bergsrådet Carl Magnus af Robson på Riddarhuset 1828. Bland de faror han ansåg hota det samiska folket var alkoholen inte den minsta. Samerna försvagades enligt af Robson både i moraliskt och fysiskt avseende av sitt omätliga brännvinsbegär, vilket väcktes och underhölls av samvetslösa spekulanter.¹⁰ Af Robsons motion resulterade i en riksdagskrivelse där man bl.a. ifrågasatte, om inte bestämmelserna mot olovlig brännvinsförsäljning i lappmarken borde skärpas, liksom bestämmelserna mot fylleri. Riksdagens skrivelse överlämnades sedan till kanslistyrelsen och kammarkollegium för gemensam utredning.¹¹

Innan utredningen slutförts utkom den samiske prästmannen Anders Fjellner med en skrift, som kommenterade af Robsons motion med särskild hänsyn till förhållandena i Jukkasjärvi. Brännvinet var också enligt Fjellner ett av samernas största problem. Nybyggarna, som hade svårt att livnära sig på gårdsbruket, hade genom olaglig brännvinsförsäljning kunnat tillägna sig en stor del av renhjordarna. De gick dock själva inte alltid välbehållna ur det hela; genom lönnkrögeriet hemföll många av dem till brännvinsmissbruk.¹²

Utredningen infortrade yttranden från länsstyrelserna i berörda län. Länsstyrelsen i Norrbotten menade i sitt utlåtande 1830, att samerna otvivelaktigt använde brännvin till överdrift, medan nybyggarna försökte locka dem med alla medel. Några ytterligare skärpta regler för lappmarken ansågs dock varken vara lämpliga eller nödvändiga. Tids nog skulle gällande bestämmelser få åsyftad verkan. Länsstyrelsen i Västerbotten ansåg det kort och gott inte vara lämpligt eller ändamålsenligt att föreslå någon skärpning av gällande regler. Kanslistyrelsen och kammarkollegium föreslog heller inte andra åtgärder än att respektive länsstyrelse skulle erinras om att gällande bestämmelser även skulle efterlevas bland samerna.¹³ Emellertid utfärdades 1839 ett kungligt brev där förbuden från 1740 och 1743 återupplivades. År 1848 förtydligades dessa stadganden, så att förbudet inte bara skulle gälla brännvin av säd och potatis m.m., utan även konjak, rom och arrak.¹⁴

Då den bofasta befolkningen i lappmarken mot slutet av 1800-talet snabbt ökade, kom de särskilda stadgandena för lappmarken att upplevas som en orättvis särlagstiftning i förhållande till övriga Sverige. Särskilt svårt var det

att upprätthålla införselförbudet i Malmfälten, där lönnkrögeriet var notoriskt. Då förhållandena där blev alltmer oeffterrättliga, tog riksdagsmannen Nils Wallmark 1897 det radikala initiativet att motionera om införselförbudets avskaffande. Han menade att förbudet nog var bra då det utfärdades till skydd för nomaderna, men att den bofasta befolkningen därstädes borde ha samma rättigheter som i andra delar av riket. Motionen bifölls av båda kamrarna. Sedan länsstyrelsen i Norrbottens län, bl.a. på grundval av kommunalstämmornas positiva yttranden, tillstyrkt förslaget, upphävde Kungl. Maj:t fr.o.m. 1898 de särskilda brännvinsregleringarna för lappmarken.¹⁵

I 175 år - från 1723 till 1898 - var lappmarken underkastad en särlagstiftning rörande alkohol. Denna särlagstiftning var förvisso inte den enda för lappmarken, men den var på ett påtagligt sätt inriktad på samiska förhållanden. På grundval av här genomgångna källor och bearbetningar är det naturligtvis omöjligt att avgöra om det fanns någon verklig grund för detta. Frågan om det samiska alkoholbruket kräver ett djupare studium av de primära källorna än vad som varit möjligt inom ramen för denna uppsats. Bakomliggande motiv för denna särlagstiftning och de tendenser som väglett lagstiftaren framträder dock med påfallande tydlighet. Dessa tendenser kan sökas i mötet mellan tidstypiska allmänna idéströmningar och det för olika tider utmärkande i förhållandet mellan centralmakten och lappmarken.

När statsmakten för första gången reglerade alkoholen i lappmarken, skedde det för att befrämja religionsundervisningen bland samerna. Brännvinsregleringen verkar i första hand ha varit ett hjälpmedel för missionen, utan avsikt att åstadkomma allmän nykterhet. Vid denna tid vann pietistiska idéer stort gehör inom alla samhällsklasser och påverkade många samhällsföreteelser. De pietistiska strömningarna var givetvis i första hand uttryck för en spontan och äkta religiositet. Det gensvar som mötte den pietistiska lappmarksoffensiven kan dock inte enbart förklaras med religiösa orsaker.

Efter det Stora Nordiska Kriget inriktade sig statsmakten på att befästa landets positioner. För att undvika framtida konflikter uppdrogs gränsen mot Norge 1751. I en samhällsordning där den gemensamma religionen utgjorde grunden för statens legitimitet, fungerade naturligtvis missionen som ett utmärkt medel att befästa den territoriella suveräniteten. Förbudsmotståndarnas handelspolitiska argument passar paradoxalt nog också in i denna bild. Deras utgångspunkt låg självklart i den rådande merkantilistiska doktrinen. Argumenten fick dock en särskild territorialpolitisk relief av statsmaktens gamla rädsla för att vidtaga åtgärder som kunde driva över samerna till Norge. Resultaten av denna intressekollision blev en kompromiss. Brännvinsförsäljning tilläts sedan de kyrkliga förrättningarna hade avslutats.

När af Robson i början av 1800-talet åter för upp förbudsfrågan på dag-

ordningen är religionen avförd som argument. Gränserna är sedan länge uppdragna och inget tvivel råder om lappmarkens statstillhörighet. Kolonisationen har fortskridit och de bofasta är på väg att dominera över nomaderna. Nu uppträder i stället två andra tendenser - som inte skulle komma till sitt fulla uttryck förrän mot seklets slut - och påverkar lagstiftaren. Det är dels en beskyddande patriarkalism som oroar sig för en folkstam som inte ansågs kunna ta vara på sig själv, dels statsmaktens rädsla för att samernas försvagande som folkgrupp skulle medföra att fjällmarkerna inte blev utnyttjade. Karakteristiskt för tiden är statsmaktens alltmot ensidiga inriktning av sitt intresse på de renskötande bland samerna och särskilt på dem som bedrev fjällrenskötsel.

NOTER

1. Isak Fellman, *Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken*, I-IV, Helsingfors 1910-1915, vol. I, s. 462-472.
2. Landskapshandlingar, Norrland, Västerbotten, RA. (11 tunnor = 1 409 liter, 6 kannor = 16 liter.)
3. Samuel Rheen, *En kortt Relation om Lapparnes Lefswarne och Sedher, wijs-Skieppelser, samt i många Stycken Grofwe wildfarellser*. Utg. av K. B. Wiklund. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svenskt folkliv, XVII:1.) Uppsala 1897. Facsimile i *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*. (Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar, Nr 27) Umeå 1983. Johannes Tornaeus, *Berättelse om Lapmarkerna och Deras Tillstånd*. Utg. av K. B. Wiklund. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svenskt folkliv, XVII:2) Uppsala 1900. Facsimile som Rheen, a.a. Olaus Graan, *Relation Eller En Fulkombilig Beskrifning om Lapparnas Vrsprung så Wähl som heela dheras Lefwenes Förhållande*. Utg. av K. B. Wiklund. (Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svenskt folkliv, XVII:2) Uppsala 1899, s. 44. Facsimile som Rheen a.a.
4. Jean-François Regnard, *Resa i Lappland*, Stockholm 1946, s. 131.
5. Bill Widén, *Kristendomsundervisning och nomadliv*. (Acta Academia Aboensis Humaniora, XXVIII:1) Abo 1964, s. 31-46. Elof Haller, *Svenska kyrkans mission i Lappmarken under frihetstiden*, Stockholm 1896, s. 35-37. Arvid Moberg, *Lönnkrögarnas paradys, Norrbotten* 1968, s. 119-156, 121. *Andra kammarrens tillfälliga utskotts (No. 2) utlåtande N:o 29*. (Bihang till riksdagens protokoll 1890, saml. 8.)
6. Pehr Högström, *Beskrifning Öfwer de til Sveriges Krona Lydande Lapmarker*, Stockholm 1747, s. 127 f. Facsimile Umeå 1980. Haller, a.a., s. 37-38.
7. Petrus Laestadius, *Journal för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken*, Stockholm 1831, s. 131-132. Facsimile. (Kungl. Skytteanska Samfundets Handlingar No. 15:1) Umeå 1977.
8. R. G. Modée, *Utdrag utur alle ifrån den 7. Decemb. 1718 utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar etc.*, I-XV, Stockholm 1742-1829, tom V, s. 3272. Haller, a.a., s. 38-39. Widén, a.a., s. 161-162. Moberg, a.a., s. 121. *Andra kammarrens* 1890. Kalle Bäck, *Brännvinspolitik och bondeopposition 1756-1760*. I: *Skog och brännvin*, Oslo 1984, s. 34-53.
9. Giuseppe Acerbi, *Resa i Lappland*, Stockholm 1964 (2:a uppl.), s. 47.
10. *Protocoll, hållna hos högloflige Ridderskapet och Adeln, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm År 1828 - Femte Häftet*, Stockholm 1829, s. 145 f.
11. Kanslistyrelsens och kammarkollegii skrivelse 11/11 1830, Sammansatta kollegiers skrivelser till Kungl. Maj:t, RA.
12. Anders Fjellner, *Några upplysningar i anledning af Carl Magnus af Robson anförande ... angående de förhållanden emellan Lappar och Nybyggare ...*, Stockholm 1829, s. 4-5.

13. *Kanslistyrelsens och kammarkollegii skrivelse 11/11 1830.*
14. Moberg, a.a., s. 122, Gustaf von Düben, *Om Lappland och Lapparne, företrädessvis de svenske*, Stockholm 1873, s. 143. Facsimile Stockholm 1977.
15. Moberg, a.a., s. 138-139.

KREDITHANDELN I ARJEPLOG 1792

AV ROGER KVIST

Vid handeln mellan kustlandets bönder och städernas borgerskap var den enskilde bonden i Norrland under 1700-talet ställd i ett personligt beroendeförhållande till en viss köpman genom en kraftig skuldsättning. Det var ett hierarkiskt system där handelsmännen inte konkurrerade med varandra och där den enskilde köpmannen i sin tur stod i ett liknande beroendeförhållande till de stora handelshusen i Stockholm.¹

Under en resa till Västernorrland och Åsele lappmark 1741 stötte Arvid Ehrenmalm på detta fenomen redan vid Gnarp i Hälsingland. Enligt honom skulle handelssystemet ha fungerat på så sätt, att varor byttes mot varor eller mot krediter; kontanter förekom således inte. Bonden lånade hos handelsmannen till skatterna och köpte sina varor på kredit. Därigenom kom han i ett beroendeförhållande till köpmannen som kunde hålla nere priset på böndernas produkter. Ingen handelsman gjorde uppköp hos en annans kund, vilket också bidrog till att pressa ned prisnivån på landsbygdsvävarna.² Kortfattat kan detta handelsmönster karakteriseras med nyckelorden *byte*, *kredithandel*, *skuldsättning* och *handel med bestämda köpmän*.

Förekom nu denna s.k. norrländska monopolhandel även i lappmarken under 1700-talet? De få uppgifter om relationerna mellan köpmännen och kunderna som finns i de berättande källorna, är från 1800-talet. Dessa källor säger emellertid, att varje handelsman hade sina bestämda kunder som ingen annan handlade med. I Petrus Laestadius beskrivning av marknaden i Arjeplog uppges att varje borgare hade sin "handels-lapp". Och i en berättelse om sin barndoms Arjeplog på 1870-talet, upplyser oss Johan Lundmark att varje äldre piteåhandlande hade sina bestämda kunder på marknaden som varken sålde eller köpte av någon annan. Det verkar emellertid som om bruket var på upphörande vid denna tid.³ Det förefaller högst troligt att de förhållanden som gällde under början av 1800-talet, även rådde under 1700-talet.

Hur mycket kredithandel förekom då mellan borgerskapet och lappmarksbefolkningen? De berättande källorna ger här en helt annan bild av förhållandena än de som gällde i kustlandet. Det verkar som om den samiska lappmarksbefolkningen stod i en betydligt bättre position i förhållande till köpmännen än vad landsbygdens allmoge gjorde. Enligt Pehr Högström hade år 1747 penningar mer och mer kommit i bruk på marknadsplatserna i lappmarken; tidigare hade

man huvudsakligen bytt varor mot varor. Då samerna hade några dyrbarare varor att sälja, nöjde de sig inte med annat än holländska riksdalersmynt i utbyte.⁴ I *Hushållnings-Journalen* 1785 uppgavs att samerna vanligen hade mer att sälja än de köpte och bytte till sig, och då sedlar inte var vanliga hos dem fick handelsmännen betala mellanskillnaden med riksdaler- och speciemynt. De renhudar som utfördes från Västerbotten till Stockholm var dels betalda med varor, dels med fullvärdiga silvermynt.⁵

I sin handskrivna lappmarksbeskrivning från c:a 1790 uppger Johan Elers att samerna alltid tog varor på kredit, om värdet av deras inköp översteg vad de försålde. Detta gjordes för att kunna behålla speciemyntet, och borgerskapet ansågs nästan tvunget att bevilja krediten. Den skuld som vid sådana tillfällen gjordes, utställdes alltid till betalning på följande år eller från den ena marknaden till den andra, och upptecknades på därtill särskilt gjorda och av samerna uppförda karvstockar.⁶

Kredithandeln såges alltså här ha en helt annan funktion än på landsbygden. Det vanliga var att samerna sålde mer till köpmännen än vad de själva köpte upp. Mellanskillnaden erhöll de i goda silvermynt. Kredithandel förekom endast i undantagsfall, då samerna köpte mer än de sålde. Den uppges då närmast ha varit till fördel för samerna. Genom krediterna kunde de spara på det fullvärdiga silvermyntet. Enligt de berättande källorna kan sålunda handelsmönstret i lappmarken karakteriseras med *byte*, i huvudsak *ingen skuldsättning* samt slutligen *handel med bestämda köpmän*.

Hur sann är då den bild som de berättande källorna ger? Den enda bevarade primärkälla som kan besvara denna fråga är handelshuset Clauséns räkenskaper. Dessa innehåller en avräkningsbok för Arvidsjaur 1792-1795, en för Arjeplog 1792-1804, en för Skellefteå 1835-37 samt slutligen en för tjänstefolk på landsbygden 1802-1804.⁷ Jag har valt att närmare studera förhållandena i Arjeplog, därför att skuldsättningen hos såväl fjäll- och skogssamer som nybyggare kan granskas där.

Vid denna tid fanns fem samebyar i Arjeplogs socken: Semisjaur, Luokta, Norrvästerbyn (Mavas), Sörvästerbyn (Njarg) och Arjeplogs by. Den sistnämnda var huvudsakligen skogssamisk, de övriga fjällsamiska. Anders Månsson i Sörvästerbyn hade affärer med firman Clausén under hela den tid som omfattas av avräkningsboken (1792-1804). I figur 1 visas hur hans krediter bokfördes i "gäldboken". Avräkningsboken, som endast upptog krediter, fördes först i daler kopparmynt (daler kmt) och sedan i riksdaler (18 daler kmt = 1 riksdaler banco).

Anders Månsson skaffade sig till att börja med en skuld på 10 daler för en rulle tobak, vilken han betalade med penningar året därpå. År 1794/95 skuldsatte han sig för 68:2 daler för 7 plåtar i kontanter (42 daler), 1 almanacka, 7 alnar sparlakan, 1 rulle tobak och 1 lispund mjöl samt för inte full betalning av ett parti lärft. På marknaden 1795 avbetalades 26:2 daler i ren-

Anders Månsson i Sörwesterby

			Dr. /			
1792				1793		
Janu:	31	An 1 rull tobak för	10 -	Jan:	26	Pr Contant 10:-
1794				1795		
Jan	29	" Contant 7 pl	42 -	Jan	27	Pr 1 st br[unn]skinn för
		rester på 3½ al lerft	4 16			emellan -:-
		1 st Allmanacka	18			1 st sk[inn]skin. 1 st ox-
Febr	3	7 alr. walmar för i				skin Saldo 42:-
		br unnskin	3 -			Betalt Contant 3:18
		Do Sparlakan för				
1795		" 1 rull tobak, af Jch	9	1796		
Jan	27	1:lp mjöl	9	Jan	31	" 1 st brskin för 15:-
1795				1797		
Jan	27	Novo		Jan	31	2 st brskin " 36:-
		" Efter Liquid Saldo	42 -			1 st brskin " 18:-
Febr	2	" 1 rull tobak	9 -	1798		
1796				Jan	31	" 1 st brskin 18:-
1796	3	" 1 al kläde	15 -			Dr87
Febr	5	" 18 al walmar a 3 Dr	54 -			Saldo " 42
		- i rulltobak	9			Dr 179
		Novo	Dr 129 -			Conto
1798				1800		
Jan	30	" Saldo efter Liquid	42	Jan	30	" 1 st Brskin 18:-
Febr	2	" 11 al: Walmar a	33			1 st Stort Oxskin 15:-
		3 Dr al	6			Saldo 51:-
		- Contant 1 pl				Summa Dr 84:-
1799						Fol: 222
Febr	24	" 1 rulla tobak	3			
		Summa Dr	84			
222						
1800				1801		
Janu	30	Fol 57 Saldo efter		Janu	28	1 st:waijskin 7:16
		Liquid 51:-			29	1 st Br:skin 16:16
Febr	3	- 7 al: Walmar 21:-				Saldo 65:-
		- 1/4 kan. Bvin 6:-				Dr 89:-
1800				1802		
Jan	28	- af D.Ö. 1 rulltobak	4:-	Febr	13	-Sjutsat 5 lass till Stan2:-
		- ½ Lp. Salt 7:-				-genom pigon 1 stskin 1:24
		S.Dr89 -				Dr 3:24
		Novo		1804		
1801				Janu		Contant -:44:8
Janu	29	- Efter Liqwid Saldo	65:-3:49:8			
1802						
Febr	4	- Contant RG:sedl 6:-	16			
	13	- 1 Lp. mjöl	1:24			

Fig. 1. Anders Månssons räkenskaper 1792-1804. Utdrag ur firman Clausens avräkningsbok för Arjeplog. (Källa: Handelshuset Clausens räkenskaper, Enskilda arkiv C:194, HLA.)

skinn och penningar så att hans sammanlagda skuld uppgick till 42 daler. Under 1795 och 1796 skaffade han sig två rullar tobak, 1 aln kläde och 18 alnar vadmal på kredit för sammanlagt 87 daler. Avbetalningar gjordes 1796, 1797 och 1798 med brunnskinn (sarvhudar) för 87 daler, så att hans skuld åter var nere i 42 daler.

Åren 1798 och 1799 skuldsatte han sig för ytterligare 42 daler genom att köpa 11 alnar vadmal och 1 rulle tobak samt få 1 plåt i kontanter. Skulden amorterades under år 1800 med renskinn för 33 daler, så att skulden nu uppgick till 51 daler. Under år 1800 tog han åter 7 alnar vadmal samt 1/4 kanna brännvin, 1/2 lispund salt och 1 rulle tobak på kredit för 38 daler. Hans sammanlagda skuld uppgick nu till 89 daler, vilken helt betalades med renskinn året därpå. Av gamla skulder hade han dock fortfarande 65 daler kvar.

Sedan ökade hans skuld inte förrän 1802, då han försträcktes en sexdalers riksgäldssedel samt köpte 1 lispund mjöl på kredit. Han gjorde avbetalningar på sina skulder 1802 och 1804, dels genom renskjuts, dels med renskinn och kontanter så att han hade 1:1 riksdaler i skuld när avräkningsboken avslutades 1804.

Anders Månssons skuldsättning var alltså inte av någon större omfattning. Avbetalningar gjordes så gott som varje år och hans största enskilda skuld uppgick till 129 daler eller värdet av c:a 7 sarvhudar. Då Elers uppger att en förmögnare same årligen kunde köpa 30 lispund mjöl och en fattigare 16-20, är det klart att kredithandeln endast omfattade en mindre del av hela varuomsättningen. Detsamma visar en jämförelse med böndernas handel i Degerfors (Vindelns) på 1850-talet.⁸ Eftersom varje kund endast handlade hos en viss bestämd köpman, är det knappast troligt att Anders Månsson ägde kredit hos något annat handelshus.

Hur typisk var då denna kredithandel för socknen? För att undersöka detta har jag valt ut en fjällsameby (Norrvästerbyn), en skogsameby (Arjeplog) samt nybyggarna i socknen, och granskat skuldsättningen hos firman Clausén ett bestämt år (1792). De som hade krediter hos Clauséns omfattade en betydande andel av det totala antalet familjer och ger alltså ett gott urval.⁹ Att ett fåtal krediter även gavs till tjänstefolk och söner, liksom att jämförelsen har måst göras med hjälp av 1804 års kommunionsbok, förändrar inte detta faktum.

	Krediter 1792	Familjer 1804
Norrvästerby	19	24
Arjeplog	12	30
Nybyggare	15	31

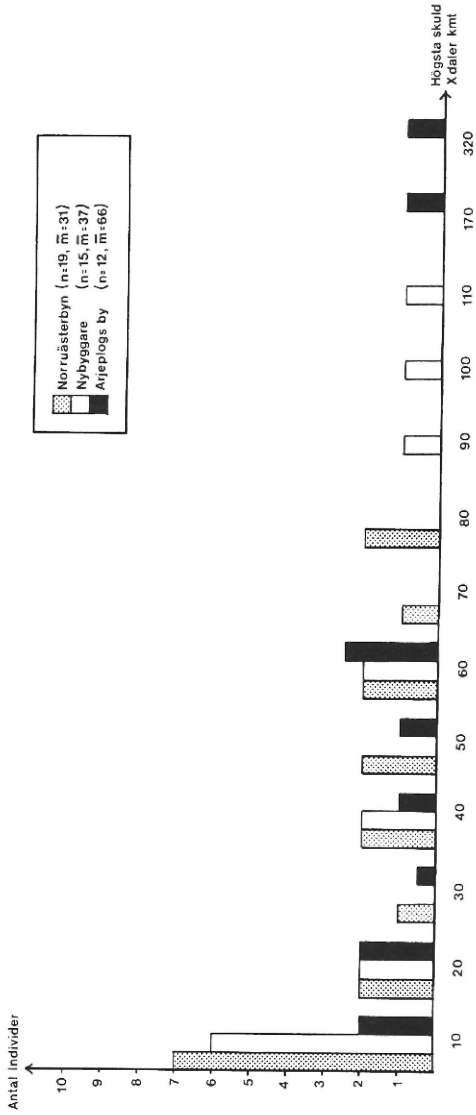

Fig. 2. Skuldsättningen hos firman Clausén av samer från Norrvästerbyn och Arjeplogs by samt av nybyggare från Arjeplogs socken.
(Källa: Handelshuset Clauséns räkenskaper, Enskilda arkiv C:194, HLA.)

Som framgår av figur 2 hade de flesta kredittagarna i Norrvästerbyn en skuld som inte översteg 30 daler kmt, medan medeltalet för alla kredittagares skulder uppgick till 31 daler. I Arjeplogs by hade de flesta kredittagarna en skuld som inte översteg 50 daler (med ett medeltal av 66 daler) och bland nybyggarna en skuld som inte översteg 20 daler (med ett medeltal av 37 daler).

Anders Månssons i Sörvästerbyn kredithandel förefaller alltså vara tämligen typisk för Arjeplogs socken. Visserligen varierade skuldsättningen något så att gäldenärerna i skogssamebyn var något mer och gäldenärerna bland nybyggarna något mindre skuldsatta än de i fjällsamebyn var - skulderna uppgick dock inte till något större belopp. De motsvarade närmast värdet av c:a 2-5 sarvhudar eller 4-7 lispund mjöl.¹⁰ Liksom hos Anders Månsson kan denna kredithandel inte anses omfatta mer än en liten del av all handel som bedrevs. Ännu mindre kan den vara av sådan omfattning att den skulle försätta någon i ett "gäldslaveri" eller i ett beroende liknande det som förekom vid kustlandets monopolhandel.

Undersökningen av handelshuset Clauséns räkenskaper bekräftar alltså den bild som de berättande källorna ger av handelsmönstret i lappmarken där kredithandeln närmast var till fördel för samerna. Det är typiskt att nybyggarna hade minst kredit, inte för att de skulle befinna sig i ett bättre ekonomiskt läge, utan för att de hade färre produkter att avsätta och därför var mindre goda kreditrisker. En samtida utredning uppskattade också nybyggarnas avkastning till hälften av den samiska, eller som det sades "i proportionen två nybyggare mot en lapp".¹¹

Grunden för lappmarkshandelns ställning var att söka i en överskottsproduktion av renhudar och torrskinn, som fann avsättning på en gynnsam marknad. Den samiska möjligheten att handla med norska och ryska köpmän överdrevs sedan i olika sammanhang av de västerbottniska städerna, vilket gav intryck av en privilegierad ställning för samerna. Syftet med dessa merkantilistiska argument var dock att reservera inkomsterna från denna handel för de västerbottniska städerna och dess kreditgivare i Stockholm.¹²

Det försök till omläggning av lappskatten som gjordes 1760-62 illustrerar på ett klagande sätt dessa förhållanden. Omläggningen till persedelskatter skulle i dess föreslagna utformning ha inneburit en skattehöjning för samerna. Förslaget stupade emellertid på motstånd såväl från de västerbottniska städerna som från riksdagens borgarstånd. Som argument användes den hos centraladministrationen välbefästa rädslan för att samerna skulle föra sina produkter till Norge. För lokalkunniga observatörer var denna rädsla helt obefogad. Det verkliga motivet var i stället en rädsla för att minska samernas köpkraft genom höjda skatter, något som direkt skulle ha drabbat de västerbottniska städerna och det känsliga västerbottniska handelssystemet.¹³

NOTER

1. Sven Ingemar Olofsson, Övre Norrlands historia under frihetstiden. I: *Övre Norrlands Historia*, del III, utg. av Gunnar Westin, Umeå 1974, s. 284-294.
2. Arvid Ehrenmalm, *Resa igenom Väster-Norrland til Åhsele Lappmark*, Stockholm 1743, s. 38 f.
3. Petrus Laestadius, *Journal för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken*, Stockholm 1831 (Facsimile Kung. Skytteanska Samfundets Handlingar, Nr. 15:1, Umeå 1977), s. 82 f; Johan Lundmark, *Innan doktorn kom*, Stockholm 1937, s. 61.
4. Pehr Högström, *Beskrifning Öfver de til Sveriges Krona Lydande Lapmarker*, Stockholm 1747 (Facsimile Umeå 1980), s. 244 f.
5. *Hushållnings-Journal* 1785, s. 354 f.
6. Lappmarksbeskrivning av Johan Elers, Direktionens över lappmarkens ecklesiastikverk arkiv Bihang 2202, RA.
7. Handelshuset Clauséns räkenskaper, Enskilda arkiv C:194, HLA. Se Hasse Petrini, Köpmansräkenskaper för Piteå lappmark, *Norrbottnen* 1970, s.225-235.
8. Lappmarksbeskrivning av Johan Elers. Lars Erik Borgegård, Bonde och handelsman i Degerfors: En studie i 1800-talets byteshandel, *Västerbotten* 1965, s. 100-129.
9. Kommunionbok 1804-1825, Arjeplogs sockens kyrkoarkiv, vol. D II:2, HLA (mikrofilm GH 441).
10. En sarvhud betalades 1792 med 12-15 daler kmt, medan ett lispund mjöl kostade 9 daler kmt i Pite lappmark.
11. Kommittén ang. ekonomiska författningar i lappmarken av 1755, Kommitté arkiv ÅK 641, RA.
12. Olofsson, a.a., s. 285, 485-489, 510-522.
13. Roger Kvist, Beskattningen av samerna i Sverige 1695-1860. I: *Bothnioca* 5 (under utgivning).

RESURSUUTNYTTJANDET I VÄSTERBOTTENS LAPPMARKER UNDER 1700- OCH 1800-TALEN

AV PER MORITZ

INLEDNING

Hur kunde människor överleva i övre Norrlands inland och fjällbygder? Vilka naturresurser utnyttjade man? Den viktigaste källan till att utröna nybyggarnas resursutnyttjande är bouppteckningarna. Undertecknad har penetrerat bouppteckningar från tre västerbottniska fjällsocknar, nämligen Sorsele, Tärna och Vilhelmina. Materialet härrör från tidsperioden 1780-1864, och bouppteckningarna är sammanlagt 161 till antalet. Därmed har hela den västerbottniska fjällkedjan täckts in. Det handlar om två skilda ekologiska zoner; Tärna socken ligger utslutande inom fjällregionen, medan Sorsele och Vilhelmina även har nybyggarsamhällen nedanför odlingsgränsen. Det kan här nämnas att Tärna socken numera har uppgått i Storumans kommun. I äldre tid låg Sorsele och Tärna socknar inom Lycksele lappmark, och Vilhelmina socken inom Åsele lappmark. Det är inte bara svenska nybyggare som studeras i denna uppsats, utan även samiska.

De föremålsgrupper som undersökts utifrån resursutnyttjandesynpunkt har delats upp i tre avdelningar:

1. Jakt- och fångstredskap (lobbössa, spjut, slagjärn (=sax), snara och nät) samt viltskinn.
2. Fiske- och sjöredskap (nät, not, ryssja, krok, ljuster och lysjärn, isbill och båt).
3. Renar och renprodukter samt naturmaterial såsom vrilar, näver- och rottågprodukter.

Resursutnyttjandet har studerats ur ekologisk och kulturekologisk aspekt. Med *ekologi* avses i kulturvetenskaperna samspelet mellan natur och kultur. Begreppet lanserades första gången år 1886 av den tyske zoologen Haeckel. Under 1920-talet övertogs termen *ekologi* av kulturvetarna (Park och Burgess). I slutet av 1960-talet användes detta synsätt av nordiska kulturforskare. Israel Ruong definierar begreppet i studien *Samerna och naturmiljön* 1967. Ruong skriver (a.a. s.31) att termen *ekologi* har "kommit att omfatta också människans anslutning till miljön...".¹

Kulturekologin introducerades av amerikanen J. Steward 1955. Det är ett vidare begrepp som även betonar det ärvda traditionsmönstret som man t.ex. medför vid överflyttning till en ny ekologisk miljö. Den förste i Sverige att inse den kulturekologiska aspektens betydelse för nordskandinaviskt område var Åke

Hultkrantz 1965. Han lade nämligen en religionsekologisk syn på cirkumpolära kulturer i studien *Type of religion in the Arctic hunting cultures. A religious-ecological approach*. Samma kulturekologiska metodsyn tas upp av Phebe Fjellström 1970 i *Swedish-American colonization in the San Joaquin valley in California*, och i temaboken *Ekologi och kultur* (Nordnytt 1971:2) analyseras begreppet *kulturekologi* av såväl den finske etnologen M. Sarmela som av Fjellström.²

Lappmarksplakaten

År 1673 utfärdade landshövdingen i Västerbottens län, Johan Graan, ett s.k. lappmarksplakat som skulle stimulera koloniseringen och uppodlandet av lappmarken. Nybyggarna skulle bl.a. få skattefrihet under 15 år samt slippa knektutskrivning i alla tider. Plakatet gällde för alla "svenska och finska åbor" bosatta i Västerbotten och Österbotten, Ångermanland samt i Jämtland. Bosättningen skulle grundas på boskapsskötsel kombinerad med jakt och fiske. Dock var man från statsmakternas sida angelägen om att skilja bondenäring från lappnäring. Boskapsskötseln betonades medan fisket och jakten var föremål för begränsningar, så att de inte konkurrerade med samernas fiske och jakt. Delvis mot bakgrund av olika tvistemål mellan samer och svenskar respektive finnar kommer ett andra lappmarksplakat 1695. Samerna klagade nu över de finska nybyggarnas svedjor som ruinerade renbetet. Vidare bestämdes i detta plakat att nybyggaren på allvar borde gå in för åkerodling och inte bara boskapsskötsel.³

Kolonisatorerna

Den allra första nybyggartiden i Lycksele och Åsele lappmarker karaktäriseras av en finsk dominans.⁴ Finnarna kallades för *seifinnar* därför att de ofta slog sig ned vid sel eller spakvatten⁵, d.v.s. lugnvatten mellan två forsar⁶. Således blev finnen Nils Andersson den första nybyggaren i Västerbottens lappmarker genom att han 1674 slog sig ned i Gafsele, Åsele lappmark. Johan Philipsson Hilduinen kom 1678 till Örträsk i Lycksele lappmark. Även denne var av finsk börd. Nu var grunden lagd för en fortsatt kolonisering upp efter Ångermanälvens och Öreälvens dalgångar. Vid Vindelälven i Stensund hade ett nybygge påbörjats under 1680-talet.⁷ Det var klockaren Hans Ersson som nu blev den första nybyggaren i Sorsele socken.⁸ Han kom troligen från Umeå socken.⁹

Vilhelmina tog tidigt emot impulser söderifrån, bl.a. anlades nybygget Nästansjö 1766¹⁰ av en man som kom från Mora socken i Dalarna.¹¹ Man bör komma ihåg att det egentligen inte var så mycket nytt folk som invandrade till lappmarken efter den första kolonisationsvågen. Istället var det i stor utsträckning nybyggareättlingar som var kolonisatorer under 1700- och 1800-talen.¹² Det blev m.a.o. nybyggardynastier som bredde ut sig i lappmarken.¹³

Örträsknybyggaren Hilduinens barn och barnbarn upptog t.ex. flera nybyggen allt längre och längre in i Lycksele lappmark.¹⁴ Tärnas första nybyggare, som anlände 1824,¹⁵ var själv ättling till Hilduinen.¹⁶ Tärna socken är den senast bebyggda socknen i Sverige. På grund av socknens geografiska isolering vid Umeälvens översta källsjöar dröjde det länge innan någon fast bosättning slog sig ned här.¹⁷ Först år 1824 anlände alltså nybyggare till Tärna. Det var Abraham Pehrsson som insynade nybyggen vid Rönnbäck och Ängesdal. Koloniseringen av Tärna hade 1837 nått fram till norska gränsen (Joesjö).¹⁸ Lars Levi Laestadius, som 1824 utgav *Om möjligheten och fördelen af almänna uppodlingar i Lappmarken*, trodde hela tiden på uppodlandet av inland och fjäll.¹⁹ Men alla var inte lika övertygade. Botanikprofessorn J.W. Zetterstedt reste 1832 genom Västerbottens lappmarker. Han skriver: "Att bygga sig fasta boningar invid fjellen, på ställen, der ingen säd och ingen barrskog växer, synes verkligen vara ett mycket vågadt försök". Zetterstedt var förundrad över att människor "här vilja välja sig hemvist".²⁰

En resenärs syn på lappmarken

Hur lappmarken kunde te sig för en utomstående betraktare ger Carl von Linné exempel på från sin lappländska resa år 1732. Linné avsåg att fotvandra mellan Lycksele och Sorsele i väglöst land. Men det blev inte riktigt som han föreställt sig: "Strax efter begynte myrar, som mest stodo under vatten, dem måste vi gå en hel mil, tänk med vad möda; vart steg stod vattnet upp till knäs ... ". Han berättar att kängorna blev fulla med kallt vatten, och fortsätter: "Jag önskade då aldrig hava påtagit mig denna resan". Linné var efteråt förvånad över att han klarat livhanken, han slogs mot dåligt väder och elaka mygg. Linné avslutar: "Aldrig kan prästen så beskriva helvete, som detta är ej värre". Resenären kom aldrig fram till Sorsele utan fick vända och gå tillbaka.²¹

Jakten och fångsten

Statsmakterna ville i största möjliga utsträckning förhindra att svenskar och samer skulle komma att konkurrera om deras gemensamma näringar, d.v.s. jakten och fisket. En nybyggare skulle först och främst skapa skattekraftiga hemman på jordbruksgrund. Därför försökte man begränsa nybyggenas jakträttigheter. Man menade i lappmarksreglementet av år 1749 att nybyggarnas "vidlöftiga fikande och farande omkring skogarna efter vilt" hade "hittills mycket hindrat Jordens och Landets uppodlande". Mot bakgrund av detta förbjöds nybyggaren att jaga längre bort än inom en halv mils avstånd från sitt nybygge.²² För att överleva i lappmarken blev människorna tvungna att utnyttja alla till buds stående resurser, däribland det viktiga "fikandet och farandet i skogen". Eller som Lars Levi Laestadius uttrycker det: "mången fattig lapp skulle dö af hunger,

om han icke hade ripfångsten om vintern, tjäderhvinet om våren och fiskleken om hösten att tillgå".²³ Från jakt- och fångstbytet kunde man bl.a. erhålla kött²⁴, klädespersedlar²⁵, och läkemedel²⁶. Dessutom kunde jägaren sälja skinnet som då inbringade en del kontanter.²⁷ Från bävern kunde man förutom skinnet också försälja det s.k. bävergället, som avsöndrades från vissa körtlar på djuret och sedan användes till läkemedel.²⁸ Slutligen gavs för vissa djur skott-pengar.²⁹ Det kan konstateras att jakten och fångsten i Norrland främst koncentrerades till vinterhalvåret. Då gjorde viltet upp sina egna stigar i snön. Det innebar i sin tur att fångstmannen kunde räkna ut var han skulle placera ut sina fångstredskap. Vi får heller inte glömma skidans betydelse som möjliggjorde att jägaren kunde förfölja och upphinna jagade villebråd.³⁰

Fisket

Tillsammans med jaktmarkerna var fiskesjöarna oerhört viktiga för nybyggarna som "matförråd". Vid en nybyggeslokalisering såg man därför till att ägorna skulle ligga i närheten av fiskrika sjöar och vattendrag.³¹ Lars Levi Laestadius beskriver vad som krävdes av en nybyggare: "Att sätta sig ned i en ödemark, är i sanning ett värdigt företag. Det fordra helsa, munterhet, rådhighet och tålmod. Det nödvändigaste vid ett sådant värf är fiskredskap, såsom: nät och not m.m.". Författaren berättar vidare att man fiskade dagligen under sommaren. Han fortsätter: "Och, få de icke fisk, då är det snart ute med dem". Laestadius menar avslutningsvis att fiske och jakt upptog mesta tiden för nybyggaren och att det dröjde ganska länge innan denne började ägna sig åt jordbruk.³² Lars Levis broder Petrus var åren 1827-32 missionär bland samerna i Pite lappmark.³³ Han utgav "journaler" över sina missionsresor i lappmarken. Om Arjeplogs nybyggare skriver Petrus Laestadius att fisket var deras huvudnäringsfång och därefter kom jakt och boskapsskötsel. Vidare att deras nybyggen tidigare hade varit fiskarsamers huvudvisten. Petrus meddelar att en karl inte skulle befatta sig med åkerbruk, då det i Arjeplog ansågs "lika heterogent för en karl, som att spinna och väfva". Han menar att åkerbruket ledde sitt ursprung från kvinnorna. Laestadius: "... men karlar hade annat göra än befatta sig med sådant vackel. Bössan var deras redskap, icke grävet eller spaden. Fiskredskapen, den skaffade något i grytan...". Enligt Petrus Laestadius valdes platsen för nybygget med avseende på bästa fisket och inte alls med tanke på jordbruket.³⁴ Även Zetterstedt bedyrar fiskets betydelse för nybyggaren. Författaren uppger att fisket inom Lycksele socken vid denna tidpunkt (1832) var mindre lönande. Men i "Stensele och Sorsele deremot är fiske vida mera lönande och utgör i öfra delarne af dessa socknar fattige Nybyggares och Lappars hufvudnäringsfång".³⁵ Ännu ett exempel på resursutnyttjandet är Tryboms påpekande 1883 om Lycksele och Asele lappmarker: "Det är sannt, hvad jag på så många

ställen i de högre upp belägna trakterna hörde upprepas: 'funnes ej fisket där, vore landet folktomt'. Under hårdåren har det varit fisket med hvilket folket hjälpt sig fram!"³⁶

Fisken fläktes och lufttorkades för vinterns behov eller så saltades den i tunnor.³⁷ Petrus Laestadius uppger att fisk som fångas om våren soltorkas, och begagnas istället för bröd om sommaren, speciellt under slättertiden. För, menar Laestadius, den torra fisken är utmärkt som proviant. Till skillnad från brödet kan den inte smulas sönder.³⁸ Torr fisk var alltså bra att ha med sig då man färdades omkring, lättviktig och lättransportabel som den var. Dessutom innebar torkad fisk en inkomstkälla för en del nybyggare.³⁹ Framförallt torkad gädda hörde till de marknadsvaor som man tog med sig och sålde.⁴⁰ Vi skall i det här sammanhanget komma ihåg att nybyggaren egentligen var förbjuden att fiska för avsalu. Han skulle endast fiska till husbehov.⁴¹

BOUPPTECKNINGSMATERIALET

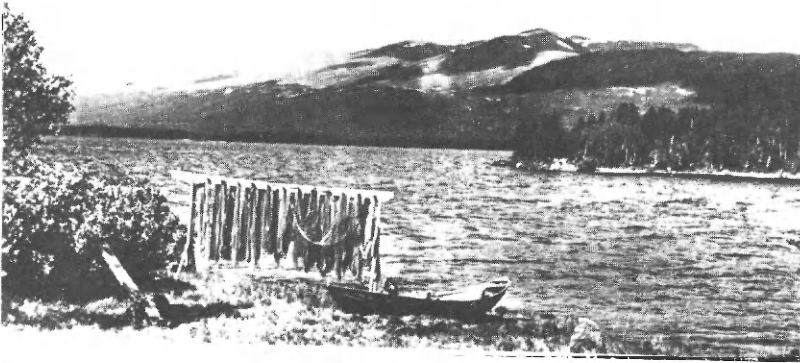
Jakt- och fångstredskap

Boupppteckningar har visat sig vara en utomordentligt god källa när det gäller att sprida ljus över resursutnyttjandet i Västerbottens lappmarker. De flesta nybyggare i Sorsele och Vilhelmina ägde lodbössor, i Tärna däremot bara hälften. Det andra jaktredskapet - spjutet - innehade endast en minoritet av nybyggarna. Slagjärn hade de flesta hushåll i Sorsele; knappt hälften ägde detta fångstredskap i Vilhelmina och endast en tredjedel av hushållen i Tärna. En åttondel av nybyggarna i Sorsele och Vilhelmina hade snara, medan en tiondel redovisade snara i Tärna. Slutligen var fångstnätet sällsynt i lappmarken, och viltskinnet förekom hos endast en minoritet av nybyggarna.

Beträffande lodbössan kan man se att nybyggare med högre social ställning i Sorsele och Vilhelmina hade de flesta antalet bössor av denna typ. Att Sorsele socken tidigt var innovationsmottaglig för lodbössor kan utläsas av förhållandet att en samisk nybyggare redan 1786 ägde fem st. bössor. När det gäller spjutet är det förvånande att se att samenybyggarna i Tärna och Vilhelmina i så liten utsträckning hade förvärvat sig ett spjut. Det är allmänt känt att samerna var duktiga "skidrännare", och med sig på en sådan hetsjakt hade jägaren ett spjut (spjutstaven). Dessutom begagnades spjutet till att nedlägga björnar (björnspjut). I Tärna var det en av nio, i Vilhelmina en av sex samenybyggare, som innehade ett spjut.

Slagjärnen uppvisar i boupppteckningsmaterialet ett liknande mönster som lodbössorna. Nybyggare med statusuppdrag, t.ex. nämndemän, hörde till dem som hade flest slagjärn. Lodbössor och slagjärn var dyrbara redskap, och för att förvärva sådana fordrades en viss ekonomisk bärkraft och status.

Anmärkningsvärt är att några föremål tidigt dyker upp i lappmarken, tidigare

Tärna socken, Västansjön med N. Storfjället. I förgrunden syns en båt samt not.
Foto: Sture af Ekenstam 1975. Fotoägare: Karin Olofsson, Klippen, Tärna
(Västerbottens museum nr BR 5169).

Notdragning i Sörberg, Sorsele socken, vid sekelskiftet (Västerbottens
museum nr BR 5714).

än vad vedertagen lappmarkslitteratur gjort gällande. Här kan hagelbössans in-träde i Sorsele år 1818 och 1821 noteras, samt belägg för mässingtråd i Vilhelmina 1783 och i Sorsele 1818. Hagelbössorna ägdes av en nämndeman respektive präst. Mässingtråden återfanns hos två nämndemän, en i Vilhelmina och en i Sorsele. Mässingtråden användes alltså till att snara villebråd. Dessa utåtriktade och högt uppsatta män har således introducerat nyheter till sina grannar inom lokalsamhället.

Fångstnät var vanligast i Vilhelmina socken, här fanns fyra belägg. I Tärna hade endast en nybyggare nät, och i Sorsele förekom detta fångstredskap överhuvudtaget inte. Man kan konstatera att bäverjakten var mera framträdande i Vilhelmina. Denna slutsats kan man dra mot bakgrund av att det i sex hushåll i Vilhelmina fanns jakt- och fångstredskap för bäver (fyra st. bävernät och två st. bäverspjut). I Sorsele och Tärna fanns inga sådana redskap. Tärna hade ett fångstnät, men det var ett mårdsnät. Dock var en del nybyggare i Sorsele inbegripna i bäverfångsten. En nybyggare hade 1856 fem st. "Bäfverbukar". Mården synes ha jagats främst i Tärna. Här finns de enda beläggen för fångst, mårdsnät och och "mårdskinnsbyx". Sorsele var den enda socknen där spjutet benämndes *björmspjut*. Detta ger en fingervisning om att björnjakten var framträdande i Sorsele. När det gäller slagjärn förekom "Räffjärn" i alla tre socknar. I Vilhelmina fanns också "harajärn". Vidare fångade man hare och tjäder med snara i Sorsele och Vilhelmina. Endast snara för hare upptecknades i Tärna. Vad viltskinnen beträffar kan man utläsa att björn och hare fångades och jagades i alla tre socknar. Ekorrskinn observeras i Sorsele och Tärna men inte i Vilhelmina. I Sorsele hade fem nybyggare bedrivit ekorrjakt, och i denna socken kan man anta att jakten på "gråverk" varit vanlig. Lomfågel antecknades både i Tärna och Sorsele. Illerskinn förekom i Vilhelmina och Sorsele. Slutligen noteras följande villebråd när man studerar förekomsten av "viltskinn" i Sorsele: bäver, utter, hermelin, sjöfågel, tjäder, orre och järpe, och i Tärna säl, mård, gås och slagörn (d.v.s. kungsörn).⁴²

Om man summerar detta avsnitt finner man att jakt- och fångstredskap var vanliga bland nybyggarna i Västerbottens lappmarker i deras kamp för att utnyttja naturens resurser, d.v.s. att jaga och fånga skogens villebråd. Så t.ex. utnyttjades lomfågeln maximalt. Nybyggarna utvann av denna fågel kött⁴³, ägg⁴⁴, skinn⁴⁵, och näbben⁴⁶.

Fiske- och sjöredskap

Nät förekom hos nästan alla nybyggare. I Sorsele och Vilhelmina ägde de flesta en not, men mindre än hälften i Tärna. Vidare var ryssjan vanligare i Sorsele (där hade en fjärdedel av nybyggarna redskapet) än i Vilhelmina och Tärna. I den sistnämnda socknen finns i materialet inget belägg för ryssja. Krok ägdes

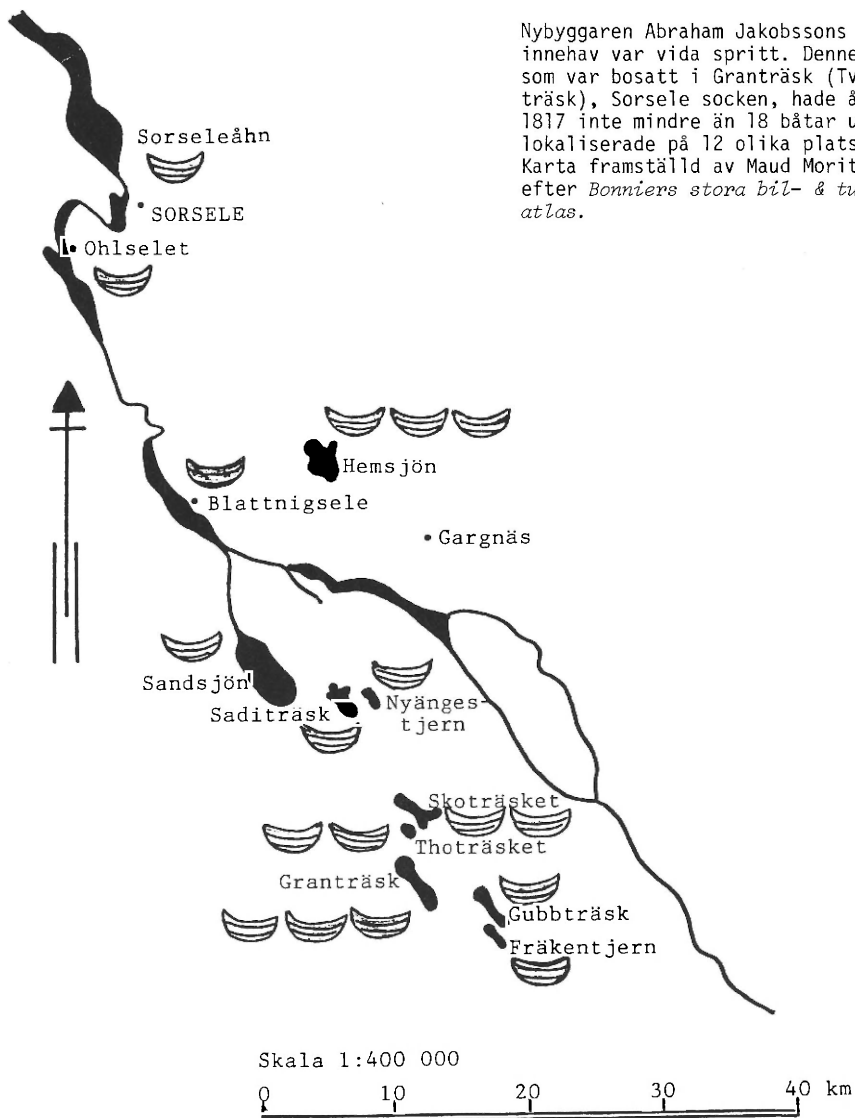
av en minoritet av nybyggarna i Sorsele och Vilhelmina, i Tärna fanns den inte alls. Det var bara svenskar som hade krokare i Vilhelmina. Hälften av Sorseles nybyggare redovisade ett innehav av ljuster, medan en tredjedel av hushållen i Vilhelmina hade detta attackredskap. I Tärna fanns endast ett ljuster. Lysjärnet, som alltså åtföljer ljustret vid fisket, uppvisar beträffande spridningen en liknande bild.

Med isbillen högg man upp hål i isen då fiskaren vintertid skulle bedriva nät- och notfiske. Isbillen fanns i drygt hälften av hemmen i Sorsele socken, och man kan notera att de flesta samerna här ägde en isbill, vilket vittnar om att samiska nybyggare i stor utsträckning deltog i vinterfisket. Ungefär en sjättedel av Vilhelminas nybyggare uppvisade en isbill. I Tärna fanns bara två stycken. Slutligen hade nästan alla hushåll minst en båt i sin ägo. I Sorsele, men också i Vilhelmina, förekom hos några nybyggare anmärkningsvärt många båtar. Halvsamen Abraham Jakobsson i Granträsk (Tväråträsk), Sorsele socken hade år 1817 inte mindre än 18 båtar på 12 olika platser! (Se karta.) Detta vittnar välutgående om vattenväskommunikationernas betydelse i inlandet. Genom att vi får veta var båtarna fanns utlokaliserade kan man konstatera att nybyggaren rörde sig över stora landområden. Båtarna hade olika funktioner, de användes för kyrkfärder, för fiske och för transport.

När man studerar fiske- och sjöredskapen slås man av det faktum att nästan alla nybyggare hade nät i sitt hushåll, en del ägde avsevärda mängder (upp till 91 st!). Nätet var en grundförutsättning för att människorna överhuvudtaget kunde överleva i inlandet, Petrus Laestadius har utförligt skildrat fiskets betydelse för fattiga nybyggare. Not- och ljusterfisket får ses som komplement till nätfisket. Det intressanta med näten är att de avslöjar vilka fiskarter som fångades om man beaktar vad näten kallas i bouppteckningarna. Fördelningen av näten i Sorsele socken ser ut på följande sätt:

I 19	nybyggarhem	förekom	siknät
I 16	- " -		gäddnät
I 14	- " -		harnnät
I 9	- " -		löjnät
I 4	- " -		abbornnät
I 3	- " -		laxnät
I 2	- " -		mörtnät
I 2	- " -		idnät
I 1	- " -		börtingnät (<i>börtning</i> 'laxöring')

Som synes verkar siken ha varit den mest fångade fisken i Sorsele, tätt följd av gäddan och harren. Om man skall dra slutsatser utifrån bouppteckningsmaterialet, finner man att fisket verkar ha spelat störst roll i framförallt Sorsele socken, men också i Vilhelmina. I Sorsele upptog fiske- och sjöredskapen

ofta en eller två sidor i bouppteckningen. I Tärna socken synes fisket ha haft en, åtminstone i jämförelse med de två andra socknarna, underordnad betydelse. Emellertid vet vi att fisket var en mycket viktig resurs uppe i fjällvärlden, och det ringa föremålsbeståndet i Tärna får inte tas som indikation på ett svagt fiske.

Renar och renprodukter samt naturmaterial såsom vrilar, näver- och rottågsprodukter

Vidare ser man hur resursutnyttjandet avspeglats i andra föremålskategorier av nybyggarnas bouppteckningar, t.ex. i vilken utsträckning renen har nyttjats i lappmarken. Att äga en ren var vanligare bland Sorseles och Tärnas nybyggare än bland Vilhelminas. Endast en åttodel av nybyggarna i Vilhelmina hade renar. Däremot ägde en tredjedel av nybyggarna i Tärna och en knapp tredjedel i Sorsele renar. Ungefär hälften av samenybyggarna i Sorsele och Tärna hade renar. Intressant är att inga samenybyggare i Vilhelmina var renägare. En hel del svenska nybyggare stod alltså som renägare i bouppteckningsmaterialet.

Renprodukter har redovisats i de flesta av nybodarhemmen. Renskinnspälsen stod emot kylan utomhus och renskinnsfällan värmdes gott i sängen inomhus. Det var alltså fråga om en interaktion mellan svenskar och samer, när de förra genom ekonomiska förbindelser med renskötande samer förskaffat sig renar och renprodukter.

Den sista föremålsgruppen som penetrerats är det material som nybyggaren gick och hämtade i skogen. Björkens vrilar och näver samt myrarnas granrot-tågor har spelat en stor roll för familjerna. Från dessa material erhöles husgeråd och förvaringskärl. Det visar sig att vrilskålen var mycket vanlig i lappmarken; allra vanligast var den i Vilhelmina socken där man också omtalar de största kvantiteterna (upp till 88 st hos en familj!).

Näver- och rottågsprodukter förekommer inte lika ofta i bouppteckningarna. Näverprodukterna var vanligast förekommande i Vilhelmina, och rottågsprodukterna var vanligast i Sorsele. Det är märkligt att ingen av Vilhelminas sex samenybyggare hade några rottågsprodukter. Att binda rottågor var en samisk specialitet. Dessutom ägde inte dessa sex samenybyggare i Vilhelmina några renar, som redan nämnts.

SAMMANFATTANDE ANALYS

Det kan konstateras att det inte var någon större skillnad mellan svenska och samiska nybyggares föremålsbestånd. De båda etniska grupperna levde under samma näringsgeografiska betingelser. Befolkningen i övre Norrlands inland exploaterades en "nisch", en naturmiljö, där jakten och fisket utgjorde de viktigaste sysselsättningarna för att få mat för dagen. De ekologiska villkoren har skapat miljön,

men också de kulturekologiska. Människor har bidragit till kulturvariabler i och med att de har kommit från en annan ekologisk och kulturell miljö och anlänt till en ny (svenska nybyggare i Lappland). Många nybyggare kom från kustens bondemiljö till ett inland där endast samerna huserade. Nybyggarnas ärvda traditionsmönster kom sedan att sätta sin prägel på kulturen i lappmarken. Dessa individer formade, med hjälp av sitt kunnande och sin anpassning till naturen, livskraftiga samhällsbildningar. I denna kolonisationsprocess, som är praktiskt taget den sista i Västeuropa, är det av stort intresse att studera människors anpassningsförmåga, kreativitet och resursutnyttjandeformer genom att gå ned på mikroplanet.

NOTER

1. Fjellström, Phebe, *Samernas samhälle i tradition och nutid*, 1985, s. 22.
2. Fjellström, Phebe, a.a. s. 23-24.
3. Campbell, A., *Från vildmark till bygd*, 1948, s. 54-59.
4. Bylund, E., *Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m. år 1887*, 1956, s. 65.
5. Bylund, E., a.a. s. 65-66.
6. Dahlstedt, K.-H. & Ivarsson, A., *Ordregister till O. P. Petterssons Gamla byar i Vilhelmina IV*, 1960, s. 48.
7. Egerbladh, O., *Tärna, kolonisationen 1824-61*, 1969, s. 5.
8. Egerbladh, O., *Sorsele 1671-1821*, 1967, s. 19.
9. Egerbladh, O., a.a. s. 15.
10. *Svenska gods och gårdar*, del XLIV, Västerbottens lappmark, 1943, s. 443.
11. Pettersson, O. P., *Gamla byar i Vilhelmina*, del I, 1941, s. 24.
12. Campbell, A., a.a. s. 71.
13. Bylund, E., a.a. s. 170.
14. Egerbladh, O., *Tärna, kolonisationen 1824-61*, 1969, s. 5.
15. Egerbladh, O., a.a. s. 17.
16. Egerbladh, O., *Örträskfjinnarnas ättlingar*, 1966, s. 40.
17. Isaksson, O., *Tärna - förvandlad bygd*, 1975, s. 7-8.
18. Isaksson, O., a.a. s. 8.
19. Isaksson, O., a.a. s. 15.
20. Zetterstedt, J. W., *Resa genom Umeå lappmarker i Vesterbottens län*, 1833, s. 125.
21. Linnæi, C., *Iter Lapponicum*, 1732 (i red. utg. av C. O. von Sydow 1957), s. 59-60.
22. Bylund, E., a.a. s. 230.
23. Ekman, S., *Norrlands jakt och fiske*, 1910, s. 455.
24. Ekman, S., a.a. s. 85.
25. Ekman, S., a.a. s. 457.
26. Ekman, S., a.a. s. 85.
27. Ekman, S., a.a. s. 8.
28. Ekman, S., a.a. s. 220-221.
29. Ekman, S., a.a. s. 85.
30. Ekman, S., a.a. s. 456.
31. Pettersson, O. P. a.a. del III, 1946, s. 56.
32. Laestadius, L. L., *Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar i Lappmarken*, 1824, s. 86-87.
33. Nordberg, A., *Kommentarer och ordförklaringar samt register till Petrus Laestadius Journaler*, 1977, s. 10.
34. Laestadius, P., *Fortsättning af Journalen öfver missionsresor i Lappmarken*, 1833, s. 234-236.
35. Zetterstedt, J. W., a.a. s. 294.
36. Ekman, S., a.a. s. 462.

37. Pettersson, O. P., Nybyggaren i Däres, *Västerbotten*, 1978, s. 158.
38. Laestadius, P., *Journal för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken*, 1831, s. 332-333.
39. Fjellström, Phebe, a.a. s. 270.
40. Modin, E., *Gamla Tåsjö*, 1938, s. 244.
41. Campbell, A., a.a. s. 232.
42. Norén, E., *Fågelarter i Sorsele. Sorsele fornålder och nutid*, red. D. Nyström, 1972, s. 45.
43. Zetterberg, H., Om villebrådsfångsten i Lycksele lappmark, *Västerbotten* 1/1981, s. 47.
44. Zetterberg, H., a.a. s. 47.
45. Pettersson, O. P., *Kristoffer Sjulssons minnen*, red. Louise Bäckman och Rolf Kjellström, 1979, s. 146.
46. Drake, Sigrid, *Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet*, 1918, s. 4.

KALLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

UMEÅ, Stadsbiblioteket: Mikrofilm över bouppteckningar från Sorsele, Tärna och Vilhelmina socknar åren 1780-1864. Filmnummer GH: 1538, 1539, 1552, 1553, 1554, 3300, 3301, 3302, 3303.

Tryckta källor

- Bylund, E., *Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m. år 1887*. (Geographica. Skrifter från Uppsala universitets geografiska institution 30.) Uppsala 1956.
- Campbell, A., *Från vildmark till bygd*. (Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala, ser. B:5.) Uppsala 1948.
- Dahlstedt, K.-H. & Ivarsson, A., *Ordregister till O. P. Petterssons Gamla byar i Vilhelmina*, del IV, Uppsala 1960.
- Drake, S., *Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet. Etnografiska studier*. Uppsala 1918.
- Egerbladh, O., *Sorsele 1671-1821*, Umeå 1967.
- Egerbladh, O., *Tärna, kolonisationen 1824-61*, Umeå 1969.
- Egerbladh, O., *Örträskfinnarnas ättlingar*, Umeå 1966.
- Ekman, S., *Norrlands jakt och fiske*. (Norrländskt handbibliotek 4.) Uppsala 1910.
- Fjellström, Phebe, *Samernas samhälle i tradition och nutid*, Stockholm 1985.
- Isaksson, O., *Tärna - förvandlad bygd*, Borås 1975.
- Laestadius, L. L., *Om möjligheten och fördelen af allmänna uppodlingar i Lappmarken*, Stockholm 1824.
- Laestadius, P., *Journal för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken*, Stockholm 1831.
- Laestadius, P., *Fortsättning af Journalen öfver missionsresor i Lappmarken, innefattande åren 1828-32*, Stockholm 1833.
- Linnæi, C., *Iter Lapponicum 1732* (Carl Linnæus Lapplandsresa år 1732, i red. utg. av C. O. von Sydow), Stockholm 1957.
- Modin, E., *Gamla Tåsjö*, 2 uppl. Stockholm 1938.
- Nordberg, A., *Kommentarer och ordförklaringar samt register till Petrus Laestadius Journaler*, Umeå 1977.
- Norén, E., *Fågelarter i Sorsele. I: Sorsele fornålder och nutid*, red. D. Nyström, Jakobsberg 1972, s. 39-46.
- Pettersson, O. P., *Nybyggaren i Däres*, I: *Västerbotten* 1978, s. 149-92.
- Pettersson, O. P., *Gamla byar i Vilhelmina I-IV*, utg. av H. Geijer och K.-H. Dahlstedt m.fl., Stockholm 1941-60.

- Pettersson, O.P., *Kristoffer Sjulssons minnen*. (Nordiska museet, Acta Laponica 20, red. Louise Bäckman och Rolf Kjellström.) Lund 1979.
- Svenska gods och gårdar*, del XLIV, Västerbottens lappmark, Uddevalla 1943.
- Zetterberg, H., Om viltbrådsfångsten i Lycksele lappmark, I. *Västerbotten* 1/1981, s. 10-49.
- Zetterstedt, J. W., *Resa genom Umeå Lappmarker i Västerbottens Län, för-
rättad år 1832, Örebro 1833.*

SYDSAMERNAS RIDDARE OCH DEN ALEUTISKA ANAKOLUTEN

Hyllningstal när Knut Bergsland fick "Rektor J. Qvigstads gullmedalj" i Videnskabsakademiets lokaler, Drammenveien 78, Oslo, lördag 2 mars 1985 kl. 14.30

AV KARL-HAMPUS DAHLSTEDT

Käre Knut Bergsland!

Det har fallit på min lott att rikta ett hyllningstal till Dig i samband med att Du tilldelas "Rektor J. Qvigstads gullmedalj", som är en belöning för "fremragende ytelser innen lappisk forskning". Hittills har den tilldelats först Just Qvigstad själv 1943 och sedan sju "lappologer", somliga språkforskare, andra etnologer och en del båda delarna.

Den nionde medaljören representerar en egen kombination: språkforskare och historiker, men framför allt det förstnämnda.

Som språkvetenskapsman är Du en utpräglad lingvist. Det innebär att Din produktion inom språkvetenskapen är teoretiskt avancerad och av principiellt intresse också utanför det ämne som Du först och främst representerar: finsk-ugriska språk med tonvikten på samiska.

Vintern 1935-36 vistades Du i Paris för studier och läste allmän och jämförande språkforskning. Från denna tid härrör Dina uppsatser om hetitiskan och latinets.

Under krigsåren slog Du om och publicerade 1942 Din långa uppsats om det samiska släktskaps- och svågerskapsordssystemet (i *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* XIII). Att samerna räknar släkt noggrannare och längre än vi andra nordbor var bekant redan för Johannes Tornaeus på 1670-talet (s 45), men Du var den förste - mig veterligt - som behandlade det vetenskapligt i en specialstudie.

I och med att Du nu hade bytt häst och lagt Din klövjesadel på den samiska härken kom Du i fortsättningen under en lång tid i huvudsak att ägna Dig åt levande fastän urgamla och delvis döende språk och dialekter på den skandinaviska halvön, även om Du till en början ibland kunde publicera Dina uppsatser på franska.

I fortsättningen ska jag bara beröra ett urplock av Dina många avhandlingar och uppsatser om samiska ämnen.

I *L'alternance consonantique date-t-elle du lapon commun*, som kom i första volymen av *Studia septentrionalia* 1945, visar Du att den välkända stadieväxlingen mellan olika konsonantuttal enligt vissa regler i samiskan

och finskan inte var klart utvecklad i ursamiskan eller "samsamiskan" (=le lapon commun). Du framhöll det dialektgeografiska betraktelsesättet, men framför allt var Din ståndpunkt i frågan om stadieväxlingen en frukt av Din fördjupning just i sydsamiskan, som ju saknar stadieväxling.

Det har förflutit 40 år sen Du publicerade artikeln om stadieväxlingen. Hur står den sig inför eftervärlden?

Jag har sökt i Mikko Korhonen's *Johdatus Lapin kielen historiaan* (Inledning till samiska språkets historia; 1981 s. 141) och funnit ett försiktigt uttalande, som väl närmast innebär att han ger Dig rätt, under hänvisning till en annan ung finne, Pekka Sammallahti i Uleåborg (*Saamelaiisten esihistoriallinen tausta kielitieteen valossa*; Samernas förhistorias bakgrunder i språkvetenskapens ljus).

Uppsatsen om stadieväxlingen var uppenbarligen ett fruktbart sidospår till Din doktorsavhandling, som kom 1946 i Institutets för sammenlignende kulturforskning förnämliga serie (som nr B:XLIII).

Röros-samisk grammatikk. Et försök på strukturell språkbeskrivelse var ett åtminstone för svenska förhållanden ovanligt modernt och för sin tid teoretiskt avancerat arbete.

Under 1940-talet kom det i Norge och Sverige på kort tid fyra doktorsavhandlingar inom ämnet samiska:

- 1) Asbjörn Nesheims om lapskans dualis 1942;
- 2) Israel Ruongs om pitelapskans verbalavledningar 1943;
- 3) Gustav Hasselbrinks om vilhelminalapskans ljudlära 1944;
- 4) Din avhandling 1946.

Det kan knappast påstås att de tre låg på sidan om eller bakefter den lingvistiska strömfåran. I varje fall var de modernare och teoretiskt mer genomarbetade än motsvarande avhandlingar i andra språkämnerna i Sverige. Samerna kan så till vida vara nöjda med sina lingvistiska uttydare.

Men Du låg i täten och var den förste som på allvar tillämpade en strukturlingvistisk språkmodell i Saussures, Trubetzkoy's och Hjelmslev's anda på samiskt språkmateriäl.

Röros-samiskan var emellertid redan den gången en språkart på väg att utplånas, starkt uppblandad med norska ord och vändningar.

Varje tid har sina vetenskapliga ideal och förkärlekar (om pluralen tillåts). I våra dagar skulle Du antagligen ha närmast Dig samma ämne, Röros-samiskan, med ett helt annat grepp. Jag syftar på den socio-lingvistiska approachen med inriktning på språkkontakt och tvåspråkighet.

Även om Du med början under 1950-talet och med intensitetsmaximum i slutet av 1970-talet gjorde en väldig insats inom utforskningen av de eskimåisk-aleutiska språken och dialekterna, både i grundforskning och tillämpning, så bestod jämsides med detta Ditt intresse för de samiska språken, och framför allt sydsamiskan, oförsvagat.

Till Just Qvigstads 100-årsdag 1953 kom Din grundliga och lärorika

utredning om numeruskonstruktioner i samiska språk, vilka liksom många östliga språk kännetecknas av att huvudordet ofta står i singularis efter räkneord som innebär flertal.

Jag vill också helt kort fästa de närvarandes uppmärksamhet vid Ditt intresse för och insatser i samisk filologi, ett ämne som Just Qvigstad hade rekommenderat såsom väsentligt för samiskan utforskning.

År 1947 skrev Du om språket i den svensk-samiska ABC-boken från 1726 (i *Laponica = Studia Septentrionalia* III), och 1982 kom Du tillbaka till ett liknande ämne i uppsatsen om den svensk-samiska ABC-boken från 1638 som språkhistoriskt dokument i festskriften till Tryggve Sköld. Du iakttog därvid drag i äldre samiska som inte låter sig påvisas enbart med dialektgeografiska eller interna rekonstruktioner av nutida samiska.

At samisk dialektologi har Du ägnat flera uppsatser, första gången i tryck 1963 i artikeln om samiska dialekter söder om Lappland (*Mémoires de la Société Finno-ougrienne* 125) och senare 1967 mer utförligt i uppsatsen om samisk dialektindelning och samernas historia såsom den utformats under trycket av olika herrefolk i den symposiebok *Lapps and Norsemen i Olden Times*, som Du själv planerade och redigerade.

En annan deldisciplin av samiskan utgör studiet av de samiska ortnamnen, vare sig de är ursprungliga i samiskan eller inlånade från grannspråk och därefter "förlapskade". Detta är också ett område som kändes angeläget för Qvigstad. Vem har inte dragit nytta av hans utförliga redovisningar av de samiska ortnamnen i Norges tre nordligaste fylken?

Ditt ortnamnsintresse yppades första gången i tryck 1964 i den skarp-sinniga analysen av två gamla samiska namn på älven *Namsen* i Nord-Tröndelag (i *Maal og Minne*) och framför allt i den principiellt viktiga uppsatsen om välkända fjällnamn och gamla gränsfrågor i södra Lappland (i festskriften till Ruong). I denna satte Du förekomsten av nordiska lån av namn på fjäll i direkt samband med den yttre historien såsom den manifesteras av gränsdragningarna mellan de två rikena på Skandinaviska halvön.

Man har ibland intrycket att den något äldre positivistiskt inriktade språkvetenskapen, t ex den jung-grammatiskt präglade ljudhistorien, var omänsklig, d v s arbetade med intresset riktat enbart mot fysiologisk-akustiska företeelser hos arten *Homo sapiens* utan hänsyn till de individer eller etniska grupper som var bärare av de undersökta språken eller dialekterna.

Så icke Du!

Redan i förordet till Röros-samiskans grammatik röjer Du Din tillgivenhet till Dina bästa informanter, främst fru Julie Axmann. Och i fort-

sättningen har Du med allt större inlevelse och arbetsinsatser ställt Din vetenskap och Ditt kunnande i samernas tjänst. Jag tänker här - som språkman - i synnerhet på Dina insatser för samisk språkplanering, inräknat språkvård.

Det började med samarbetet med Israel Ruong om en för Norge och Sverige gemensam nordsamisk ortografi. Den byggde på samedialekten i Kautokeino och fastställdes 1948. År 1951 kom den första gången till användning i en lärobok (Margaretet Wiig's A B C - bok). (Jag hänvisar här till Din uppsats i *Sameliv* 1951-52.)

Tillsammans med Gustaf Hasselbrink utarbetade Du därefter en rättskrivning för sydsamiskan, som först tillämpades i läseboken *Sämien Lukkeme-gärja* 1957. Också denna ortografi var gemensam för Norge och Sverige.

Ingen av dessa bägge rättskrivningar blev bestående, men de har gjort god nytta.

Sedan samerna 1974 fick en egen språknämnd, Sami giellalávdegoddi, har nya och förhoppningsvis bestående rättskrivningar utarbetats och fastställts för de olika samiska språken. (Se Magga 1983.)

Förändringarna i de samiska ortografierna bottnar - tror jag - i ett byte av synvinkel, från den strängt lingvistisk-fonematiska med principen "ett bokstavstecken alltid = ett fonem", även om detta skulle tvinga fram nya bokstavstecken (i regel genom att över välkända traditionella bokstäver ställs s k diakritiska tecken), till ett mer socialpedagogiskt synsätt, som tar hänsyn till att samerna i våra dagar alltid kan läsa och ofta också skriva ett annat språk i Norden (norska, svenska eller finska), och är beroende av dess ortografi.

Från Dina forskningar i samiska dialekter och ortnamn leder en bro över till samernas historia. Din solidaritet med sydsamerna har särskilt manifesterats i Dina historiska forskningar i samband med det stora skattefjällsmålet.

Dina förtjänster som teoretisk lingvist har redan betonats, men avslutningsvis vill jag påpeka att Du alldeles avgjort i n t e hör till dem som okritiskt följer med den senaste modevinden och liksom seglar i ett meningslöst sicksackmönster över vetenskapens hav.

Till Dina meriter hör tvärtom att Du - tillsammans med Hans Vogt - effektivt har vederlagt en märklig skola inom den historiska språkforskningen, Morris Swadesh's glottokronologi, som så här i efterhand inte minst tack vare Dig, framstår som ett befängt försök att tillämpa ett slags C 14-datering på språkförändring.

Redan 1958 ifrågasatte Du glottokronologins giltighet och 1962 kom Du

och Hans Vogt igen - efter en utmaning av den kände amerikanske språk-antropologen Dell Hymes - med en utförlig artikel i *Current Anthropology* (årg. 3, samt på georgiska i *Tbilisi* 1972).

Samiskan var inte med bland de språk som Du använde för att vederlägga de glottokronologiska teserna, men för mig som den ende lingvisten i kommittén för utdelande av rektor J. Qvigstads medalj känns det väsentligt att betona Din lingvistiska kapacitet.

Det är modernt - särskilt i USA - att forska i de s k primitiva naturfolkens seder och språk - dit samerna inte längre kan räknas, eftersom de ingår i den nutida europeiska civilisationen, om man nu överhuvudtaget ska fortsätta att gör en sådan distinktion. Forskarna är så många, berättas det, att de ibland överträffar dem som de utforskar i antal. Alla är heller inte välutrustade vetenskapsmän, vare sig de är lingvister, antropologer eller etnologer. Man kan förstå att forskningsobjekten betackar sig för en sådan närgången vetenskap! Men för Knut Bergsland, som nu får rektor J. Qvigstads guldmedalj, vågar jag gå i god:

DU ÄR INGEN KLAPARE!

LITTERATUR

För Knut Bergslands egna skrifter hänvisas generellt till bibliografin i festskriften till Knut Bergsland: *Ripmočáala. Essays in honour of Knut Bergsland*. Oslo 1985.

Övrigt:

Hasselbrink, Gustav, *Vilhelminalapskans Ljudlära med särskild hänsyn till första stavelsens vokaler*. Uppsala 1944.

Korhonen, Mikko, *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki 1981.

Magga, Ole Henrik, *Samisk språk, I: Språkene i Norden* utg. av Nordisk språksekretariat og redigert av Bertil Molde og Allan Karker. Oslo etc. 1983, s. 98-112.

Nesheim, Asbjörn, *Der lappische Dualis mit Berücksichtigung finnisch-ugrischer und indo-europäischer Verhältnisse*. Oslo 1942.

Ruong, Israel, *Lappische Verbbableitung*. Uppsala 1943.

Sammallahti, Pekka, *Saamelaiisten esihistoriallinen tausta kielitieteen valossa. - Esitelmä symposiumissa "Suomen väestön esihistorialliset juuret"* Tvärminnessä 1980. Käsikirjoitus.

Tornaeus, Johannes, *Berättelse om lapmarckerna och deras tillstånd*. I: *Svenska Landsmål* XVII:3. Uppsala 1900. (Också i: *Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige*. Faksimileutgåva (...) Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar, 27. Umeå 1983.)

Wiig, Margarethe, *A B C quovti vuostas skuv'lajakkái - for de to første skoleår*. Oslo 1951.

ETT TILLÄGG (ej framfört i Oslo 2/3 1985).

Tillåt mig här att med en liten utvikning från ämnets kärna berätta om mitt första personliga sammanträffande med Knut Bergsland. Du kom som en frisk västanvind en dag rätt in i vår villa på Floragatan i Uppsala och efter en mycket kort hälsnings- och öppningsceremoni satt vi två mitt emot varandra vid vårt långa salsbord och diskuterade samiska och nordiska ortnamn i de södra lappmarkerna och angränsande delar av Norge och Sverige. Detta hände i början av 1960-talet, ämnet intresserade mig just då mycket och jag var lycklig över att ha funnit en kumpan.

Vid samma tillfälle - tror jag - framträdde Du också i Språkvetenskapliga sällskapet i Uppsala, där Björn Collinder då var ordförande. Du redogjorde då där för aleutiskan, ett språk som sedan gammalt talas på de aleutiska öarna väster om Alaska och är besläktat med eskimåiskan. Du talade som vanligt livligt och med stor inlevelse i ämnet. Plötsligt delade Du ut stenciler med aleutiska texter och började strax spela upp ett band som Du själv hade spelat in där borta. Knappast någon i auditoriet torde ha lyckats följa med i texten, fastän somliga låtsades att de gjorde det.

Lika plötsligt stannade Du bandet och skrev en aleutisk mening på svarta tavlan, autentiskt efter den nyss uppspelade texten. Den stämde inte med den syntax som Du hade analyserat fram för aleutiskan och Du förklarade: - Det här är en anakolut.

En av medlemmarna i auditoriet som jag hade trott bättre om genmälde då: - Inte kan det finnas anakoluter i ett språk som inte har någon grammatik (underförstått: utforskad och utskreven grammatik).

Och längre kom vi inte den kvällen, för Din opponent var så envis. Vi fördjupade oss i en dialog mellan honom och Dig och gick miste om fortsättningen av aleutiskans syntax. Men jag brukar - med en ironisk överdrift - minnas detta tillfälle då vi en hel kväll diskuterade "den aleutiska anakoluten" som zenit i min lingvistiska bana.

RECENSIONER - ANMÄLNINGAR

PHEBE FJELLSTRÖM; SAMERNAS SAMHÄLLE I TRADITION OCH NUTID.
STOCKHOLM 1985

- TRE RECENSIONER

KENNETH AWEBRO :

Den samiska befolkningen utgjorde 1983 i Sverige totalt ca 17 000 personer, därav drygt 2 500 renskötare. I Norge uppgick den till ca 20 000 enligt en folkräkning från 1980, i Finland till ca 3 000, i Sovjetunionen till ca 2 000. Detta leder till att det borde finnas omkring 40 000 samer inom Sameätnam, även om siffrorna av naturliga skäl är osäkra.

Det säkert för många okända landet Sameätnam - Samernas land - omspanner ett bågformigt område, som sträcker sig från Idre socken i Dalarna och sjön Fämunden i Norge i söder, går vidare via de svenska och norska fjälltrakterna, norska Finnmarken vid Ishavet och norra Finland till Kolahalvön i Sovjetunionen.

Phebe Fjellström - numera professor i etnologi, särskilt nordeuropeisk, vid Umeå universitet - och välkänd genom sin mångåriga forskning om samisk kultur och historia, har nu utkommit med ett i flera avseenden tungt vägande verk om samerna. Titeln är *Samernas samhälle i tradition och nutid* (Norstedts; 640 sidor, ca 220 kr). Med engagemang och kunskap har hon skrivit en bok som kommer att bli tongivande inom området för överskådlig tid framåt.

Den samiska folkgruppen har varit skriftlös långt fram i historisk tid. För att i hjälpligaste mån teckna samernas historia måste många typer av källmaterial användas. På 1960-talet ansågs bland etnologer att det historiska synsättet var föråldrat; en etnolog skulle framför allt ägna sig åt fältarbete, intervjuer och därpå lägga nutidsperspektiv på sitt material. Att göra som författaren gjorde redan i avhandlingen "Lapskt silver" (1962), dvs. använda sig av arkeologiskt, historiskt och konstvetenskapligt källmaterial för att komma åt det äldre ekonomisk-historiska skeendet hos samerna, var nästan suspekt, i varje fall var det inte etnologiskt.

Lyckligtvis finns nu nya tongånger. Samernas historia är så okänd att varje enskilt bidrag är värdefullt. En tvärvetenskaplig metodsyn är därför nödvändig, och på 1980-talet kan man märka att forskare inom de flesta humanistiska discipliner, t.ex. inom arkeologi och historia, har ett tvärvetenskapligt synsätt. I sin nya bok har Phebe Fjellström dessutom ytterligare utvidgat sin framställning genom att använda medeltida arkivhandlingar, historiskt källmaterial och språkvetenskapens senaste rön för att teckna en bild av samernas historia från Ottarkronikans 800-tal till dagens samer med deras etniska identitetssträvanden.

Det speciellt etnologiska blir då att se de funktionella sammanhangen.

Varifrån kommer samerna? Författaren hävdar att den samiska folkgruppen består av två skilda folkslag, den ena, den "västliga" med kärnområdet i det inre av svenska Lappland och det nordligaste Ångermanland. Dessa har ursprungligen bott vid Atlantkusten i Norge och har under årtusenden företagit jaktfärder över Kölen till nuvarande Norr- och Västerbotten för att där jaga älg - inte ren.

Den andra skulle då komma från öster omkring år 2000 f.Kr. De passerade genom Tornedalen och ned till Övre Norrland och förde med sig ett fornfinnsk-ugriskt språk. Efter sammansmältning av dessa två grupper uppträdde på historiens scen den samiska folkgruppen.

Naturligtvis kommer och kan den teorin diskuteras, men klart är att forskningens sökljus måste flyttas till de nordatlantiska öarna, där arkeologerna har påvisat mycket gamla bosättningar.

Med ett brett tvärvetenskapligt perspektiv och en kulturekologisk metodsyn belyses också sådana aspekter av den samiska kulturen som renskötsel, boendemiljö, sägner, kosthåll, jakt och folkmedicin.

Det lapska silvret - främst dryckeskärl, skedar och dräktprydnader - finns nu framför allt på statliga museer. En vida berömd samling har dock byggts upp av den nyligen avlidne doktor Einar Wallquist i Arjeplog. På många olika sätt utökades hans samling. Han berättade vid ett tillfälle att en same överlämnade ett bälte med silverbeslag mot villkoret att han skulle få vara anonym. Därigenom skulle silverbältet få bli kvar i Arjeplog. Wallquist påpekade: "På det sättet har jag på senare år fått tag i ett och annat, som lappar låtit mig köpa just för att det skulle bli bevarat".

Många av dyrbarheterna uppvisar klara medeltida stildrag. De har aldrig tillverkats av samerna själva, utan i samtliga fall har de nu bevarade föremålen beställts av samer hos de nordiska städernas guldsmeder.

Troligen köpte samerna redan på 1400-talets slut silversaker, men då av köpmän som kom till de nordnorska fjordmarknaderna. De var både en form av kapitalplacering och statussymboler. Den stora mängden föremål tyder på ett ekonomiskt välstånd. Under 1600- och 1700-talet upplevde också fjällsamerna en anmärkningsvärd ekonomisk högkonjunktur, baserad på en intensifierad renskötsel och avslaktning av renar i främst Nordnorge.

Men fortfarande kan man räkna med att många ovärderliga föremål ärves inom de samiska släkterna, men man talar inte högt om detta. År 1974 gjorde Phebe Fjellström vissa fältforskningar i Västerbottens lappmark. En dag fördes hon av en samekvinna till en oansenlig liten stuga. I farstun stod dock något så modernt som en enorm vit frysbox. Huset beboddes av en änkeman med ett välkänt samiskt släktnamn. Hon fick nu löfte om att få se en verklig dyrgrip mot att inte avslöja var den fanns och hos vem. Mannen gick sedan in i kammaren och kom tillbaka med en plåtburk. I den låg en vit linnenervett, omvirad kring ett föremål. Efter det att servetten hade vecklats ut stod på bordet en brudkrona av 1700-talstyp, gjord för samiska brudar av en Umeå-guldsmed. Kronan hade burits av släktens brudar i flera generationer. Något bankfack var inte att tänka på. Mannen förklarade bara helt kort: "Den är i tryggt förvar hos mig".

År 1953 är ett märkesår i samisk historia. Då stod den samiska folkgruppen i Norden som en samlad enhet och krävde sina rättigheter som minoritetsgrupp och krävde också att bli erkänd som sådan. Att framhäva sin etnicitet sker inom olika folkgrupper på skilda sätt. För samerna är det naturmiljön, språket och renskötseln som är identitetskriterier.

Kampen för rätt till land och vatten har fortgått målmedvetet. Det har manifesterats i det stora s.k. Skattefjällsmålet (som samerna förlorade), och senast i Altaaktionen.

De renskötande samerna har en god kunskap om sitt språk. Även en stor majoritet av de icke-renskötande samerna förstår samiska, men endast ca 15 % kan skriva det. För detta måste skolorna klandras, eftersom de ofta inte har någon undervisning i samiska. Språket försvagas i den övervägande icke-samiska miljö som barnen lever i under skoltiden.

För den samiska kulturens fortbestånd är kanske ändå Renbeteslagen av år 1971 det allvarligaste hotet - trots lagens många goda intentioner.

För icke-renägande samer har deras identitet underkänts i många fall. Det är inte möjligt för alla sameungdomar idag att utan vidare få bli renskötare. Detta trots att de kan tillhöra en renägarsläkt som i hundratal år bedrivit renskötsel och kanske t.o.m. kan äga renmärke. Det krävs nämligen att föräldrarna eller att någon av far- eller morföräldrarna varit renskötare. Annars får man inte ägna sig åt fädernas yrke.

Detta hänger samman med bristen på renbete, som i sin tur hänger samman med storsamhällets intrång på samernas marker genom de många vattenregleringarna i fjällvärlden, den explosionsartade utvecklingen av turismen och många industri- och gruvföretag.

GÖSTA BERG:

De etniska minoriteterna har kommit att ägnas allt större intresse i våra dagars etnologiska forskning. Det gäller inte minst de folkgrupper, som av de politiska förvecklingarna tvingats att söka nya boplatser. Men det gäller också för sådana folkspillror som sedan lång tid tillbaka har levat grannar med talrikare och mäktigare folkslag med andra traditioner. På nära håll har vi inom vårt lands gränser ett åskådligt exempel i samerna (lapparna), som sedan länge fångat uppmärksamheten både hos lekt och lärd. Intresset för deras särart och för deras ställning i det svenska samhället har intensifierats under senare år, inte minst genom deras egen kamp för att tillvarata sina rättsliga anspråk. Utforskningen av den samiska kulturens historia och karaktär har också påtagligt befräknats genom den uppmärksamhet som detta ämne ägnats vid de nya skandinaviska universiteten, inte blott i Umeå utan även i Tromsø och i Uleåborg. På alla dessa ställen bedrivs en intensiv och framgångsrik forskning på detta område, både vad angår förhistoria, språk och folklivsforskning (etnologi).

Det är i detta sammanhang man bör se tillkomsten av den digra volym som Phebe Fjellström nu utgivit under titeln *Samernas samhälle i tradition och nutid*. Författaren är professor vid Umeå universitet i etnologi, särskilt nordeuropeisk, och det är rimligt att tänka sig att behovet av en lärobok på akademisk nivå har varit en av drivfjädrarna vid arbetets tillkomst. Det har emellertid samtidigt blivit en bok som förtjänar spridning i en vidare krets. Den är resultatet av många års arbete och resultatet har blivit en utförlig framställning av vad vi nu tror oss veta om den samiska kulturen i dess olika faser.

Fjellströms bok är ju ingalunda den första i sitt slag. I sin encyklopediska uppläggning företer den vissa likheter med Gustaf von Dübens klassiska bok *Om Lappland och lapparna, företrädesvis den svenska. Etnografiska studier* (1873; ny uppl. 1977). Bland senare sammanfattande framställningar förtjänar särskilt att framhåvas Björn Collinders *Lapparna. En bok om samefolkets forntid och nutid* (1953). Den är mindre utförlig men utmärkes av en djupgående och självständigt förvärvat kunskap samt av en överlägsen stilkonst.

Fjellström skiljer sig särskilt i ett hänseende mycket påtagligt från sina föregångare. Hennes framställning är på ett helt annat sätt problemorienterad och avser att på samiskt forskningsmaterial pröva de synpunkter som framkommit i senare etnologisk forskning. I många fall gäller det här helt nya metodiska grepp och det följer av sig själv att också terminologien blir en smula ovan och inte alltid så lättförståelig för den oinvigde. Boken vittnar om en imponerande beläsenhet och det är fängslande att följa författarens ställningstaganden och värderingar

av de auktorer hon åberopar och deras insatser i teoribildningen. Inte sällan är hon oförvågen och ganska kategorisk. Det är sannolikt att hon på åtskilliga punkter kommer att möta gensagor. Läsarna av denna tidskrift har redan haft tillfälle att ta del av en sådan. I häfte 3-4, 1985 av *Oknytt* har Lennart Lundmark med skärpa påyrkat en översyn av den luddiga terminologien för renskötselns olika former, en granskning som också skulle få sakliga konsekvenser. Jag kan tänka mig att arkeologer och språkmän på samma sätt kommer att ha invändningar att göra mot framställningen av de mycket kontroversiella frågorna om de samiska kulturkontaktarna på nordskandinaviskt område i äldre tid.

Det är tilltalande att författaren ägnat uppmärksamhet åt den vetenskaps-historiska aspekten på sameforskningen. I åtskilliga sammanhang har hon anledning att beröra K.B. Wiklunds tidiga och banbrytande insatser på detta område. Hon har delvis kunnat belysa dem med nytt material ur hans efterlämnade samlingar i Uppsala universitetsbibliotek. Hon tar givetvis avstånd från hans ålderdoms vildsinta tanke att vad han kallar "protolappar" skulle ha överlevt glacialtiden. När det gäller hans likaledes förfelade hypotes om tamrenskötselns självständiga uppkomst i Skandinavien förtjänade påpekas att den stod i samklang med en moderiktning, vad vi i våra dagar kallar ett "paradigm" i hans samtid. Han torde på denna punkt ha varit inspirerad av den tysk-österrikiska etnografen Felix von Luschan som 1919 framlade sin uppmärksammade s.k. konvergensteori.

Det bör framhållas att större delen av Fjellströms bok likväl är ägnad åt en systematisk genomgång ur skilda aspekter av samernas livsföring. Här behandlas sålunda, med ett mycket instruktivt och väl sovrat bildmaterial, renskötseln, jakten och fisket, bostaden, kosthållet, bruksföremålen i kätamiljön, dräktskicket, den folkliga medicinen, transportdonen och samiskt folkloristiskt käll- och traditionsmaterial. Till detta fogas ett par mera exkursartade kapitel om sameslöjden och om lapskt silver. Även samhällsorganisationen skildras i ett särskilt avsnitt, till vilket knyter sig en översikt över de etniska identitetssträvandena (beträffande den sistnämnda jämför Gustav Heikkas kritiska granskning i *Samefolket* 1986, häfte 1).

Framställningen bjuder på inte så få nyheter, åtskilligt i form av egna iakttagelser och lyckliga arkivfynd. Stor glädje har författaren haft av sina mångåriga studier i J.A. Nenséns samlingar i Uppsala universitetsbibliotek, endast delvis utgivna av Sigrid Drake i hennes avhandling *Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet* (1918). Författaren har nedlagt stor möda på att hopbringa material till belysning även av livsföringen i de andra samiska bosättningarna, i Norge, Finland och på Kolahalvön i Sovjetunionen.

Även för den som följt med i den rika litteratur som under senare decennier framkommit om samiska kulturförhållanden är Phebe Fjellströms bok en lärorik läsning. Man lägger den ifrån sig med en förnyad, bestämd känsla av att ännu mycket återstår att göra inom detta rikt givande forskningsområde.

TRYGGVE SKÖLD:

Boken har tillkommit som ett resultat av det projekt som startades 1976 vid Umeå universitet av Phebe Fjellström och betitlades *Nordsvensk och samisk folkkultur*, men den är en frukt av författarinnans studier på området sedan lång tid tillbaka. Den ger en översikt över alla de problem som man möter på den samiska kulturforskningens område. Författarinnan är etnolog men har gjort sig besväret att sätta sig in i problemen även

från angränsande forskningsgrenars synvinkel. Kanske är en etnolog mera skickad att göra en sådan sammanställning än t.ex. en språkmän eller en arkeolog, eftersom dessa lätt fastnar i sina specialproblem. En etnolog har ju en annan inriktning på hur delarna passar in i helheten och hur det hela fungerar. Därmed inte sagt att tidigare "lappologer" som skrivit översikter inte skulle ha lyckats att ge en bild av sammanhangen, trots att de framst varit språkmän. Jag tänker på Björn Collinder och Israel Ruong. Från den senare har författaren övertagit det ekologiska synsättet. Hon betonar återkommande vikten av att lägga ett kulturekologiskt perspektiv på den samiska kulturen.

Boken ger i princip en framställning av alla samers kultur, men författaren deklarerar, att hon har lagt huvudvikten vid de västskandinaviska samerna. Den behandlar alla forskningsområdets klassiska frågeställningar såsom "övervintringsteorin", de eventuella protosamerna, samernas invandring, de urnordiska kontakterna, skidans ursprung osv. Författaren ger en överblick över vad olika forskare ansett och ger sedan sin egen uppfattning om problemets lösning. I allmänhet är det välgrundade åsikter.

Det är intressant att se hur väl arkeologins, etnologins och språkvetenskapens rön stämmer i fråga om de (finsk-ugriska talande) samernas invandring och de första kontakterna mellan nordbor och samer. Sedan finns det ju områden, där meningarna går i sär (i varje fall i fråga om terminologi) t.ex. när det gäller samernas högre eller lägre grad av försörjning genom renen (den intresserade hänvisas till närmast föregående häfte av *Oknytt*).

Det är förstas svårt att veta, hur man skall återge de samiska orden i en bok av detta slag. Principen att använda källornas form måste väl anses helt riktig. Författaren använder i hög grad Nenséns ännu opublicerade material och har citerat honom som han skriver. Han följer i princip den ortografi som tillämpas av Lindahl och Örhling i deras *Lexicon Lapponicum*, och den har sina fördelar, eftersom den inte innehåller bokstäver som inte finns i svenska alfabetet. (Det är nog inte otänkbart att Nensén har använt den här ordboken ibland.) Jag bryr mig inte om att gå in på smärre inadvartenser i stavningen av samiska, men jag skulle vilja rätta ett finskt ord. Både på s. 515 och s. 591 står det *Paliskuntain yhäisty*, bör vara *yhäistys*.

En annan sak som gäller finska förhållanden bör uppmärksammas. Tavasterna torde knappast ha haft mycket gemensamt med östfinnarna. Det går en klar kulturgräns mellan öst- och västfinnarna, men den går mellan "egentliga" finnar och tavaster å ena sidan och karelar och savolaxare å den andra. Satakunda är ett något apokryfiskt landskap men hör naturligtvis till det västliga Finland, som författaren anger. Slutligen vill jag komma med en stillsam reservation, när det gäller författarens uppfattning av kvänerna. Det skulle föra för långt att diskutera frågan mera ingående här.

Boken avslutas med en översikt över moderna frågor som samernas organisationer och identitetssträvanden.

Det recenserade arbetet ger nybörjaren en utmärkt inledning till studiet av samernas kultur och ger dessutom ofta specialisterna nya synpunkter på de olika problemen. Författaren har en enorm beläsenhet på området. Särskilt beundransvärt är det att hon hunnit tillgodogöra sig den senaste litteraturen på olika områden. Boken kan varmt rekommenderas till alla som är intresserade av samernas kultur.

ROBERT AUSTERLITZ: "A FINNISH FOLK POEM, ITS YAKUT TRANSLATION, GOETHE AND OTHER PERSONALITIES".

I: JOURNAL OF TURKISH STUDIES, Vol. 8, 1984, ss. 1-19

Tore Wretö har i *Tre Kulturer*, 1, 1983, skrivit om Olof Sirmas samiska visor, som finns tryckta i Johannes Schefferus' *Lapponia* och har i ett senare arbete om "Folkvisans upptäckare" (som recenseras i *Oknytt* 3-4, 1984 s. 63) berättat mera om denna visas färd ut i världen. En annan folkvisa som kan nämnas i detta sammanhang är den som på finska börjar med "Jos mun tuttuni tulisi" och som genom Frans Mikael Franzéns förmedling kom in i Joseph Acerbis kända skildring av sina resor i Sverige, Finland och Lappland, utgiven på engelska 1802 (se härom senast Matti Klinge i *Thule* 4/1985 s. 4). På svenska börjar den finska visan i J.J. Nervanders översättning: "Om min Alskling nu sig tedde" (se *Kalevalan vuosikirja* 41, 1961, s. 209).

Dikten översattes av Goethe till tyska. Den kallas av honom "Finnisches Lied". Genom svensken C.G. Zetterqvists verksamhet översattes denna visa till många språk. Hans samling innehåller 467 versioner. Tyvärr blev denna samling aldrig tryckt. (Sulo Haltsonen har skrivit en intressant artikel härom på finska i *Kalevalan vuosikirja* 41, 1961.)

Professorn i uraliska språk vid Columbia university, Robert Austerlitz, visar i en artikel i en journal för turkiska studier 1984, hur denna finska visa genom förmedling av en rysk översättning även har fått en jakutisk version. Den finns i den kände sanskritisten Otto Bøthlingks arbete om detta språk *Über die Sprache der Jakuten*, som utkom 1851. (Jakutiska är ett turkspråk som talas i Sibirien.)

Austerlitz visar på ett intressant sätt hur det som är typiskt för den finska visan, men som mer eller mindre kommer bort i versionerna på indoeuropeiska språk, parallellism och allitteration, återkommer på ett överraskande likartat sätt i den jakutiska versionen. Han förklarar detta med att de finska och jakutiska traditionerna hör till det gigantiska nordeurasiatiska kulturella bältet, där parallellismen och allitteration spelar en stor roll i folkpoesin.

Det ingår ju i Johan Nordlander-sällskapet's uppgifter att bokföra litteratur inom Sällskapet's område. Jag har velat göra läsarna uppmärksamma på denna korta men innehållsrika artikel, eftersom kanske inte alla har för vana att leta efter uppgifter om folkvisor som rör våra nordiska länder i en tidskrift för turkiska studier.

Tryggve Sköld

NATURENS OSYNLIGA VÄRDEN - NYA BIDRAG I EN FÖRSUMMAD GENRE

I vår tids offentliga samtal hyllas saklighet framför retorik. Denna i och för sig goda princip har dock en baksida. "Saklighet" görs ofta liktydig med budgetramar och tekniska data. Andra värden än de som går att ange med siffror trängs bort från debatten, in i privatsfären och konsten.

Problemet är särskilt uppenbart när det gäller miljön. Älvar, urskogar, mossar, angstyckor står under konstanta hot. Argumenten för att förstöra dem är ständigt lika konkreta: sysselsättning skapas, oljenotan krympes, i formlängningen kanske rentav budgetunderskottet kan nedbringas.

Trots dessa oomkullrunkeliga sakligheter finns de brokiga skaror, med djup folklig förankring, som vill värna fosterjord och -vatten. De företräder i regel - Fritidsfiskarnas riksförbund är ett undantag - inga stora intressegrupper. Deras attityder avsätter, om de någon gång segrar, ingen påvisbar materiell vinst.

Hur talar de för sin sak? De gräver djupt i florum, faunor, ekologiska forskningsrön. Kanske finner de någon rar mollusk, som försvinner om en fors läggs öde. I lyckliga fall presteras en hel liten biotop, oersattlig för vetenskapen.

Innerst inne har naturbevararna andra motiv. De har djupa känslor för naturen. Sakargumenten krystar de fram, tycks det mig, för att de är de enda som erkänns i debatten. "Emotionell" var, som vi minns, ett skallsord som på sin tid användes om många linje 3-anhängare. Man lär av laxorna, men hur duktig bör man egentligen bli?

Mot denna bakgrund är det intressant när det dyker upp skrifter som söker överskrida debattens snäva gränser. En sådan är radiojournalisten Boris Erssons *Skogen i våra hjärtan*, utgiven på det nystartade Polstjärnans förlag i Luleå. Syftet med boken har varit att belysa de gömda och glömda sidorna av skogen; de som har med människors känslor att göra.

Ersson har rest i skogslandet från Värmland i söder till Lapplands fjällnära barrskogar i norr. Till människor han mött har han ställt en fråga: "Vad är det första Du tänker på när Du hör ordet *skogen*?"

Svaren har avslöjat mångfalden i skogens värden: bärplockning och älgjakt, frihet och trygghet, stämningar och lugn, lönearbete, kalhyggen, oro för skogens framtid. Ett fantastiskt svar kom från Gunnar Ehne, skogsbonde och poet utanför Torsby. Skogen, sa han, det är "själas fästmo, som jag aldrig sviker".

Ersson har utnämnt sig till tolk för det innersta hos andra människor. Han har låtit deras röster komma till tals direkt, ord för ord. Metoden hade en guddägnad runt 1970, när Folkhemmets avigsidor skulle avslöjas. Kaka krav, kalla fakta lämpade sig för rapporter från gruva, skurhink, verkstadsgolv. Journalisten höll i mikrofonen, verkligheten var talande nog som den var.

Nu gäller det en osynlig verklighet, skogen i hjärtats minsta gömsle. Den erfarenheten är nästan outtalbar.

Erssons bok är ett beundransvärt försök att ta sig an en mycket svår uppgift. Den väcker också funderingar på om det finns andra sätt att närma sig de sköra kvaliteterna som ligger i fiskenätter vid mörka tjärnar, ångan ur renens muie, vakandet vid ett tjädervin. Jag tror den journalistiska realismen vinner på att kompletteras med en konstnärlig dimension. Att göra rättvisa åt människors inre fordrar omskrivningar.

De intellektuellas väsentliga roll borde kanske bli att söka tona fram de egentliga innebörderna bakom orden, få läsaren att verkligen erfara dem. Det finns en sådan tradition att ta upp från våra främsta naturrapportörer. Carl Fries hör dit, Sune Jonsson och Rolf Edberg likaså.

Ännu ett färskt försök i genren är Tore Abrahamssons *Fjällvärld. Tidlöshet och trygghet* (Bonniers). Där finns andlöst sköna fotografier och korta meditativa texter, som pendlar mellan det tänkvärda och det svulstiga.

En kärntanke hos Abrahamsson är ogripbarheten hos livets värden. Mängd och intensitet hos kärlek, frihet, skönhet kan inte slås fast. Men utan dem dör vi. Det är inte svårt att instämma.

Han finner dessa värden i fjällen, den naturtyp han tycks uppskatta mer än någon annan - under en förutsättning: att den är "orörd". Inga bilar, vägar, snöskotrar får störa upplevelsen.

Hållningen väcker sympati, men också invändningar. Orörd natur finns på andra håll. Och vad är egentligen så speciellt med bergstrakter, "främst det nordiska fjällandskapet", som han uttrycker det?

En del av förklaringen går nog att spåra i ett bakomliggande tankemotiv hos Abrahamsson. Det kan ringas in med två ord: ensamhet och exklusivitet.

Det är knappast någon tillfällighet att det är ett bergslandskap han rör sig i. Från toppar och snöfält kretsar likt örnens hans blick. Högst upp kan han tänka: detta är mitt. Sedan återvänder han till "läglandets jordbundna verklighet".

Vad man på ett extremt sätt erfar på fjälltoppen är just ensamhet. Motivet är nietzscheanskt och gammalt i vår fjällturisms historia. "Styr som örnen din väg till fjällen: där finns ensliga, tysta ställen där du kan träffa dig själv i fred", skrev STF:s förste ordförande, professor Frithiof Holmgren. Citatet återfinns f.ö. i en essä av Gunnar Broberg och Karin Johansson i *Svenska Turistföreningen 100 år*, föreningens årskrift för 1986.

Visst läg ett mått av sportbragd och darwinistisk konkurrensmoral i denna attityd. Dock ej hos Abrahamsson, även om också han gärna söker den extrema upplevelsen: repklättring, glaciärvandring.

Tonvikten ligger mer på pietet. En gammal luthersk tråd tycks inslagen i väven. På fjällets topp är man inte bara ensam, man är också nära himlen. Inget står mellan mig och Gud. Högt över folk och fä undfar jag Sanningen, så som en gång Mose. På 1985 års STF-frimärke möter vi honom igen: patriarken med sin stav, fosterlandets förtrupp.

Idag är temats kärna överlagrat av decenniernas välfärdsdemokrati. Idiomet är ett annat än när Karl-Erik Forsslund skrev diktcykeln *Till fjälls!* (1911). Där hyllades den ensamme vandraren, som i sin upphöjdhed på fjället stod över det stackars "dalfolket", vars tillvaro flätades ihop med rim som mullvadsliv/grodperspektiv, skumma fabriker/unkna butiker.

Men exklusiviteten ligger ännu nära till hands. Inga bekvämligheter i vildmarken, var Forsslunds paroll. Det viktiga var inte att vildmarken blev tillgänglig, utan att den fanns kvar. Samma tanke uppfyller Abrahamsson. Spånger, rastkojor, soptunnor leder till "naturfientlig nivellering".

Naturintresset tar sig hos Abrahamsson också exklusiva yttre former. Han är ordförande i Svenska Fjällklubben, ett slags lapplandsturisms frimurarorden. Det är långt mellan dess medlemmar och de helgediga LKAB-arbetare som tar bilen och skotern till sina uppvärmade pimpelburar på Torneträsk. Fjällturismens sociologi är ett fascinerande ämne.

Abrahamssons styrka ligger, liksom Erssons, i erkännandet av de osynliga värdena. Men även här gör sig de konstnärliga kraven påmind. För den som vill nå det mest subtila är steget till patetik svindlande nära. Den banala "sakligheten" möter aldrig det dilemmat.

Därför bör vi vara tacksamma mot dem som ger sig i kast med genren. Den är orättvist försummad och kan utvecklas enormt, inte minst formmässigt.

Men de djupare värdefrågorna bör för den skull inte förvisas till de påkostade planschverken. De hör hemma i miljödebattens strömfåra.

Sverker Sörlin

KRING EN FJÄLLGÅRD

Artur Larsson är 77 år och bor i Lillselet mellan Peuraure och Karatj, ett par mil öster om Jokkmokk. Det är en man med osedvanligt stora kropps-krafter.

Vid en avverkning söder om Saggat, där timret skulle forslas med hjälp av människokraft på en kälke ned till basvägen, utförde Artur ett kraftprov som verkligen förvånade hans huggarkamrater. Han drog ensam kälklasset och höll undan och forslade det fällda timret bort från avverkningsområdet i ett tempo som var oförklarligt.

En handlare från Jokkmokk körde en gång av vägen med sin bil i närheten av Njavve, då Artur befann sig i byn. Man hade gjort flera misslyckade försök att få upp bilen, när Artur anlände.

Denne bad bilägaren att sätta sig vid ratten och ge full gas på ett givet tecken. Sedan satte Artur handen mot kylaren och sade: "Kom ihåg! Du måste ställa dig på bromsen så fort bilen kommit upp på vägen, annars far den över och ned i det andra diket".

Efter ett ögonblick gav Artur signal och med ens var bilen uppe på vägen och det med sådan kraft att det var nära att den hamnat i motsatta diket...

Var det *godnåka*, småfolket, som hjälpte till? Märkliga krafter hade Artur i varje fall, liksom sin mor och farmor.

Berättelsen återfinns i *Östan om fjäll, västan om skog* av Hans Andersson och Ingvar Segerström (Prisma). Det är en trevligt skriven bok, även om formuleringarna ibland är något valhänta. Man kan också ha vissa erinringar mot priset, som med omkring 200 kr synes vara väl högt för 135 sidor.

Här skildras ett storslaget område mellan Njunjes i Tarradalen i väster och Pärälven i öster. I det området ligger fjällgården Skaite, beläget där Tsielékjåkkå och Parkajåkkå förenas och bildar ett delta i Peuraures västra ände. På gården bor Ingvar Segerström och hans stora familj, men någon klar uppfattning om hur de livnär sig får man inte. Från Skaite gör författarna sedan utflykter i olika riktningar, både i tid och rum, och berättar om landskapet och dess historia, årstidernas växlingar, människorna som bott och bor i området, deras tankar och erfarenheter.

Skaite-Janne - den tidigare ägaren - dog 1972 och ägarbytet skedde två år senare. Då hade Skaite stått öde i över tio år. Den gamla fjäll-lägenheten var i mycket dåligt skick, till att börja med måste tolv tak omedelbart beläggas med nya spån. Men först måste en ny spånapparat konstrueras. Enbart mangårdsbyggnadens nya tak behövde 4 000 spån.

Peuraure var gammalt tillbaka en viktig kommunikationsled. Naturligtvis främst en vattenled, men även vandringsleden från Arjeplog till Kvikkjokk gick längs stranden. Samerna färdades tidigare med sina renar efter flyttningsslederna och gjorde affärer med de fåtaliga nybyggarna. Man kunde en tid handla basvaror i en liten affär på en holme nära Peuraure-hemmanet. Nu har flyttningssättet helt förändrats. Tuorponsamerna var bland de första att ta flyget i sin tjänst för flyttning av folk och bohag till Parka, Råvvejaure och Stalo.

Skaite är inte den enda fjällgården som förekommer i boken. Det mer kända Njunjes ovanför Kvikkjokk finns också med. Innan svensken Holmbom där tog upp ett nybygge år 1834 fanns en samisk bosättning på platsen. Nalta med familj hade slagit sig ned på platsen, efter att ha kommit på obestånd när han förlorat sina renar. Familjen försörjde sig på jakt och fiske och bodde i en kåta. De frodiga ängarna sommartid gjorde att

en och annan ren blev kvar då fjällsamerna drog förbi med sina renar. Där fann de gott bete på gräsvallarna ned mot älven. Där blev de riktigt feta och utgjorde en svår frestelse för den fattige Nalta. Han föll för frestelsen och började stjäla renar.

Uppe i ravinen mellan bergen norr om Njunjes byggde han en luovve - en förrädsställning - under taket i en glaciäröppning. Där låg det stulna köttet säkert och svalt.

Det berättas att han vid jultid skulle frakta hem köttet. Sonen, som inte gärna ville delta i faderns hantering, tvingades följa med som bärare. De kom aldrig tillbaka. Hustrun och sonhustrun begav sig till slut iväg för att söka efter sina män och fann då att glaciärtaket störtat ned och att männen måste ha förolyckats. Ankorna lämnade den olycksdrabbade platsen.

I augusti 1983 vandrar en av författarna med sin hustru den sedan mitten av 1950-talet ödeliggande flyttningsleden som ledde till Nuortvalle. Mellan Pite älv och Pärälven låg nämligen då Tuorponsamernas flyttningsled fram till renarnas sommar- och vinterbetesland. Med sin blandning av naturromantik och realism är kanske kapitlet "Den gamla flyttningsleden" det bästa i boken.

På Puollemaive, det gamla höstvistet, var allt nu tyst och oförändrat. Stugorna är låsta. En del kåtor är mycket förfallna. Men "Norsk Erik" Pavvals viste är prydligt trots att han dog för några år sedan. Huset är nymålat och under härbret ligger nytjärade pulkor. Hans efterlevande har fortsatt att sköta om allt för att hedra hans minne.

När vandrarna kommer till Tsatsek ser de i nordväst Skietavare med stupet Karjelpakte, där enligt traditionen en samefamilj en gång sökte skydd undan karelerna - ryssarna. Det berättas att några karlar ur tsarens arme fick nog av krig, när de brände byar längs Bottenvikskusten. Kanske smög de sig också undan för att västerut plundra på egen hand.

Samefamiljen sökte sin tillflykt på en klipphylla under stupet. De använde en repstege för att komma upp och ned. När ryssarna försökte ta sig uppför repstegen högg samerna av repen, varvid ryssarna föll och slog ihjäl sig. Stupet fick sitt namn efter denna dramatiska händelse.

I den här traditionen döljer sig troligen minnen från den tid på 1600-talet då ett silververk drevs i Kvikkjokk. Flera av de till gruvarbetare tvångskommenderade soldaterna var föga intresserade av slitet i Lappmarken. De flydde från tjänstgöringen genom den stiglösa ödemarken. Många av bruksknektarna var från Finland och här finns nog ursprunget till "ryssarna". Det är märkligt att en tradition av detta slag har överlevt i nästan 350 år.

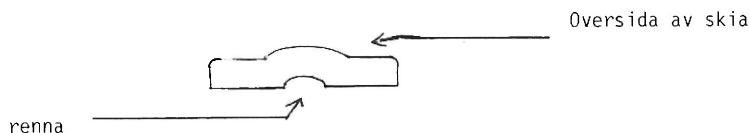
Men även i detta storslagna område gör sig numera storsamhället gällande, med krav på att få bygga ut vattenkraften och bedriva storskaligt skogsbruk ända upp till skogsgränsen. Även allmänhetens krav på att myndigheterna skall "satsa på turismen" för att skapa arbetstillfällen hotar den hittills orörda naturen.

Författarna hoppas - och den förhoppningen kan man bara instämma i - att Peuraure-området skall förskonas från att drabbas av samma totala ödeläggelse som förstörde Blackälvens dalgång, då man byggde Seitevare krattstation, eller den av domänverket ästadkomna förödelelsen på Akkokoetas, söder om Pärälven.

FRÅGOR

VAD HETER RÄNNAN (RÄNNORNA) UNDER SKIDAN? EN ORDFRÅGELISTA

Første amanuensis Ola Stenshaug, Trondheim, som arbetat åtskilligt med ord- och namnproblem av norrländskt intresse, har i brev den 18.3.86 bett Oknytt-redaktionen efterlysa dialektala beteckningar på rännan (rännorna) under skidan. Han skriver: "Det er altså tale om renna (eventuelt rennene) på undersida av skia. Eg illustrerer det på denne måter: "

I Landsmålsarkivets (i Uppsala) frågelist 24 har ein på side 12 som stikkord for denne nemninga t.d. käl, rand, skidrand, styrrand, kölrand, hälränd, hålkäl, ränna, ela, äl, ho, holk, ølja. Eg er saerleg interessert i dei nemningane eg har streka under."

Det är mycket angeläget att vi hjälper vår norske kollega. Sänd därför uppgifter om beteckningen (beteckningarna) på rännan (rännorna) under skidan till redaktionen under adress: Johan Nordlander-sällskapet, Humanisthuset, 90187 Umeå

Lars-Erik Edlund

INBJUDAN
till medlemskap i
JOHAN NORDLANDER-SÄLLSKAPET

Johan Nordlander-sällskapet grundades 1979 och bär sitt namn efter nestorn inom norrländsk humanistisk forskning, Johan Nordlander (1853-1934). Sällskapets förste ordförande var Karl-Hampus Dahlstedt.

Sällskapet har till uppgift att verka i Johan Nordlanders anda. Det skall främja kontakten mellan å ena sidan forskare av skilda slag och å andra sidan institutioner som universitet, arkiv, bibliotek och skolor. Sällskapet sammanträder minst två gånger per år, vanligen i Umeå. Det anordnas också årligen föreläsningar på ett par norrländska orter utanför Umeå.

Sällskapet utger i en fristående serie källskrifter till Norrlands historia, folkliga kultur och språk samt publicerar undersökningar inom dessa ämnen. Hittills har åtta skrifter utkommit i denna serie.

Sällskapets medlemmar erhåller medlemsboken TRE KULTURER och medlemsbladet OKNYTT som utkommer med två dubbelnummer per år.

Medlemskap i sällskapet kan vinnas genom erläggande av årsavgiften, 70 kronor (insattes på sällskapets postgirokonto nr 439 25 05 - 6). Ständigt medlemskap kan vinnas genom erläggande av en engångssumma om 500 kronor.

OKNYTT. Medlemsblad för Johan Nordlander-sällskapet
ISSN 0349-1706